

THE CAUCASUS

ECONOMICAL AND SOCIAL ANALYSIS JOURNAL OF SOUTHERN CAUCASUS

REFERRED JOURNAL

NOVEMBER-DECEMBER 2014 VOLUME 06 ISSUE 05

ISSN: 1987 - 6521; E - ISSN: 2346 - 7541; DOI: 10.15357

**AZERBAIJAN
BELARUS
GEORGIA
RUSSIA
TURKEY
UKRAINE**

Tbilisi Georgia

History of tourism
Theoretical and Methodological Foundations of Tourism and Recreation
Historical Sciences and Humanities
Psychology and Sociology Sciences
Management and Marketing
Economic of Agriculture, Agronomy & Forestry
History of Science and Technics
Innovative Technologies
Innovations in Medicine
Social Science
Economic Science
Pedagogy Science
Politology

www.azdiasporaingeorgia.org

Civilization, in contrast to countries there is usually a long time - usually more than millennium.

THE CAUCASUS

ECONOMICAL AND SOCIAL ANALYSIS JOURNAL OF SOUTHERN CAUCASUS
REFERRED JOURNAL

NOVEMBER-DECEMBER 2014 VOLUME 06 ISSUE 05

ISSN: 1987 - 6521; E - ISSN: 2346 - 7541; DOI: 10.15357

Journal indexed by

**AZERBAIJAN
BELARUS
GEORGIA
RUSSIA
TURKEY
UKRAINE**

TBILISI GEORGIA 2014

Editorial Board and Head Consultants:

Agaheydar Seyfulla Isayev

Azerbaijan State Oil Academy. Doctor of Economical Sciences. Professor.

Anzor G. Abralava

Georgian Technical University. Doctor of Economical Sciences. Full Professor

Archil Prangishvili

Georgian Technical University. Doctor of Technical Sciences. Full Professor.

Avtandil Silagadze

Tbilisi University of International Relationships. Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

David Narmania

Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Elshan Mahmud Hajizade

Doctor of Economical Sciences. Professor

Evgeni Baratashvili

Georgian Technical University. Doctor of Economical Sciences. Full Professor

George Malashkhia

Georgian Technical University. Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Jacob Meskhia

Tbilisi State University. Doctor of Economic Sciences. Full Professor.

Lamara Qoqiauri

Georgian Technical University. Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Loid Karchava

Doctor of Business Administration. Association Professor. Caucasus International University.

Liana Ptaschenko

Poltava National Technical University named Yuri Kondratyuk. Doctor of Economical Sciences. Professor

Nikolay N. Sentyabrev

Volgograd State Academy of Physical Culture. Doctor of Biological Sciences. Professor.

Olga F. Gold

Ukrainian National University named I.I. Mechnikov. Ukraine. PhD PSR

Paata Koguashvili

Georgian Technical University. Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Rusudan G. Kutateladze

Georgian Technical University. Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Tarbiz Nasrulla Aliyev

Doctor of Economical Sciences. Professor

Vaqif Arzumanli

Doctor of Philological Sciences. Professor.

Victor F. Stukach

Omsk State Agrarian University. Doctor of Economical Sciences. Professor.

Zurab A. Gasitashvili

Georgian Technical University. Doctor of Technical Sciences. Full Professor.

Editor: Lienara Adzhyieva. Crimean University for the Humanities. Associate Professor. Member of Editorial Board

Finance manager: Maia Kapanadze. Georgian State University named Javaxashvili. Doctor of Economic Sciences. Associate Professor. Member of Editorial Board.

ISSN: 1987-6521; E-ISSN: 2346 – 7541; DOI: 10. 15357; UDC: 551.46 (051.4) / B-64

©Publisher:

Representation of Azerbaijan International Diaspora Center in Georgia. Gulustan - bssjar

Executive and founder of organization: Namig Isayev. Doctoral degree candidate.

©Editorial office:

Marneuli municipality. Village Takalo. Georgia.

Tel: +994 50 226 70 12

+994 55 241 70 12

+995 59 312 89 96

Website: www.azdiasporaingeorgia.org

E-mail: engineer_namik@mail.ru , gulustan_bssjar@mail.ru

©Typography:

AZCONCO LTD. Industrial, Construction & Consulting

Registered address: Isani Samgory area, Varketili 3, III a m/r, building 342, dep. 65, 0163 Georgia, Tbilisi.

Editor: Lienara Adzhyieva. Crimean University for the Humanities. PhD in History. Associate Professor. Member of Editorial Board.

Executive and founder of organization: Namig Isayev. Doctoral degree candidate.

Finance manager: Maia Kapanadze. Georgian State University named Javaxashvili. Doctor of Economic Sciences. Associate Professor. Member of Editorial Board.

Representation of Azerbaijan International Diaspora Center in Georgia was registered by Public register of Georgia, on 28/05/2013, R/C 434161097. <http://public.reestri.gov.ge>

Reproduction of any publishing of The Caucasus permitted only with the agreement of the publisher. The editorial board does not bear any responsibility for the contents of advertisements and papers. The editorial board's views can differ from the author's opinion. The journal published and issued by Gulustan-bssjar.

TABLE OF CONTENTS

Ростислав Конта

РЕФОРМУВАННЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ (1892–1940 рр.)

В ІСТОРИКО-ЕТНОЛОГІЧНИХ ОЦІНКАХ..... 4

Людмила Герасимчук

МОДЕЛЬ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ ТУРИЗМУ..... 8

Катерина Красільнікова

РОЗВИТОК МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОЇ БАЗИ ХЛІБОПЕКАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ..... 14

Olga Nitenko

PECULIARITIES OF THE FOREIGN LANGUAGE TRAINING OF THE LAWYERS IN CENTRAL EUROPE:

POLAND, CZECH REPUBLIC AND HUNGARY..... 21

Светлана Деркач

ДИНАМИКА ИЗМЕНЕНИЙ ПОЛОВОЗРАСТНОЙ СТРУКТУРЫ НАСЕЛЕНИЯ КИЕВСКОЙ ОБЛАСТИ

В НАЧАЛЕ XXI в..... 27

Тарас Пшеничний

УКРАЇНСЬКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА У ПЕРШИХ ДЕСЯТИЛІТТЯХ ПІСЛЯ ЇЇ ЛІКВІДАЦІЇ НА

ЛЬВІВСЬКОМУ СОБОРІ 1946 р. В ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ ЕМІГРАЦІЇ..... 34

Людмила Татарчук

РОЛЬ ПОЛТАВСЬКОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ДОСЛІДНОГО ПОЛЯ У СТАНОВЛЕННІ

ВІТЧИЗНЯНОЇ АГРОНОМІЧНОЇ НАУКИ..... 38

Оксана Жукова

УЧЕБНАЯ ИГРА И ПРОБЛЕМНОЕ ОБУЧЕНИЕ: НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ

В УСЛОВИЯХ КЛАССИЧЕСКОГО ВУЗА..... 44

Оксана Усатенко

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ДИАГНОСТИКО-КОРРЕКЦИОННОГО ДИАЛОГА КАК

РАЗНОВИДНОСТЬ СУПЕРВИЗИИ..... 48

РЕФОРМУВАННЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ (1892–1940 рр.) В ІСТОРИКО-ЕТНОЛОГІЧНИХ ОЦІНКАХ

Конта Ростислав Михайлович

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології та краєзнавства (Україна)

e-mail: konrost@ukr.net

РЕЗЮМЕ

У статті розглядається проблема висвітлення в історіографії питання реформування Наукового товариства імені Шевченка у Львові та зміни його статуту в аспекті її значення для організації етнологічних досліджень у вказаній організації.

Ключові слова: етнографія, етнологія, історіографія, реформування, статут, Товариство, НТШ.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается проблема освещения в историографии вопроса реформирования Научного общества имени Шевченко во Львове и изменения его устава в аспекте ее значение для организации этнологических исследований в указанной организации.

Ключевые слова: этнография, этнология, историография, реформирование, устав, Общество, НТШ.

ABSTRACT

An article deals with a problem of lighting in the historiography the question of reforming the Shevchenko Scientific Society in Lviv and changes in its charter in terms of its importance to the organization of ethnological researches in that organization.

Keywords: ethnography, ethnology, historiography, reform, charter, Society, NTS.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Процес організації етнологічних досліджень в Науковому товаристві імені Шевченка у Львові (НТШ) пройшов тривалий період свого становлення в рамках даної організації, що відбилося на програмних засадах Товариства та формуванні методології наукових пошуків. Тому в діяльності НТШ можна виділити як окремі зміни в системі організації наукової роботи починаючи з реформування цієї інституції в 1892 та закінчуючи її розформуванням в січні 1940 р. Увесь цей час відбувалися зміни програмного характеру в НТШ, що простежувалися на рівні планів та реальних заходів по вдосконаленню наукової роботи, в тому числі і системи етнологічних досліджень.

Вказана проблема знайшла своє відображення і на сторінках наукової літератури. В першу чергу тут варто виділити праці, що стосуються реформування НТШ в загальноукраїнську наукову інституцію академічного характеру. Незважаючи на важливість цієї проблеми вона переважно досліджувалася в рамках вивчення історії Товариства, де проблема реформування цієї інституції висвітлювалася в загальних рисах, що не давало можливості простежити всі перипетії як внутрішньо організаційної роботи у цьому напрямку, включаючи різні думки членів НТШ щодо вказаної проблеми, так і зовнішньополітичний фактор, що полягав у складних обставинах існування наукової організації академічного рівня у народу, який був позбавлений власної державності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Враховуючи зазначене вище, в рамках поставленої проблеми варто виділити літературу, що присвячена проблемі реформування та програмних засад діяльності НТШ, оскільки ці праці проливають світло на формування основи для подальших широкомасштабних народознавчих пошуків у даній інституції. В результаті історіографію з даної проблеми ми можемо умовно поділити на дві частини: літературу присвячену реформуванню Товариства, а також праці, в яких розкривається питання зміни статутів цієї організації. Насправді, як ми вже зазначили, цей поділ є умовним, оскільки зміна статуту НТШ була складовою частиною його реформування. Тому поділ літератури з даної проблеми на дві групи пояснюється перш за все історіографічними підходами вчених до висвітлення питання реформування Товариства.

Окремі документи роз'яснювального характеру, що торкаються внутрішніх принципів діяльності НТШ як наукової інституції академічного рівня зустрічаються у виданнях Товариства [13], але праці, в яких простежується науковий аналіз всіх колізій пов'язаних з реформуванням цієї інституції з'являються вже після здобуття Україною незалежності. В даному випадку ми не беремо до уваги праці з історії НТШ, видані його членами за часів діяльності цієї інституції у Львові, а також відповідні дослідження представників української діаспори де вказана проблема висвітлювалась поверхнево та не була предметом наукового аналізу.

Разом з тим, перші праці, присвячені Товариству та його діяльності, що вийшли після 1991 р. також не виділялися своє ґрунтовністю в аспекті висвітлення реформування цієї організації. Так, зокрема, стаття В. Онопрієнка [12], що вийшла в 1993 р. подавала лише довідкову інформацію з вказаної проблеми.

З другої половини 1990-х років до проблеми вивчення реформування НТШ в наукову інституцію долучається З. Зайцева, яка друкує низку праць [10, 9, 8, 11, 7], що прямо чи опосередковано розкривають вказану проблему. Підсумком її наукових пошуків у цьому напрямку стало дисертаційне дослідження [6], в якому ґрунтовно досліджено не лише питання реорганізації Товариства, але і його діяльності в цілому, де авторка виділила також і організацію етнологічних досліджень в НТШ.

З. Зайцева дослідила роль і значення української національної інтелігенції у створенні та реформуванні Товариства [9]. В даному контексті слід зазначити, що дослідниця наголошувала на важливому значенні етнологічних досліджень для розвитку української національної науки на рубежі XIX – XX століть. Зокрема, З. Зайцева зазначала, що «Українська національна наука на рубежі століть розвивалася перш за все як гуманітарна, її осердя складала історія, етнографія, мовознавство, історія літератури та ін.» [12, с. 33]. Авторка у вказаній статті проаналізувала процес реорганізації НТШ у загальноукраїнську наукову інституцію академічного типу враховуючи суспільно-політичний чинник, погляди української національної інтелігенції та розвиток тогочасної європейської та української науки.

На особливу увагу заслуговує стаття З. Зайцевої «Товариство ім. Шевченка у Львові: перетворення з літературного на наукове» [8], що безпосередньо присвячена реформуванню літературного Товариства ім. Шевченка в НТШ, де авторка детально проаналізувала цей процес, який, на її думку, відбувався впродовж 1890–1898 років. Показовим в даному випадку є той факт, що саме час створення Етнографічної комісії визначався як кінцева дата реформування Товариства.

Крім того, дослідниця зосередила увагу на одному важливому факті, а саме: «Проект перепрофілювання Товариства ім. Шевченка на українську наукову інституцію визрів під впливом поза наукових факторів» [8, с. 188]. В даному випадку З. Зайцева на низці фактів доводить тезу про те, що саме політичні чинники лежали в основі реформування НТШ. Авторка наводить думки з цього приводу провідних діячів того часу, які долучилися до діяльності Товариства – О. Барвінського, М. Драгоманова, І. Франка, М. Грушевського, В. Гнатюка та ін.

Дослідниця наводить власні оцінки проведених реформ в Товаристві, які полягали у тому, що «Постання НТШ відзначалося, по перше, демократизацією інституції, свідченням чого було запровадження щорічних зборів, зменшення розміру членських внесків, значне зростання кількості членів, поступове подолання упереджень щодо партійно-політичних поглядів бажаючих вступити до НТШ та ін. По-друге, воно надало поштовху до поживлення контактів інтелігенції двох частин України, особливо учених» [8, с. 191].

Разом з тим, незважаючи на ґрунтовність статті З. Зайцевої, яка торкається багатьох аспектів реформування НТШ, ми погоджуємося з тезою дослідниці про те, що висвітлення багатьох питань є неповним та потребує подальшого ширшого дослідження [8, с. 192].

Про важливе значення реформування НТШ, перебіг цього процесу та його наслідки, З. Зайцева детально зупинилася у своїй монографії у підрозділі «Початок трансформації Товариства ім. Шевченка у наукове: роль політичної компоненти» [11, с. 30–40], де дослідниця поглибила свої висновки зроблені у вищевказаній статті.

В подальшому основні принципи положення З. Зайцевої стосовно проблеми реформування НТШ були повторені у її дисертаційному дослідженні [6].

Разом з тим, варто відмітити той факт, що праці З. Зайцевої стосувалися реформування НТШ в цілому, та не акцентували увагу на етнологічній складовій наукових пошуків у цій організації, що дещо применшує їх важливість в контексті вирішення поставленого нами дослідницького завдання.

Проблема реформування НТШ в наукову інституцію академічного рівня піднімалася також і в працях інших дослідників, але, на відміну від З. Зайцевої, в них вказана проблема досліджувалася фрагментарно.

Якщо говорити про наукові пошуки О. Сапеляк, то незважаючи на те, що в її монографічне дослідження було присвячене етнографічним студіям в НТШ [14], проблема реформування цієї інституції із літературної організації в наукову була лише окреслена в загальних рисах. Разом з тим, дослідниця підняла низку інших проблем пов'язаних із реформуванням НТШ вже після його реорганізації 1892 р., виділила організаційну здобутки у цьому напрямку окремих його членів та керівників. Зокрема дослідниця зупинилася на важливому значенні реформ, які провів М. Грушевський в Товаристві з 1897 по 1913 рр. [14, с. 13–14].

Таким чином, ми хотіли б наголосити на тому, що лише останнім часом починають з'являтися ґрунтовні дослідження присвячені проблемі реформування НТШ в інституцію академічного рівня, в яких можна простежити організаційні основи майбутніх етнологічних досліджень. Разом з тим, залишається ще низка проблем, що потребують подальшого вивчення. Особливо це стосується дослідження поглядів окремих членів Товариства щодо його подальшої долі, що пояснюються не лише їх науковими переконаннями та суспільно-політичними поглядами, але й особистісними стосунками, амбіціями та внутрішніми інтригами в НТШ, що в подальшому суттєво, зокрема, й на організацію етнологічних наукових пошуків в цій організації.

Іншою важливою проблемою, що неодноразово ставала об'єктом наукового аналізу та потребує подальшого дослідження є питання формування програмних засад діяльності НТШ. Тому проблема вивчення створення статуту НТШ, особливостей його написання та відображення в ньому етнологічної складової діяльності Товариства потребує належного аналізу як на рівні історіографічних, так і на рівні історичних праць.

Якщо говорити про сам текст статуту та перші коментарі до нього, то тут знову ж таки стають в нагоді друковані органи НТШ на сторінках яких можна знайти подібну інформацію. Про хід справ щодо питання обговорення та ухвалення нового статуту (16 листопада 1892 р.) приблизно через місяць після його прийняття повідомляв у своїй статті у жовтні 1892 р. О. Барвінський, де він в загальних рисах змальовував нові програмні

завдання Товариства відповідно до новоприйнятого статуту [1].

Дещо пізніше в звітних матеріалах щодо діяльності НТШ обговорювалися питання зміни статуту цієї інституції та значення цієї події для подальшого розвитку Товариства [15]. В цих матеріалах наводилися протоколи загальних зборів НТШ та інша інформація, що дозволяє простежити думки різних членів Товариства щодо нового статуту цієї організації.

Отже, як ми бачимо, першим джерелом, в якому друкувалось багато інформації щодо статутних основ діяльності НТШ та його програмних завдань були «Записки НТШ». Так, навіть, в 1898 р. в XXIII–XXIV-ому томі цього видання ми можемо знайти надрукований статут Товариства [3, с. 1–12], хоча на той час вже пройшло фактично 7 років з часу реформування цієї інституції. Вказаний же текст статуту містив коментарі, в яких зазначалося, що першопочатковий варіант статуту від 1892 р. в редакції 1898 р. був дещо змінений. Зміни ж як зазначалося стосувалися статусу, назв та прав окремих категорій членів Товариства, що впливало на внутрішню організацію НТШ.

Наукове ж опрацювання статутних документів НТШ розпочалося порівняно недавно. Перші подібні праці почали з'являтися в діаспорі. Тут варто виділити статтю Ю. Герича в «Українському історичному», що вийшла в 1973 р. в Нью-Йорку [2]. Це перша ґрунтовна стаття присвячена вказаній проблемі, де автор на основі вивчення статуту Товариства виділив декілька етапів в розвитку НТШ. Праця Ю. Герича охоплює період в 40 років (з 1873 по 1913 рр.) та містить аналіз всіх статутів та статутних змін Товариства вказаного періоду. Автор фактично вперше піднімає цю проблему на науковому рівні та використовуючи досить невелику джерельну базу досить детально аналізує всі аспекти створення статутів НТШ, внесення в них змін, тощо. Важливим є те, що на прикладі формування основного програмного документа Товариства Ю. Герич подає різні думки провідних членів цієї організації, що при належному аналізі дає змогу виділити і проблему організації етнологічних досліджень.

Саме полеміка таких діячів як М. Грушевський, О. Барвінський, І. Франко, М. Драгоманов, В. Шухевич та ін. стосовно програмних засад діяльності НТШ дозволяє автору виділити і питання налагодження широкомасштабних народознавчих пошуків в цій організації, що відбулася на рівні формування статуту. Ю. Герич виділяє декілька статутів, проектів його змін та внесення поправок, які мали різні відгуки серед його членів, наукової спільноти та громадських діячів.

Сам автор зазначає, що «Як видно з того побіжного переліку дискусій навколо статутів, проектів, змін за час до першої світової війни, ця статутова справа відіграла не останню роль в формації й організаційній структурі Товариства, однієї з найважливіших і найбільш заслужених наших національних інституцій» [2, с. 59].

Таким чином, Ю. Герич фактично підняв нову наукову проблему в рамках дослідження НТШ та окреслив перспективи її дослідження у майбутньому. Сам автор наголошував, що його дослідження є нарисом, який не охоплює всіх питань в рамках поставленої проблеми та не торкається всіх статутів товариства та проектів його змін. Крім того, від себе додамо, що стаття Ю. Герича обмежена хронологічними рамками, верхньою межею якої є 1913 р. Тому аналіз програмних засад діяльності НТШ у Львові у вказаній праці є неповним, оскільки не охоплює період до 1940 р. включно.

Разом з тим, автор розглядаючи статутні зміни та їх проекти в НТШ безпосередньо не пов'язує їх із організацією етнологічних досліджень в цій організації. Про їх вплив на налагодження народознавчих студій в Товаристві ми можемо робити висновки лише опосередковано.

На сучасному етапі проблема статутів Товариства не ставала предметом ґрунтового аналізу. Навіть ті дослідники, які присвятили низку своїх праць НТШ в цілому та Етнографічній комісії зокрема лише в загальних рисах змальовували процес формування та зміни статутів в цій організації.

Так, наприклад, О. Сапеляк у своїй монографії торкнулася лише статутних змін в НТШ ініційованих М. Грушевським [14, с. 15–19], а також окремих аспектів положень статуту, що стосувалися діяльності музею та Етнографічної комісії Товариства. Разом з тим, відсутній комплексний аналіз всіх статутних змін та проектів змін, які обговорювалися членами НТШ в контексті організації народознавчих досліджень у даній інституції.

У свою чергу З. Зайцева у своїй монографії [11] та у виступі на конференції [5] також торкнулася питання вивчення статуту та його змін відповідно до напрямків наукової діяльності НТШ. Сильною стороною праць дослідниці є те, що вона комплексно оцінила всі зміни статутів Товариства, дала їм оцінку та визначила причини та наслідки цього процесу. Зокрема, З. Зайцева зазначала: «Декларуючи завдання розвивати національну науку, статуту НТШ відіграли чималу роль у процесах її інституціоналізації. З часу перейменування Товариства ім. Шевченка у 1892 р. на наукове і до Першої світової війни його статуту змінювалися двічі – у 1899 та 1904 роках. Кожного разу ставилося за мету наблизити структури асоціації до академічних параметрів. Навіть пропозиції одіозної антигрушевської партії 1913 р. щодо зміни статуту попри мотиви, які нею рухали, також мали академічне навантаження» [11, с. 41].

Дослідниця досить докладно висвітлила всі аспекти кулуарної боротьби в межах НТШ різних угруповань, а також виокремила проблемні питання навколо яких точилася боротьба та аргументацію кожної з сторін конфлікту. Ми погоджуємося з думкою З. Зайцевої, що «Удосконалюючи свої статуту, НТШ мало змінювало їх текстуально. Поправки та зміни стосувалися таких позицій, як членство, його категорії, уточнення мети діяльності. Варто наголосити, що хоча статутне питання нерідко було важелем боротьби окремих членів, груп, сформованих на основі спільних інтересів, політичних й особистих симпатій чи антипатій, зміна статуту кожен раз зумовлювалася потребою академізувати товариство» [5, с. 138–139].

З іншого боку, З. Зайцева не аналізувала статутні зміни в НТШ через призму їх значення для організації етнологічних досліджень в цій інституції. Загальний же аналіз основного програмного документа Товариства не розкривав специфіки народознавчого напрямку роботи.

ВИСНОВКИ

Таким чином, підсумовуючи сучасний стан вивчення проблеми зміни статутів Товариства та їх значення для організації етнологічних досліджень в цій інституції варто наголосити на тому, що вказане питання потребує подальшого дослідження. На нашу думку, в даному випадку потрібно поєднати підхід до проблеми О. Сапеляк, яка акцентує увагу на етнографічному аспекті наукових студій в НТШ та З. Зайцевої, яка детально розглядає всі перипетії обговорення та затвердження змін до статутів НТШ, що дозволило б подати інформацію про програмний документ Товариства в аспекті його значення для налагодження широкомасштабної системи народознавчих досліджень в цій інституції.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Барвінський О. Про заснування і дотеперішній розвиток товариства ім. Шевченка у Львові // Записки НТШ. – Ч. 1. – 1892. – С. 209–212.
2. Герич Ю. Статути Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові // Український історик. – Нью-Йорк, 1973. – № 1–2 (37–38). – С. 43–64.
3. З Товариства (лютий – цвітень 1898 р.) // Записки НТШ. – Т. XXIII–XXIV. – 1898. – С. 1–12.
4. Зайцева З. Товариство ім. Шевченка у Львові : перетворення з літературного на наукове // Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації українців. 26 – 29 серпня 2002 р., Чернівці. – Історія : 36. наук. статей. – Ч. 2. – Чернівці : Рута, 2004. – С. 188–192.
5. Зайцева З.І. Зміна статутів Наукового товариства ім. Шевченка у контексті його академічної перспективи // III Міжнародний Науковий Конгрес українських істориків «Українська історична наука на шляху творчого поступу». – Луцьк. 18–19 травня 2006 р. – Доповіді та повідомлення : В 3 т. – Луцьк : Вежа. – 2007. – Т. 1. – С. 134–139.
6. Зайцева З.І. Інституціоналізація української науки наприкінці XIX – на початку XX ст. [Текст] : дис... д-ра іст. наук : 07.00.01 / Зайцева Зінаїда Іванівна; НАН України, Інститут історії України. – К., 2007. – 470 арк.
7. Зайцева З. І. Процес становлення української науки з позицій інституційної парадигми // Науковий вісник Чернівецького університету : Збірник наукових статей. – Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Вип. 325–326. – Чернівці : Рута, 2007. – С. 53–59.
8. Зайцева З. І. Товариство ім. Шевченка у Львові : перетворення з літературного на наукове // Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації українців. 26 – 29 серпня 2002 р., Чернівці. – Історія : 36. наук. статей. – Ч. 2. – Чернівці : Рута, 2004. – С. 188–192.
9. Зайцева З.І. Українська інтелігенція та деякі аспекти інституціоналізації української науки наприкінці XIX – на початку XX ст. // Історико-політичні проблеми сучасного світу : Збірник наукових статей. – Чернівці : Рута, 2001. – Т. 8. – С. 30–41.
10. Зайцева З. І. Українська наука і професія вченого на рубежі XIX–XX століть // Етнонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі : сутність, реалії, конфлікти, проблеми та прогнози на порозі XXI століття : Матеріали п'ятої Міжнародної науково-практичної конференції. 22 – 25 травня 1997 р. У 2-х част. – Київ -Чернівці, 1997. – Ч. 2. – С. 571–576.
11. Зайцева З.І. Український науковий рух : інституціональні аспекти розвитку (кінець XIX – початок XX ст.). – К. : КНЕУ, 2006. – 368 с.
12. Онопрієнко В. Академія наук України і Наукове товариство ім. Шевченка як центри українознавства // Вісник АН України. – К., 1993. – № 12. – С. 51–62.
13. Регулямін секцій і наукових комісій Наукового Товариства ім. Шевченка // Хроніка. – 1900. – Ч. 1 – С. 46–48.
14. Сапеляк О. А. Етнографічні студії в Науковому Товаристві ім. Шевченка (1898–1939 рр.); НАН України, Ін-т народознавства / О. А. Сапеляк. – Л., 2000. – 208 с.
15. Справозданне про діяльність і розвиток наукового товариства імени Шевченка // Записки НТШ. – Т. 2. – 1893. – С. 173–189.

МОДЕЛЬ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ ТУРИЗМУ

Герасимчук Людмила Валеріївна
Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, асистент кафедри туризму (Україна)
e-mail: lyda.17@mail.ru

РЕЗЮМЕ

В умовах ринку розвиток будь-якого підприємства пов'язаний безпосередньо із інвестиційною діяльністю. Через розмаїтість суб'єктів інвестиційної діяльності та її складність потрібен ефективний механізм інвестування та глибокі фахові знання менеджерів.

Професійним менеджерам туризму бракує навичок в підготовці, прийнятті та реалізації рішень відносно ефективного використання інвестиційних ресурсів. Враховуючи багатоплановість, масштабність джерел фінансування (у тому числі іноземних) різноманітних проектів та програм, виникає необхідність у створенні моделі інвестиційної підготовки менеджерів туризму.

Ключові слова: моделювання, інвестиційна діяльність, проектна діяльність, інвестиції, уміння і навички, професійна підготовка

РЕЗЮМЕ

В условиях рынка развитие любого предприятия связано непосредственно с инвестиционной деятельностью. Через разнообразие субъектов инвестиционной деятельности и ее сложность нужен эффективный механизм инвестирования и глубокие профессиональные знания менеджеров. Профессиональным менеджерам туризма недостаточно навыков в подготовке, принятии и реализации решений относительно эффективного использования инвестиционных ресурсов. Учитывая многоплановость, масштабность источников финансирования (в том числе иностранных) различных проектов и программ, возникает необходимость в создании модели инвестиционной подготовки менеджеров туризма.

Ключевые слова: моделирование, инвестиционная деятельность, проектная деятельность, инвестиции, умения и навыки, профессиональная подготовка.

ABSTRACT

According to trade economics conditions the development of any company is directly connected with investment activity. The variety of investing subjects and its complication demands an effective mechanism for investment and well-educated specialists in management.

The lack of qualified tourism managers' skills emerge in taking the correct and up-to-date decisions which concern to the effective usage of investment resources. According to the diversity and the magnitude of projects financial resources (including foreign ones) it is necessary to find out the model of tourism managers training in investment sphere.

Key words: modeling, investing activity, project activity, investments, skills, training.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Відповідно до виклику часу і потреб особистості у системі вищої освіти йде пошук нових моделей її розвитку. Реформування освітньої галузі вимагає застосування засобів педагогічного прогнозування, моделювання і проектування освітніх систем, моніторингу якості освіти тощо [3, с. 24]. До використання методу моделювання при вивченні особливостей професійної підготовки фахівця туристичної сфери звертались у своїх у педагогічних дослідженнях та наукових працях такі вітчизняні дослідники, як А. Конох, Л. Лук'янова, В. Федорченко, Н. Фоменко, Н. Хмілярчук.

Одна з перших моделей професійної підготовки менеджера туристичної індустрії була розроблена Л. Г. Лук'яною і розвинена нею в подальшому у роботі „Освіта в туризмі” [5, с. 251].

Сучасне педагогічне моделювання, розроблення і реалізація моделей інноваційних навчальних закладів стають потужними механізмами визначення і досягнення нової якості вищої освіти. Однак для створення такого дієвого процесу необхідним є аналіз сучасного досвіду здійснення інвестиційної підготовки та визначення можливих схем застосування їх в Україні. Враховуючи багатоплановість, масштабність різноманітних проектів та програм, виникає необхідність створення моделі підготовки менеджерів туризму до інвестиційної діяльності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Аналіз наукової літератури [2; 1; 6;] дозволив виявити принципи, на які у подальшому спиратиметься авторська модель підготовки менеджера до інвестиційної діяльності: принцип системності необхідний для руху від абстрактного до конкретного; принцип розвитку суб'єктності забезпечує здатність до самодіяльності, самонавчання, самовиховання, саморозвитку; принцип інтерактивності розкриває ступінь взаємодії між об'єктами, при якому мета досягається інформаційним обміном елементів цієї системи; принцип наочності; принцип інноваційності, тобто наявність у моделі елементу фантазії, творчої уяви та принцип продуктивності, що належить до основних факторів забезпечення конкурентоспроможності працівника і свідчить про прогресивний процес його розвитку.

Наша модель є інтегративною, методологічною основою якої є системний комплексний підхід, який враховує різні структурні компоненти. Графічно модель представлено на рис. 1.

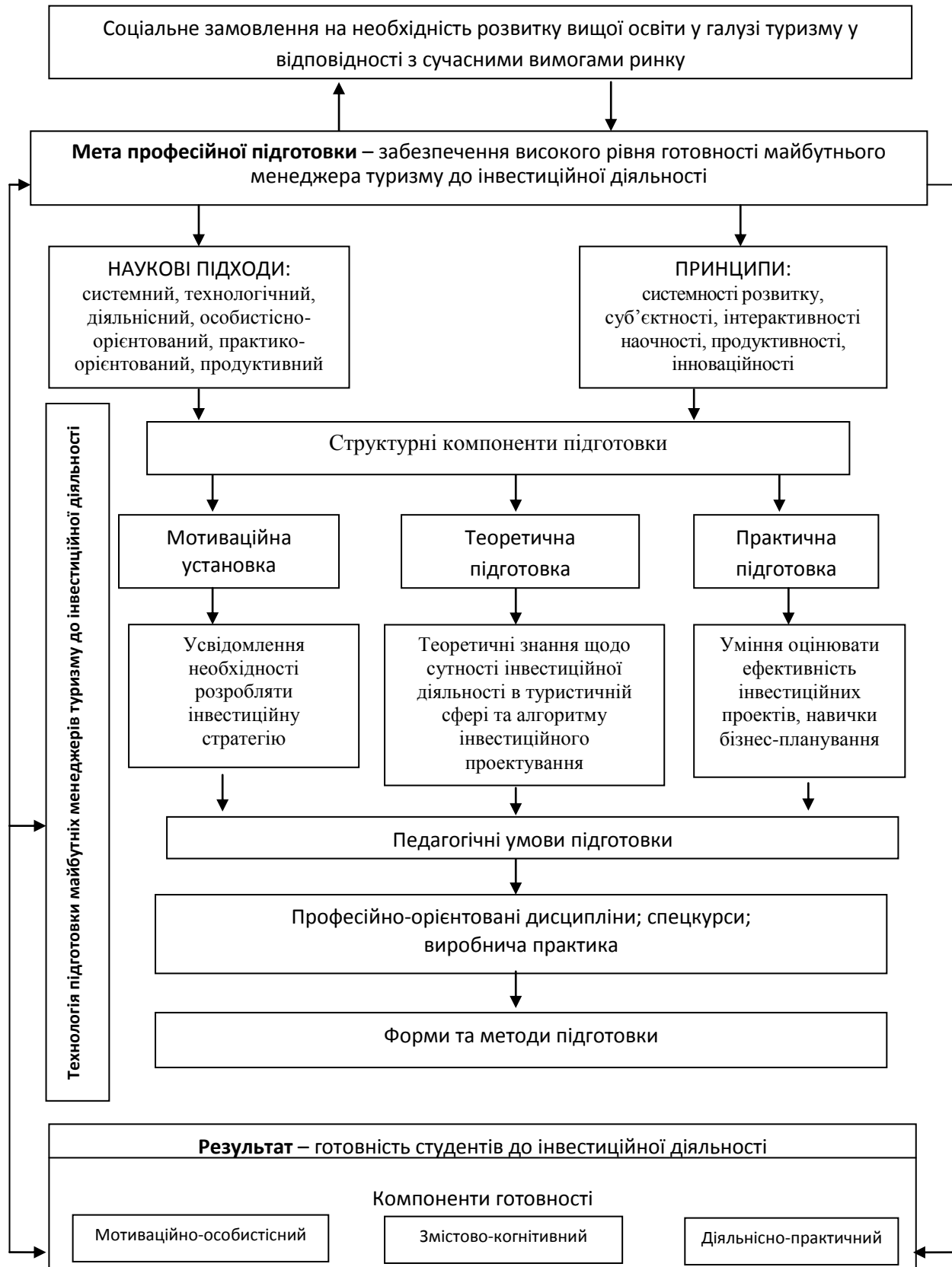

Рис. 1. Модель інвестиційної підготовки майбутніх менеджерів туризму
 Джерело: авторський проект

Запропоновану модель ми розглядаємо як теоретичний конструкт процесу підготовки майбутніх менеджерів туризму до інвестиційної діяльності, вона становить цілісність взаємопов'язаних структурних складників, спрямованих на формування умінь і навичок студентів: *цільовий* (забезпечення високого рівня підготовки майбутнього менеджера туризму до інвестиційної діяльності), *мотиваційний* (усвідомлення студентом необхідності розробляти інвестиційну стратегію підприємства), *теоретична підготовка* (фундаментальні знання сучасних концепцій інвестиційного менеджменту, сутності, змісту, форм, методів та технологій діяльності менеджера туризму в інвестиційній сфері, теорії та методики проектування як виду професійної діяльності), *практична підготовка* (базові та професійно орієнтовані вміння та навички, зокрема: визначення інвестиційного туристичного потенціалу обраного регіону, алгоритм бізнес-проекування, складання технологічної документації щодо реалізації проектів), *результативний*, що передбачає досягнення студентами відповідного рівня готовності до здійснення інвестиційної діяльності.

Цільовий компонент моделі включає мету й завдання професійної підготовки майбутнього менеджера туризму у сфері інвестування. Мету підготовки майбутніх фахівців сфери туризму до інвестиційної діяльності визначаємо як формування професійної готовності майбутнього фахівця до зазначеного виду діяльності. Якщо конкретизувати мету підготовки, то вона полягає, по-перше, у формуванні у майбутніх менеджерів туризму спрямованості на творчу проектну діяльність; по-друге, в оволодінні студентами професійними знаннями, необхідними для здійснення цього виду діяльності; по-третє, у набутті практичних умінь та навичок із інвестування. Однак, у першу чергу, ефективно здійснення підготовки студентів до інвестиційної діяльності передбачає актуалізацію мотиваційної складової професійного становлення особистості (*мотиваційний компонент*).

Теоретична підготовка визначена структурою готовності майбутнього менеджера туризму до інвестиційної діяльності та базується на методичних та спеціальних знаннях, які розкривають основи та особливості процесу дослідження інвестиційних ресурсів регіону та механізму бізнес-проекування. Цей компонент включає професійно спрямований навчальний матеріал, що містить інформацію про теоретичні засади та методичні інструментарії в інвестуванні, інвестиційний туристичний ринок, інвестиційні ресурси підприємств, інноваційну та інвестиційну стратегію організації.

Практична підготовка спрямована на здобуття студентами вмінь і навичок застосовувати систему економічних показників для характеристики інвестиційного процесу на туристичному підприємстві, застосовувати методи вивчення та аналізу кон'юнктури інвестиційного туристичного ринку, аналізувати та оцінювати інвестиційну привабливість об'єктів ринку інвестицій, проводити оцінку інвестиційного портфелю капітальних інвестицій

Усі компоненти моделі спрямовані на формування готовності студента до інвестиційної діяльності. *Готовність до інвестиційної діяльності* – це результат відповідної спеціальної підготовки і складне інтегральне утворення, компонентами якого виступають мотиваційно-особистісний, змістово-когнітивний та діяльнісно-практичний і які у своїй сукупності забезпечують позитивну мотивацію, високий рівень знань та вмінь студента у сфері інвестування, формування в нього досвіду здійснення цього виду фахової діяльності. Надамо стислу характеристику кожного з виокремлених у структурі готовності компонентів.

Мотиваційно-особистісний компонент. Мотивація – це загальна назва процесів, методів, засобів, що спонукають студентів до продуктивної пізнавальної діяльності, активного засвоєння змісту освіти. Як процес зміни стану та відношень особистості мотивація ґрунтується на мотивах, під якими розуміють конкретні причини, що спонукають особистість до дії [4, с. 51]. Основними мотивами будь-якої діяльності є потреби та інтереси [2, с. 223], а отже для того, щоб у студента з'явилася бажання вчитися розробляти інвестиційну стратегію підприємства, він повинен відчувати потребу в таких знаннях і виявляти інтерес до них.

Мотиваційний компонент можна розглядати з точки зору двох аспектів. По-перше, як бажання отримати нові знання із інвестиційного менеджменту. Виокремлення цього компонента зумовлено тим, що реалізація сучасних програм підвищення інтересу студентської молоді до інвестування стає важливим напрямком у вирішенні актуальних питань становлення малого підприємництва, адже саме через дослідження інвестиційних ресурсів конкретної території молоді має більше можливостей для пошуку інвесторів, залучення додаткових інвестицій, і як наслідок – створення власного підприємства.

По-друге, як мотиваційний механізм здійснення інвестиційного процесу, оскільки із мотивів вивчення цього процесу виникають вміння і навички керування ним. Проблеми мотивації інвестиційної діяльності у своїх працях розвивають Т.В. Майорова, М.К. Баскова, І.В. Анохов, А.П. Гайдуцький, І.О. Іващук, Ю.Є. Петруня.

Питання мотивації інвестиційної діяльності є надзвичайно актуальним, оскільки багато авторів вважають мотивацію першою стадією інвестиційного процесу.

Якщо розглядати мотиваційний механізм підприємництва, то він визначається як внутрішнє чи зовнішнє спонукання економічного суб'єкта до діяльності з метою досягнення певних цілей; інтерес до певної діяльності та способи його ініціювання, спонукання [7, с.114].

Виходячи з цього, мотивація інвестиційної діяльності – це ті важелі, що спонукають економічний суб'єкт до здійснення інвестиційної діяльності з метою досягнення певних економічних та інших цілей.

Отже, посилення навчальної мотивації розглядають як важливий засіб підвищення ефективності підготовки. Адже сильний мотив суттєво впливає на мету діяльності, підкріплює її. Зазначимо, що для того, щоб підвищити рівень професійної підготовки фахівців сфери туризму до інвестиційної діяльності, потрібна не будь-яка, а глибока, сильна, змістовно цінна мотивація, бажання отримати нові знання та набути практичних навичок щодо інвестиційного процесу з метою подальшого їх застосування у професійній діяльності, стійкі пізнавальні

інтереси, сформоване особистісне переконання в необхідності отримання таких знань і навичок.

Основними елементами мотиваційно-особистісної готовності студентів до інвестиційної діяльності ми визначили усвідомлення потреби в підготовці до інвестиційного процесу, інтерес до теорії та практики проектної діяльності та ціннісні орієнтації, зокрема забезпечення власної відповідності фахівця вимогам суспільства та спрямованість на подальше постійне самовдосконалення у цій сфері.

Змістово-когнітивний компонент готовності передусім висвітлює комплекс знань у сфері інвестування, сприяє розумінню його сутності, передбачає засвоєння методики проектування. Отримані та засвоєні студентом на особистісному рівні знання сприяють усвідомленню навчальної інформації щодо методик дослідження туристичного та інвестиційного потенціалу місцевості; визначення інвестиційної привабливості об'єкта інвестування; послідовність виконання процесу управління інвестиціями; аналізу нормативно-правової документації здійснення інвестиційної діяльності тощо. Отже, доцільно визначити спочатку склад базових (загальних) знань. До них належать: знання концепцій, законів і закономірностей, основних категорій та понять економіки; знання сутності, змісту, форм, методів та технологій діяльності менеджера з туризму; знання методики проектування. Комплекс спеціальних знань, які необхідно засвоїти майбутньому фахівцю з туризму для здійснення інвестиційної діяльності, складається зі знань про інвестиційний понятійний апарат, який використовується в туристичній практиці; сучасні тенденції та особливості національного і світового інвестиційного ринку; нормативно-правові аспекти здійснення інвестиційної діяльності; особливості управління фінансовими інвестиціями; механізм функціонування інвестиційного ринку; специфіку інвестиційних ризиків; методи та інструменти інвестиційного управління туристичним бізнесом.

Кількісно теоретичний компонент готовності фахівців сфери туризму до інвестиційної діяльності може бути представлений у межах одного предмета (спекурсу) або в системі навчальних дисциплін.

Діяльнісно-практичний компонент визначає вміння й навички управляти інвестиційним процесом, а отже, використати отримані під час навчання знання у професійній діяльності. Найчастіше вміння розглядають як здатність особистості до ефективного виконання визначеної діяльності на основі наявних знань у змінених чи нових умовах, а навички – як здатність виконувати ці дії автоматично [6, с. 87].

Отже, визначимо спочатку склад загальних умінь, які повинні бути сформовані під час вивчення базових дисциплін у всіх майбутніх фахівців сфери туризму як основа для виконання фахових завдань інвестиційного характеру: уміння аналізу, прогнозування, планування, пошуку інформації, реалізації розроблених планів, самооцінки, корекції тощо.

На базі виділених загальних умінь майбутніх фахівців сфери туризму, змісту освітньо-кваліфікаційної характеристики бакалавра та освітньо-професійної програми підготовки за напрямом 1401 „Туризм”, фахового спрямування 6.140103 „Туризм” [5, с. 110] було укладено перелік функціональних (специфічних) умінь, яких повинні набути студенти, щоб професійно здійснювати інвестиційну діяльність. До них належать: уміння аналізувати наявний інвестиційний потенціал територій; застосовувати систему економічних показників для характеристики інвестиційного процесу на підприємстві; управляти портфелем фінансових інвестицій; аналізувати та оцінювати інвестиційну привабливість об'єктів ринку інвестицій; використовувати методи та шляхи підвищення ефективності ресурсного потенціалу; характеризувати основні показники інвестиційної діяльності підприємств туристичної галузі; критично оцінювати діючі механізми планування діяльності підприємств та можливі інвестиційні ризики.

Розвиток цього компонента вказує на те, що майбутній фахівець у галузі туризму засвоїв методологію дослідження інвестиційного потенціалу регіону, може визначати ефективні методи обґрунтування інвестиційної програми підприємств; здатний розробляти базові стратегії інвестиційного розвитку туристичних підприємств; уміє розробляти інвестиційні проекти, а отже, застосувати алгоритм проектування на практиці.

Отже, діяльнісно-практичний компонент спрямований на розвиток здатності до розв'язання професійного завдання – управління інвестиційним процесом на підприємстві. Формування цього компонента має вирішальне значення для збагачення професійного потенціалу майбутніх фахівців сфери туризму. Оцінити рівень його сформованості у студентів можна шляхом аналізу розроблених ними проектних завдань, виконаних під час вивчення спеціалізованих дисциплін та проходження виробничо-технологічних практик на різних курсах.

Зауважимо, що визначені структурні компоненти готовності майбутніх фахівців сфери туризму до інвестиційної діяльності ми не розглядали як відокремлені частини, вони, навпаки, доповнюють одне одного та являють собою одне ціле. Ці компоненти взаємопов'язані внутрішніми зв'язками. Теоретична й практична готовність майбутніх фахівців сфери туризму успішно формуються в них за наявності відповідної мотиваційно-особистісної готовності. Лише в цьому випадку засвоєвані студентами знання, уміння й навички до інвестиційної діяльності стають усвідомленими й набувають особистісного сенсу. Разом із тим, наявна у студентів мотивація до здійснення інвестиційної діяльності не підкріплена знаннями щодо методик управління інвестиціями та алгоритму інвестиційного проектування, а також відповідними практичними вміннями, не може дати очікуваного позитивного результату. Таким чином, не можна вилучити жоден компонент із запропонованої структури готовності без впливу на інші. Формування компонентів досліджуваної готовності дозволить також підвищити ефективність підготовки майбутніх фахівців сфери туризму до інвестиційної діяльності, оскільки готує базу для успішного вступу до професійного середовища, адаптації до нього, подальшого планування кар'єри. Визначені компоненти у структурі готовності дозволять нам у подальшому здійснити аналіз сучасного стану професійної підготовки фахівців сфери туризму до процесу інвестування.

Наприкінці необхідно також відзначити, що ми здійснювали методологічний аналіз розв'язання проблеми професійної підготовки фахівців сфери туризму до інвестиційної діяльності на філософському,

загальнонауковому та конкретно-науковому рівнях.

Філософський рівень. Методологічну основу нашого дослідження склали основні положення гуманістичної філософії. Така позиція дозволила розглядати підготовку як гуманістичну практику, що забезпечує умови для розвитку студента як особистості, дозволяє підвищити його активність як суб'єкта виховного процесу. Освіта не зводиться до трансляції суми знань від викладача до студентів, оскільки домінуючим чинником, що визначає зміст підготовки, виступає діяльність суб'єктів, здатних реалізувати особистісний потенціал. Філософський рівень передбачав інтерпретацію процесу інвестування та формування готовності до проектної діяльності. Іншими словами, філософський інтерес щодо проблеми підготовки інвестиційної діяльності, вважаємо, повинен зосередитися саме навколо особистості студента. Актуальними залишаються питання щодо вивчення впливу масового туризму на світосприймання сучасної людини, формування її свідомості та світогляду.

Використання принципів діяльнісного, практико-орієнтованого, технологічного, системного та інтегративного підходів у процесі підготовки майбутніх фахівців сфери туризму до інвестиційної діяльності стало основою методології на *загальнонауковому рівні*.

Так, концептуальні положення діяльнісного підходу виявилися значущими для підготовки студентів до інвестиційної діяльності, оскільки саме діяльність стає основою, засобом і вирішальною умовою розвитку особистості майбутнього фахівця. Нам цей підхід надав можливість виокремити етапи процесу підготовки до інвестиційної діяльності, розглянутого з точки зору навчальної діяльності.

Технологія підготовки студентів до інвестиційної діяльності, що містить певну сукупність методів та засобів і забезпечує досягнення запланованого результату, може бути розроблена з використанням технологічного підходу. Процес підготовки студента до інвестиційної діяльності набуває статусу технології лише в тому випадку, коли чітко визначена мета, розроблена програма діяльності та чітка послідовність виконання дій, встановлені засоби реалізації поставленої мети; окреслені вимоги до кінцевого результату на кожному етапі підготовки (знання, вміння та навички); визначені критерії та інструментарій вимірювання рівня готовності до інвестиційної діяльності (перевірочні завдання, тести, індивідуально-групова робота тощо).

Необхідно відзначити, що часто аналіз проблеми туристичної освіти здійснюється з позицій системного та інтегративного підходів [1, с. 16]. У межах цього дослідження системний підхід дозволив виокремити певний компонентний склад туристичної діяльності з інвестування. А інтегративний підхід надав можливість розробити стратегію і тактику процесу підготовки студентів до інвестиційної діяльності з орієнтацією на міжпредметні зв'язки з дисциплінами циклу професійної підготовки студентів, які навчаються за спеціальністю „Туризм”. Реалізація цього підходу створила перспективи щодо співпраці викладачів вищих навчальних закладів для досягнення єдиної мети – формування готовності студентів до інвестиційної діяльності.

Як відомо, на *конкретно-науковому рівні* методологія являє собою систему специфічних та таких, що застосовуються лише в цій галузі наукового знання, методів, форм та принципів дослідження. Отже, на цьому рівні ми розглядали науковий зміст, специфічні форми й методи підготовки студентів до інвестиційної діяльності в умовах навчального процесу.

ВИСНОВКИ

Таким чином, виходячи з аналізу процесу професійної підготовки майбутніх фахівців сфери туризму до інвестиційної діяльності та підходів дослідників до визначення підготовки взагалі, сутності поняття готовності та її структури, було встановлено:

- підготовка майбутнього бакалавра з туризму до інвестиційної діяльності є складовою частиною загальної системи підготовки майбутніх фахівців сфери туризму й розглядається як процес формування готовності до здійснення зазначеного виду діяльності;
- готовність майбутнього фахівця сфери туризму до інвестиційної діяльності доцільно розглядати як результат відповідної спеціальної підготовки, що являє собою інтегральне утворення позитивної мотивації, сформованих на потрібному рівні професійних знань, умінь та навичок і певного досвіду їх використання на практиці, які відповідають вимогам професійної туристичної діяльності. У структурі готовності було виокремлено такі компоненти: мотиваційно-особистісний, змістово-когнітивний та діяльнісно-практичний;
- методологічний аналіз вирішення проблеми професійної підготовки фахівців сфери туризму до інвестиційної діяльності було здійснено на філософському, загальнонауковому (використання основних положень діяльнісного, практикоорієнтованого, технологічного, системного та інтегративного підходів) та конкретно-науковому рівнях;
- розроблену теоретичну модель підготовки майбутнього фахівця сфери туризму до інвестиційної діяльності доцільно розглядати як цілісність взаємодіючих структурних компонентів (цільового, мотиваційного, теоретичної та практичної підготовки, результативного). Представлена модель стає орієнтиром побудови процесу відповідної підготовки на практиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гризун Л. Е. Дидактичні основи проектування модульної структури навчальної дисципліни на засадах інтеграції наукових знань : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 „Теорія і

- методика професійної освіти” / Л. Е. Гризун. – Х., 2009. – 39 с.
2. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : [навч. посібник] / І. М. Дичківська. – К. : Академвидав, 2004. – 352 с.
 3. Докучаєва В. В. Теоретико-методологічні засади проектування інноваційних педагогічних систем : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 „Загальна педагогіка та історія педагогіки” / В. В. Докучаєва. – Луганськ, 2007. – 44 с.
 4. Кобзова С. М. Організаційно-педагогічні умови підготовки фахівців сфери туризму до проектування регіональних маршрутів / С. М. Кобзова // Освіта на Луганщині. – 2010. – № 1 (32). – С. 49–53.
 5. Програма нормативних навчальних дисциплін підготовки бакалавра напряму 6.140103 „Туризм” галузі знань 1401 „Сфера обслуговування” : [навч.-метод. видання]. – К. : Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2008. – 259 с.
 6. Brent W. R. Managing educational tourism / Brent W. Ritchie, Neil Carr, Christopher P. Cooper. – UK, Clevedon : Channel View Publications, 2003. – 283 p.
 7. The tourism development handbook : a practical approach to planning and marketing / by Kerry Godfrey, Jackie Clarke. – UK : Business & Economics, 2000. – 232 p.

РОЗВИТОК МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОЇ БАЗИ ХЛІБОПЕКАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Красільнікова Катерина Євгенівна
Відкритий міжнародний університет розвитку людини "Україна", аспірантка (Україна)
e-mail: krasilnikova_ke@ukr.net

РЕЗЮМЕ

В статті розглянуто динаміку та структуру основних засобів хлібопекарської промисловості, їх використання та відтворення. Досліджено інноваційну активність підприємств, джерела інвестицій та впровадження інновацій на підприємствах хлібопекарської промисловості.

Ключові слова: основні засоби, інвестиції, інноваційна активність, знос, виробничі потужності, хлібопекарські підприємства.

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены динамика и структура основных средств хлебопекарной промышленности, их использование и воспроизводство. Исследована инновационная активность предприятий, источники инвестиций и внедрения инноваций на предприятиях хлебопекарной промышленности.

Ключевые слова: основные средства, инвестиции, инновационная активность, износ, производственные мощности, хлебопекарные предприятия.

ABSTRACT

The paper considers the dynamics and structure of fixed assets bakery industry, their use and reproduction. Investigated the innovative activity of enterprises, sources of investment and innovation in enterprises baking industry.

Keywords: plant and equipment, investment, innovation activity, demolition, manufacturing facilities, bakeries.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розвиток хлібопекарської галузі відбувається відповідно до притаманних їй особливостей. На зміну великим державним підприємствам відкриваються міні-пекарні, частка продукції яких на ринку вже сьогодні перевищує 50%. Крім того, більшість хлібзаводів встановили пекарні малої потужності, що дало їм змогу диверсифікувати виробництво відповідно до попиту споживачів. Активний наступ на ринок хліба здійснюють і супермаркети, запровадивши власне виробництво хліба і хлібобулочних виробів.

Останнім часом розвиток хлібопекарської промисловості в Україні характеризується різким зниженням технічного рівня виробництва, спрацюванням знарядь праці, затуханням інвестиційного та інноваційного процесів. Актуальність даного дослідження визначається необхідністю проведення більш детального аналізу фінансово-економічного, технологічного стану галузі та визначення пріоритетів у технічному розвитку хлібопекарської промисловості з метою ефективного її відтворення й прискореної модернізації, що є важливою передумовою подолання депресивного стану хлібопекарської промисловості.

Вивченням та дослідженням питань розвитку хлібопекарської промисловості займаються А.О. Заїнчковський, М.П. Сичевський, Ю.В. Давидюк, Н.Ю. Самійленко, А. Шегда, Л. Пашнюк. Однак, як свідчить аналіз результатів їх наукових досліджень, поза увагою залишаються питання техніко-технологічного забезпечення хлібопекарських підприємств. При цьому проблеми відтворення основних засобів підприємств галузі загострюються.

Метою дослідження є аналіз динаміки основних засобів, ступеню їх зносу, інвестиційно-інноваційного забезпечення процесу відтворення виробничих потужностей хлібопекарських підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В 2013 р. в Україні налічувалося 1362 великих і середніх хлібопекарських підприємств, на яких працювало 84,4 тис. працівників [4, с. 121, 135]. Проте щороку кількість хлібзаводів зменшується, оскільки працюють вони на межі виживання. Така ситуація в галузі гальмує її розвиток. Високі ціни на матеріально-технічні ресурси водночас з державним регулюванням суттєво стримують прибутковість галузі хлібопечення.

Найбільш важливою умовою розвитку хлібопекарської промисловості є розвинена матеріально-технічна база. За статистичними даними та власними розрахунками основні засоби в хлібопекарській промисловості за 2008–2013 рр. зросли на 2541 млн. грн. (40%) (2010–2013 рр. – 1610 млн. грн. (22%)), проте їх частка в загальній вартості основних засобів по промисловості зростає від 0,66% до 1,48%). Вартість основних засобів хлібопекарських підприємств представлена на рис. 1.

Щорічний приріст основних засобів на підприємствах хлібопекарської промисловості становив 2–11%. Особливістю хлібопекарської промисловості, як і харчової в цілому, є те, що більше половини вартості основних засобів (54% – у 2013 р.) становить вартість будівель і споруд (рис. 2). На машини і обладнання припадає 37,7%, інші групи основних засобів – 8,3%. Така структура пояснюється особливостями технологічного процесу при виробництві хліба та його реалізації.

Найважливіша роль у виробництві хлібобулочної продукції відведена технологічному обладнанню.

Підвищення його частки в загальній вартості основних засобів вказує на зростання виробничої потужності. Тому підприємства мають віддавати перевагу придбанню машин і обладнання перед капітальним будівництвом. Це є першоосновою нарощування виробничих потужностей. Неодмінною умовою є дотримання пропорцій. Частка виробничих основних засобів має зростати швидше ніж частка будівель і споруд, а фондоозброєність за активною часткою основних засобів швидше, ніж фондоозброєність в цілому по підприємству.

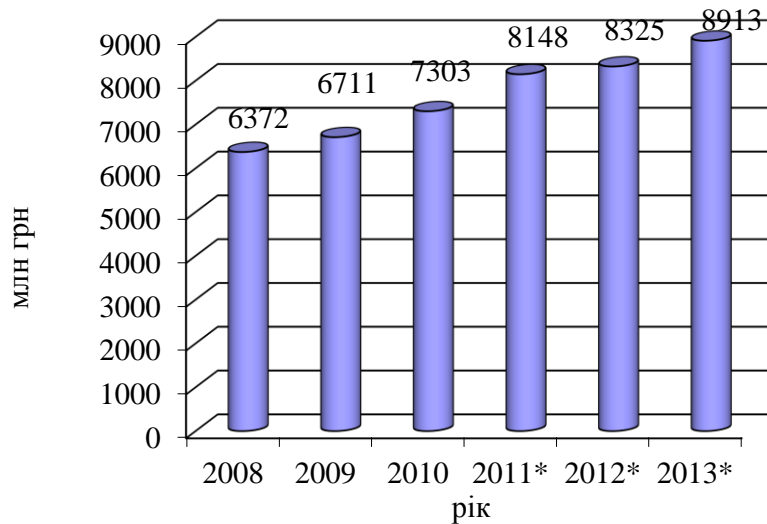

Рис. 1. Динаміка основних засобів хлібопекарської промисловості

Джерело: дані 2008–2010 рр. – [5], 2011–2013 рр. – розрахункові

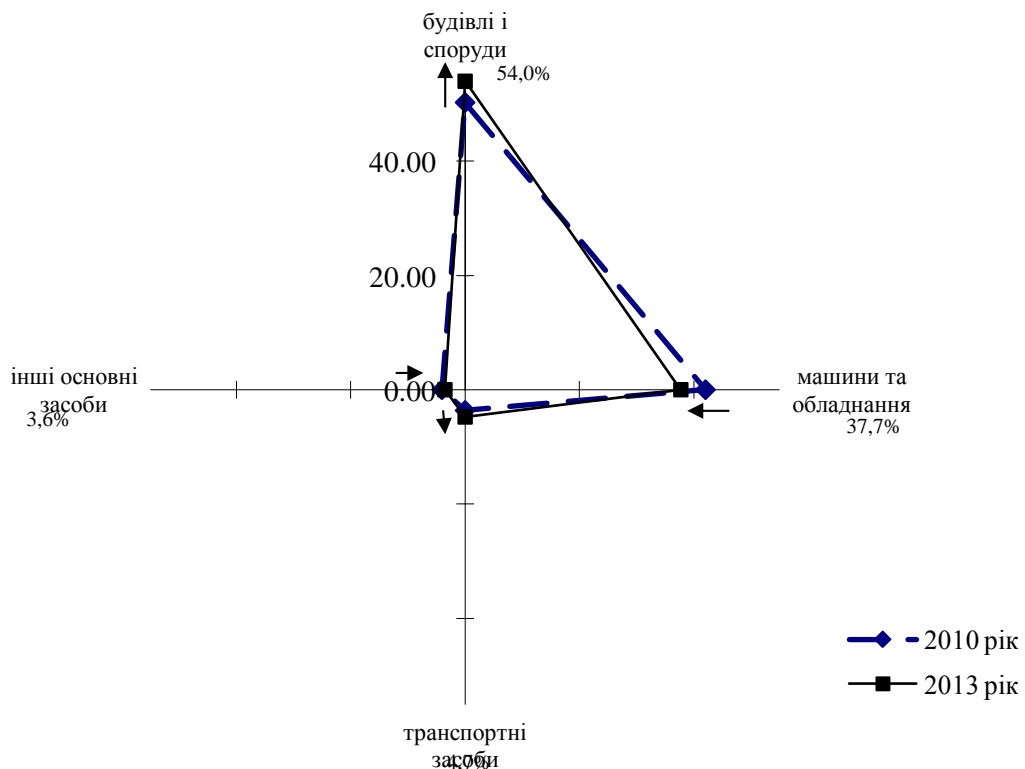

Рис. 2. Структура основних засобів підприємств хлібопекарської промисловості в 2010 та 2013 рр.

Джерело: розраховано і побудовано за даними підприємств

Незважаючи на складну ситуацію, зменшення кількості хлібопекарських підприємств, незначні позитивні зрушення в частині нарощування виробничих потужностей присутні (табл. 1).

Таблиця 1

Введення в дію виробничих потужностей в хлібопекарській промисловості

Рік	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2013
тис. тонн на добу	12,2	12,0	41,2	6,3	14,0	32,4	6,8

Джерело: Сформовано за даними [1, с.49; 7, с.13]

Проаналізувавши дані табл. 1, дійшли до висновку, що введення в дію виробничих потужностей в обсязі 12 тис. тонн на рік – це все одно, що побудувати один хлібзавод з потужністю близько 30 т/добу. Якщо взяти до уваги, що в 2013 р. було введено виробничих потужностей лише на 6,8 тис. тонн, то це практично дві міні-пекарні. В сучасних умовах це надзвичайно мало.

Очевидно, що оновлювати основні засоби можуть собі дозволити лише окремі підприємства. Проте такі вливання капіталу є. Як правило, вони одноразові. Дослідження показали, що протягом одного року приріст основних засобів може становити 30–40%, а в наступні – лише вибуття. І здійснюються переважно в умовах приєднання підприємства до холдингу, концерну чи іншого об'єднання або в результаті вливання іноземного капіталу для створення спільного підприємства.

Хлібопекарські підприємства поступово оновлюють свої основні засоби. Проте таке оновлення здійснюється вкрай повільно, про що свідчать показники зносу і приросту основних засобів на окремих підприємствах галузі і відбувається переважно шляхом введення в експлуатацію не вітчизняного, а імпортного обладнання.

Недостатність та нерівномірність технологічного і технічного оновлення виробничого обладнання відображається в тому, що у виробництві підприємства використовують застаріле обладнання. Це відображається на собівартості продукції, а саме збільшенні витрат на утримання і обслуговування. Наприклад, при ступені використання виробничого обладнання на 100% – ступінь зносу складає 73% (Нікопольський хлібокомбінат).

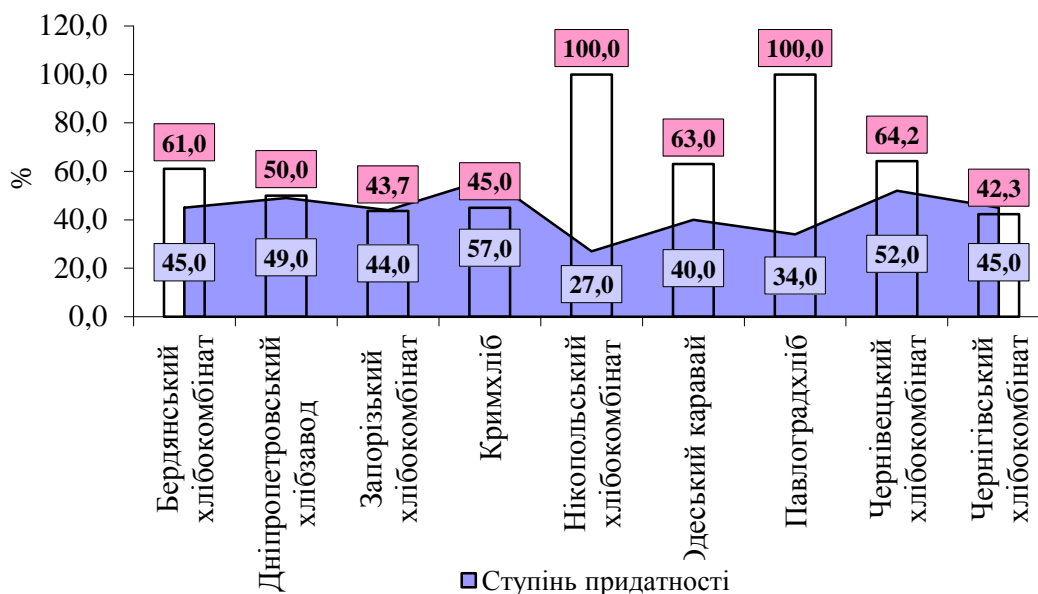

Рис. 3. Стан використання основних засобів окремих хлібопекарських підприємств

Джерело: побудовано за даними підприємств

З рис. 3 видно, що для виробництва хліба і хлібобулочних виробів часто використовується застаріле виробниче обладнання. В основному це стосується печей. У хлібопекарській галузі експлуатується близько 1800 печей марки ФТЛ-2, які відпрацювали більш, ніж 25–30 років або в 2–3 рази перевищили нормативні строки експлуатації [6, с.11]. В такому ж стані знаходяться і тістоприготувальне обладнання. За даними об'єднання "Укрхлібпром", останніми роками оновлення основних виробничих засобів по хлібопекарській галузі становило 4–5% за рік.

Висока конкуренція в галузі вимагає нової системи господарювання, нового механізму динамічного та ефективного розвитку підприємств галузі. Моральний і фізичний знос обладнання хлібзаводів, на якому працюють підприємства, створені за часів Радянського союзу – основна проблема галузі. Більшість підприємств потребує докорінного оновлення матеріально-технічної бази. Основним напрямом, що здатний забезпечити розвиток виробничих потужностей хлібопекарських підприємств та підвищення конкурентоспроможності продукції – інноваційно-інвестиційні процеси, які в останні роки практично призупинилися (табл. 2). В умовах високої конкуренції, яка останнім часом має місце в хлібопекарській галузі інноваційний розвиток є ключовим.

Таблиця 2

Інноваційна активність хлібопекарських підприємств

Найменування продукції	Впроваджено нових технологічних процесів		Впроваджено інноваційних видів продукції		
	всього	з них маловідходних, ресурсозберігаючих	всього	з них	
				нові для ринку	нові для підприємства
2010 рік	28	6	139	9	130
2011 рік	29	5	144	2	142
2012 рік	67	8	135	2	133
2013 рік	50	11	133	5	128

Джерело: Сформовано за даними Державної служби статистики

Серед галузей, що займаються переробкою зерна та борошна найбільш інноваційно активними були хлібопекарські підприємства. Вони впроваджували інноваційні процеси та інноваційну продукцію більше, ніж підприємства борошномельно-круп'яної та макаронних галузей. Переважно впроваджувалася інноваційна продукція, хоча велику частку займали й інноваційні процеси (табл. 3).

Таблиця 3

Кількість підприємств, що впроваджували інновації за типами

Найменування продукції	Кількість підприємств, що впроваджували інновації	Кількість підприємств, що впроваджували інноваційну продукцію	Кількість підприємств, що впроваджували інноваційні процеси	Кількість підприємств, що впроваджували організаційні інновації	Кількість підприємств, що впроваджували маркетингові інновації
2010 рік	43	24	15	5	5
2011 рік	49	33	14	2	4
2012 рік	52	25	22	2	5
2013 рік	45	28	16	3	5

Значно менше уваги приділялося організаційним та маркетинговим інноваціям. За даними Державної служби статистики в останні чотири роки кількість підприємств, що впроваджували організаційні і маркетингові інновації не перевищувала 5 з понад 1360.

Впровадження інновацій є стратегічним напрямом забезпечення продовольчої безпеки України, підвищення конкурентоспроможності як продукції так і підприємств на ринку хлібобулочної продукції, зниження її собівартості. В силу того, що держава регулює ціни на хліб та обмежує прибутковість галузі, очевидно мала б і підтримувати її інвестиційно-інноваційну діяльність.

Створення нових поколінь машин і обладнання позитивно впливає на підвищення виробничих потужностей хлібопекарських підприємств, розвиток ринкових відносин. Водночас зростання виробничих потужностей дозволяє збільшувати обсяги випікання хліба, підвищувати його споживчі властивості, знижувати собівартість.

В Україні виготовляється хлібопекарське обладнання (рис. 4), проте воно недостатньо представлене на українському ринку. Тому мало використовується у виробництві, незважаючи на те, що в Україні є підприємства, здатні виготовляти конкурентоспроможне обладнання, здатне замінити іноземні аналоги. І хоча воно не повністю відповідає світовим тенденціям (воно більш енергоємне, менш технологічне та надійне в процесі експлуатації), але й ціна на нього значно нижча.

З рисунка видно поступове скорочення виробництва хлібопекарського обладнання в Україні. Таке скорочення можна пояснити відміною імпортного мита у 2008 та 2012 рр. Постановою КМУ від 14 травня 2008 р. № 444 "Питання ввезення на митну територію України енергозберігаючих матеріалів, обладнання, устаткування та комплектуючих" та постановою КМУ від 11.04.2012 р. №392 "Про внесення змін до переліку

енергозберігаючих матеріалів, обладнання, устаткування та комплектуючих, що звільняються від ввізного мита та операції з уезення яких на митну територію України звільняються від обкладення податком на додану вартість" знову було відмінено ПДВ на імпорتنі операції по придбанню обладнання і визначено цілий ряд машин і обладнання для хлібопекарської промисловості, які звільняються від ввізного мита. Це розширило коло інвестиційних можливостей хлібопекарських підприємств. Імпортне обладнання стало доступніше, та спричинило скорочення попиту на українське.

Найбільш відомими виробниками хлібопекарського обладнання в Україні є: ТОВ "Укртехнофудз", ТД "Укртехноприлад", ПАТ "Могилів-Подільський машинобудівний завод ім. Кірова", ВАТ "Одесахарчореммаш", ТОВ "Ефес", ТОВ "РЕМ", ПП "Пелікан", ЗАТ "Дослідний завод харчового обладнання", ПУАТ "Смілянський машинобудівний завод", ТОВ "Укрпродмашбуд", ПП ВКП "Агромаш".

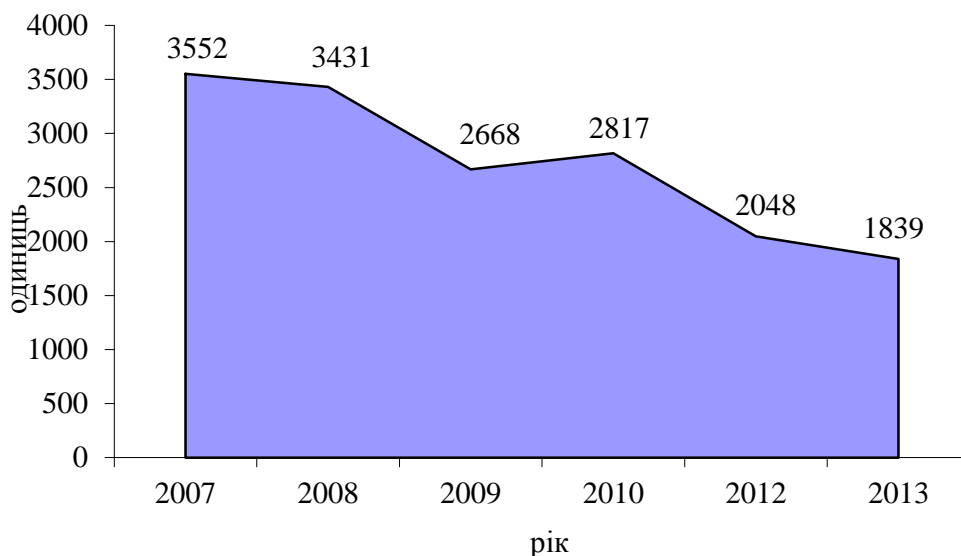

Рис. 4. Виробництво хлібопекарського обладнання в Україні

Джерело: побудовано за даним джерела [2]

Серед іноземних популярністю користуються швейцарська компанія Seewer AG, словенська фірма Gostol, німецькі DEBAG, WINKLER, MIWE, Kemper Equipment, DIOSNA, італійські – Danzi-Forni, Canol, Castel, французькі – Batinox, Tibiletty, Hengel, австрійська – Backtech, голандська – Werner & Pfliederer, чеська – Jovak.

Ринок машин і обладнання для виробництва хлібобулочних виробів, макаронів, спагеті та аналогічних виробів є достатньо конкурентний: виробничу активність виявляють приблизно 14 підприємств. Виробництво таких машин в 2012 р. у вартісному виразі становило 29,4 млн. грн. по хлібопекарському обладнанню та 21,4 млн. грн. по обладнанню для макаронів.

Сектор машин і обладнання для хлібопекарської промисловості в цілому є імпортозалежним. Імпорт таких машин у 1 кв. 2013 р. становив 2,4 млн. дол. США, що на 23% більше ніж в попередньому кварталі та в 3,4 рази більше ніж експорт в тому ж періоді.

Європейські виробники хлібопекарського обладнання швидко реагують на вимоги ринку хлібопекарського обладнання. Це енергозберігаючі паротрубні печі, екологічно чисті тунельні з подом з натурального каменю, придатні для виготовлення хліба з великою масою, ярусні печі для виготовлення дрібноштучної продукції.

Вітчизняне обладнання, як правило, виграє по ціні, монтажі та ремонті. Проте іноземне є найбільш конкурентоспроможними з позиції ціна-якість та має тривалий термін безаварійної експлуатації.

Техніко-технологічне переоснащення та розширення і розвиток виробничих потужностей хлібопекарських підприємств відбувається за рахунок капітальних інвестицій, спрямованих на придбання, модернізацію та поліпшення основних засобів і супроводжується активізацією інвестиційної діяльності. Інвестиції у розвиток виробничих потужностей хлібопекарських підприємств мають тенденцію до зростання. Їх обсяг в 2010–2013 рр. наведені в табл. 4.

Власне сама харчова промисловість була однією з перших галузей, в яку іноземні інвестори з початком лібералізації ЗЕД спрямували свої кошти. Сфера надходження іноземного капіталу в економіку розширювалася, що призвело до поступового скорочення питомої ваги харчової промисловості в загальному обсязі прямих іноземних інвестицій та зростання їх абсолютної величини. Однак у структурі інвестицій у промисловість частка галузі залишається значною [3, с.73–74].

Становлення і розвиток ринкових відносин призвели до збільшення частки власних коштів підприємств в

загальному обсязі інвестиційних ресурсів, спрямованих на оновлення виробничих потужностей хлібопекарських підприємств. Проте збільшення інвестування не забезпечує збільшення виробництва продукції, його завдання полягає в розумному і ефективному їх використанні.

Розширення виробничих потужностей супроводжується активізацією інвестиційної діяльності. Так, за 2010–2013 рр. в хлібопекарську промисловість було інвестовано 3067477 тис. грн., лише 6735 тис. грн. (0,22%) з них кошти державного бюджету, 2831231 тис. грн. (92,3%) – власні кошти підприємств.

В цілому інвестиційний клімат в хлібопекарській промисловості погіршився. Співвідношення інвестицій і основних засобів в 2010 р. становило 1:10, а в 2013 р. – 1:12. Разом з тим недостатнім був обсяг іноземних інвестицій. Їх частка настільки мізерна, що навіть не відома статистиці. Очевидно, що вони становлять не більше 2% або взагалі відсутні.

Таблиця 4

Джерела інвестицій у хлібопекарську промисловість, млн. грн.

Найменування продукції	Рік	Усього	Освоєно (використано) капітальних інвестицій						
			коштів державного бюджету	коштів місцевих бюджетів	власних коштів підприємств і організацій	кредитів банків та інші позики	коштів іноземних інвесторів	коштів вітчизняних інвестиційних компаній, фондів	інших джерел фінансування
Виробництво харчових продуктів	2010	6367,0	4,0	–	5391,5	807,2	126954	–	18,1
	2011	9360,2	24,7	6,1	8180,3	1051,6	76747	11,4	9,3
	2012	10535,7	14,0	86,6	8710,4	1699,1	–	–	12,9
	2013	11640,2	–	–	10526,4	916,2	–	153,4	35,2
Виробництво хліба, хлібобулочних і борошняних виробів	2010	730,7	–	–	698,7	27,1	–	–	3,5
	2011	777,2	6,7	–	690,8	64,9	–	–	2,3
	2012	790,0	–	–	706,2	77,2	–	–	6,7
	2013	769,5	–	–	735,5	30,3	–	–	–

Джерело: сформовано за даними державної служби статистики України

В сучасних умовах господарювання для підприємств хлібопекарської промисловості пріоритетним напрямом інвестування є їх технічне переоснащення. Практично поза увагою залишається нове будівництво. Формування інвестиційних ресурсів відбувається переважно за рахунок власних коштів підприємств.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз дозволив виявити низку негативних тенденцій та проблем, з якими зіштовхуються підприємства хлібопекарської промисловості і які уповільнюють їх розвиток. Причини, що спричинили та посилюють виявлені негативні тенденції в розвитку галузі є досить різноманітними. Проте відтворення існуючої технологічної бази не зможе забезпечити Україні довгострокового економічного зростання галузі. Основною подальшого розвитку хлібопекарської промисловості мають стати дії щодо технічного оновлення та структурної перебудови виробництва. Необхідно позбутися відсталості технічної бази хлібопекарської промисловості, збільшивши інвестиції у технічне переозброєння.

Розв'язання інвестиційної проблеми повинно відбуватись шляхом залучення всього кола джерел інвестування. Капітальні вкладення мають направлятися насамперед на модернізацію і техніко-технологічне переоснащення, прискорений розвиток і підвищення ефективності функціонування хлібопекарських підприємств.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Введення в експлуатацію об'єктів соціальної сфери та окремих виробничих потужностей в Україні за 2005–2010 роки. Статистичний збірник / відп. Л. М. Овденко. – К. : Державна служба статистики України, 2011. – 90 с.
2. Виробництво промислової продукції за видами в Україні (за відповідні роки). Статистичний бюлетень. – К. : Державна служба статистики України.
3. Вишневецька О. В. Харчова промисловість України : тенденції, проблеми, перспективи / О. В. Вишневецька. – К. : Agrar Media Group, 2013. – 175 с.
4. Діяльність суб'єктів господарювання. Статистичний збірник, 2012. – Державна служба статистики України. – Київ, 2013. – 840 с.
5. Основні засоби України (за відповідні роки). – К. : Державна служба статистики.

Economic Science

6. Пашнюк Л. Динаміка основних засобів та зміна їх структури на підприємствах хлібопекарської галузі / А. Шегда, Л. Пашнюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. 107-108/2009. – С. 10–15.
7. Прийняття в експлуатацію об'єктів соціальної сфери та виробничих потужностей в Україні за 2013 рік. Статистичний бюлетень. – К. : Державна служба статистики України, 2014. – 140 с.

PECULIARITIES OF THE FOREIGN LANGUAGE TRAINING OF THE LAWYERS IN CENTRAL EUROPE: POLAND, CZECH REPUBLIC AND HUNGARY

Olga Nitenko

National Academy of Internal Affairs, PhD in Philology, Associate Professor (Ukraine)

e-mail: nitenko@ukr.net

ABSTRACT

The experience of professional training of future specialists in law at leading universities in Poland, Czech Republic and Hungary is analyzed; the rankings, which are taken into account when selecting a university for studying, are characterized. The main features and factors of the quality of lawyer foreign language training in certain universities are revealed.

Keywords: foreign language training, specialists of law, ranking of universities, foreign language.

РЕЗЮМЕ

В статье описывается опыт иноязычной подготовки студентов-юристов в университетах трех стран Центральной Европы: Польши, Чехии и Венгрии. Отбор университетов осуществлен на основании их позиций в известных мировых рейтингах: «Times», «QS» и Шанхайском. Так, отмечены в указанных рейтингах Ягеллонский Университет в Кракове, Университет Варшавы (Польша), Университет Этвеша Лоранда, Университет Дебрецена (Венгрия), Масариков Университет и Университет Чарльза (Чешская Республика).

Ключевые слова: иноязычная подготовка, специалисты по праву, рейтинг университетов, иностранный язык.

РЕЗЮМЕ

У статті описується досвід іншомовної підготовки студентів-юристів у трьох країн Центральної Європи: Польщі, Чехії та Угорщини. Відбір університетів здійснений на основі їх позицій у відомих світових рейтингах: «Times», «QS» та Шанхайському. Так, відмічені у вказаних рейтингах Ягелонський Університет у Кракові, Університет у Варшаві (Польща), Університет Етвеша Лоранда, університет Дебрецена (Угорщина) й Масариків університет та університет Чарльза (Чеська Республіка).

Ключові слова: іншомовна підготовка, фахівці з права, рейтинг університетів, іноземна мова.

PROBLEM STATEMENT

European Aspirations of Ukraine cause significant changes in all spheres of society, particularly in the field of law. Therefore, appropriate changes are necessary in the field of legal education, as a modern European state requires highly skilled professionals capable of effective professional activity in consideration of the cross-cultural communication. Such requirements include knowing European languages and developed ability to communicate in a foreign language under European integration conditions. The European higher education area includes having a good command of at least one foreign language into the list of transferable competencies of a modern specialist with higher education; so the value of foreign language training of law students cannot be overestimated when acceleration of the harmonization process of the national legal system with the requirements of the European Union has arisen as a challenge for Ukrainian society.

The purpose of the article is to identify the characteristics and key factors of law specialist foreign language training of high quality based on the analysis of relevant experience of Central Europe countries – Poland, Czech Republic and Hungary.

THE MAIN MATERIAL OF RESEARCH

The sample of the universities examined in this article is based on the data of the world leading rankings, such as «Times» (Times Higher Education World Reputation Ranking) World Reputation Rankings 2013, «Shanghai» (Academic Ranking of World Universities) 2013 and «QS» (QS World University Rankings) QS Topuniversities, on the indices of internal ratings of these countries, as well as on the presence of law schools in educational establishments. For example, the authoritative "Shanghai" ranking (Academic Ranking of World Universities) includes two Polish universities and the Jagiellonian University of Krakow took 323th place there in 2013 [1].

Faculty of Law and Administration is the oldest faculty of the university. Out of 11 original chairs established in 1364, the year of Jagiellonian University founding, there were 8 related to law and legal matters. At present, studies at the Faculty of Law and Administration are individualized. For example, the master's program offers a limited number of core, obligatory courses (e.g. criminal law, constitutional law, civil court proceedings) and optional courses (like monographic lectures) which students choose at the beginning of the academic year. Furthermore, students may choose the way they study for examinations by enrolling in classes of their choice. They also participate in classes on foreign law schools and in students' associations. There is also the International research program «Laws and Forms» Rules and regulations on international projects implementation for students (masters).

Law students of the Faculty of Law and Administration of the Warsaw University (took 301-400th place in

«Shanghai» Ranking in 2013) can become members of The European Law Students' Association (ELSA). There is also the International research program «Laws and Forms». This program is designed for rules and regulations on international projects implementation for students (masters). Nowadays, there are about 7000 students, numerous post-graduate students as well as the select few dozens of PhD students at the Faculty of Law. This makes the Faculty the largest Law Faculty in Poland. Such a great number of students required the working and teaching conditions to be improved [2].

At the Faculty operate several institutes. Each Institute's Scientific Council defines all general guidelines for institute activities. There are Institute of Administrative Law, Institute of History of Law, Institute of Theory of State and Law and others [3].

The Institute of International Law has Department of European Law; Department of International Public Law; Department of International Private and Trading Law and Department of International Aviation and Space Law [4]. All departments of the Institute work with program's Erasmus support. In each department there is between one and three undergraduates (PhD). At the Faculty there are several Centers: American Law Centre, English and European Law Centre, French and European Law Centre, Spanish Law Centre, School of Italian Law, School of German and European Law, School of Polish Law.

American Law Centre was inaugurated in the academic year 1998/1999. The Centre was jointly established by State Law Faculty – University of Florida and Law and Administration Faculty – Warsaw University. American Law Course has features of legal studies aiming at widening the current offer of law education with the international perspective. The purpose of student's education in the area of American law is to deepen their knowledge about precedent (common) law, which is dominant legal system worldwide, as well as making students familiar with practical aspects of American law, which power of influence goes far beyond United States of America. Another important goal of the Centre is to introduce students to teaching methods applied at American universities. The course lasts two semesters. At the first year of its activity it covered two-weeks modules of lectures in English. Lectures were given by University of Florida professors, who have been using conventional as well as innovative methods characteristic of American universities.

In the following years the curriculum will be expanded to cover 10 subjects. Students participating in the program receive materials prepared by lecturers of University of Florida. Each of the modules ends with written exam. After completion of all modules students receive a certificate of accomplishment of the studies issued jointly by Warsaw University and University of Florida.

Conditions of participating in the Course: this Course is designed for students of III-V year of Law and Administration Faculty. Admission proceedings include verification of candidate's language competence and interview [5].

The Centre for the Study of English and European Law at the Warsaw University (also known as the "British Law Centre") was created in 1992 as a joint academic venture between an English educational charity *Juris Angliae Scientia*, the University of Cambridge and the University of Warsaw. The aim of the Centre is to allow Warsaw-based students to familiarize themselves with the methodology and structure of a common law system by undertaking courses in selected areas of English and European law and, simultaneously, to prepare themselves for future cooperation with international colleagues. The Diploma Course places great emphasis on the practical application of law and the resolution of legal problems, as opposed to mere legal theory. The Centre offers also a two-year Diploma Course in English and EU law. It is possible, if necessary, to suspend studies at the Centre for a one year period, but the Course must be completed by all students within 3 years of initial registration. Upon successful completion of the course, students receive a joint Diploma from the University of Warsaw and *Juris Angliae Scientia*, the Cambridge educational charity which organizes the course and which comprises senior members of the British judiciary and academic members of the University of Cambridge.

The course modules are as follows: first year subjects are "English Legal System", "Criminal Law", "Law of Contract", "Contract Drafting" and "Sale of Goods Law", "Law of Tort", "Law of Trusts or Property". Second year subjects are "EU Constitutional and Substantive Law", "Intellectual Property Law", "Law of Business Associations", "International Trade Law".

Each of these subjects is taught on the basis of lectures and classes, all of which are conducted in English and are compulsory. During the 8-9 designated lecture weeks in any year, students receive a series of lectures following which they divide into smaller groups to discuss and apply the law they have learned. These smaller classes are of two different types: seminars and tutorials. Teaching is in English and is conducted either by visiting academics or professionals from the University of Cambridge or other common law Universities, EU institutions, international law firms based in Warsaw or by the BLC resident academic staff. Teaching and evaluation standards are supervised by the Cambridge based charity *Juris Angliae Scientia* and the functioning of the Course is supervised by an Academic Committee comprising the directors of the charity and the University of Warsaw and externally reviewed by external examiners from the University of Cambridge and the University of Glasgow [6].

Courses of German and European Law, known also as the "School of German Law" are organized under the auspices of the Faculty of Law and Administration at Warsaw University since 1996. They are organized as result of a close cooperation with the following institutions: The Faculty of Law and Administration, Warsaw University, The Faculty of Law and Economics at the Friedrich-Wilhelm Rhein University of Bonn and German Foundation for International Legal Cooperation. One-year course of German and European law is designed primarily for students of law and Polish lawyers interested in the legal system of the Federal Republic of Germany and its increasingly closer relationship with European law.

Lectures and seminars (all in German) are held by professors and advocates. All hitherto activity of the School of German Law includes seven courses. The School can now boast 168 (they have regularly attended the seminars and received a graduation certificate after passing the final exams). Numerous non-registered students also attend the seminars and lectures. All courses at the School of German Law have been organized with a no-fee policy. This has been possible due to both the courtesy of German lecturers who hold their lectures pro bono and due to the financial support from many institutions and companies. The School of German Law is supported not only by the German Foundation for International Legal Cooperation but also by numerous private sponsors [7].

It is also reasonable to consider experience in training of lawyers such European country as Hungary. Eotvos Lorand University takes place 313 in the Shanghai ranking. The Faculty of Law and Political Sciences is one of the oldest faculties of the University. It was established in 1667 to remit deficiencies in Hungarian legal education. Until 1872 the Faculty of Law at ELTE was the only institution in Hungary which taught law and political sciences at university level.

The importance of the Faculty in Hungarian public life has remained prominent. Nearly 5000 students pursue their studies at the Faculty of Law and Political Sciences. The Hungarian Accreditation Committee qualified the full-time legal education and training as "excellent" in 2000. The Faculty aims to train graduates who have a thorough knowledge of legal and political theory of the legal system of the Republic of Hungary. Students can enroll in Law as a specialty, taking full-time, evening or distance-learning courses. The training at the faculty aims at providing a very thorough theoretical and academic grounding as well as preparing prospective practicing lawyers.

The PhD School has been providing postgraduate courses in Law and Political Science since 1993. Under the auspices of the Institute for Further Legal Education a degree of expertise in a particular area of law may be obtained. Bachelor studies are in Politicalology, Labour and Social Insurance Administration, Legal Administration Master studies are in Criminology, Financial-Law Manager, Info-Communication Law (Law of Communication, Media Industry and the Information Society), Jurist Doctor, Politicalology. PhD Schools: PhD School of Law and PhD School of Political Science. Among the many departments of the Faculty of Law there are such as Department of International Law and Department of International Private Law and European Economic Law.

Another Hungarian University, which placed in the international rankings is University of Debrecen. The Faculty of Law at the University of Debrecen is a dynamic, student-oriented and friendly institution. It places emphasis on high-quality interdisciplinary teaching and research. Its staff combines academic excellence with experience in legal practice, and offers its cooperation to students in achieving their individual goals. The Faculty of Law is among the top law schools in Hungary, and has been receiving high marks in national student satisfaction surveys [8].

The teaching of law and administrative sciences has more than 200 years of tradition to look back in Debrecen. The Faculty of Law was re-opened in 1996 after a 50 year intermission following the suspension of legal education in Debrecen in the troubled year of 1949. Since 1996 the Faculty of Law has been fully accredited, and now offers taught undergraduate and postgraduate degrees, and a 3 year research degree (Ph.D.), in law and public administration.

The Faculty of Law has 7 full professors and the majority of its staff holds a Ph.D. Legal professionals working in the region are also invited to teach "hands-on" courses to students. The Faculty of Law has nearly 3000 undergraduate and postgraduate students. The undergraduates can enter two degree courses, a bachelor in public administration (3 years) or a Master level university degree in law (5 years). Bachelor students having obtained their first degree may wish to continue in a 3 year conversion course in law to obtain a full law degree. The Law School also offers a 2 year postgraduate master course in public administration. Students interested in obtaining a higher degree by research may enter the Ph.D. program in law. The Law School is also engaged in professional legal education offering postgraduate professional degrees in specialized areas of Hungarian law and in European Union law.

The degree courses at the Faculty of Law operate on the basis of a credit-system. In this system students are required to take the compulsory and a certain number of elective modules. The law curriculum, as in case of any law faculty of Hungary, covers modules in legal history, roman law, constitutional law, private law, criminal law, administrative law, jurisprudence, politics, civil and criminal procedural law, European Union law, international public law, labour law, agricultural law, environmental law, financial law, commercial law and criminology. For incoming foreign exchange students the Faculty of Law offers modules in English, French and German in diverse areas of law. These courses are work- and research-intensive, and offer students one-to-one skills-based flexible tuition [9].

The University of Debrecen has the widest range of doctoral trainings in Hungary: it has at the moment 25 doctoral schools in 5 disciplines (agriculture, arts and humanities, medicine, social sciences). The Doctoral Council of Social Sciences contains 3 doctoral schools: Doctoral School of Economics, Karoly Ihrig Doctoral School of Management and Business Administration, and Geza Marton Doctoral School of Legal Studies.

The Géza Marton Doctoral School of Legal Studies at the University of Debrecen started its first semester in 2006. Currently, one doctoral program is available in the Doctoral School: "Changes of state and law in Central and Eastern Europe". One of the aims of this doctoral program is to contribute to the education of the next generation of academics in the area of law at a high standard. Further, in the long run, it also intends to satisfy the increasing demand for PhD degrees to be an indication of the capability for a high level of abstraction, as well as of the knowledge and talent necessary for the application of the findings of academic research. Related to the above, we intend to develop the ability of candidates for (primarily applied) research, who will then, at a later stage in their careers, be able to put their high standard of knowledge to use in the appropriate area of administration or legal practice. It develops skills in capable individuals that enable them to use empirical and other academic research methods in a targeted and full-fledged manner, and to produce book-length, original publications in specific areas of scholarship.

Doctoral School has 11 core members and 25 supervisors (including core members) from all fields of law. Current thesis topic proposals in foreign languages. PhD students shall collect 70 scientific credits during the 6 semester to reach the total number of 180 credits. Number of available scientific credits is unlimited in every semester, it depends only on the activity of the students. Main categories: taking part in a conference with presentation in English or other foreign language: 4 credits and 3 credits for the abstract (abroad: 6 credits and 4 credits for the abstract), publishing an article or book chapter in English or other foreign language: 4-8 credits/author's sheet, depends on where it was published.

After the successful three-year PhD program, candidates shall write and submit their 400.000-600.000 characters length PhD dissertation and its thesis (there is no time limit to prepare the dissertation after finishing the 6-semester program). Moreover, the candidate shall present at least four significant publications in the topic of the dissertation, and the candidate need two different state-accredited or international language exams (English can be accepted as one of them) [10].

Under the patronage of the University of Debrecen, a Hungarian University of National Excellence, Faculty of Law offers the most wanted and popular, widely accepted LLM program in European and International Business Law. This LLM program provides modern, business-focused law degree with a special European character, focusing on the tendencies of the European and international market. The program gives the opportunity to take legal expertise to a whole new level, learning how European and international law make a remarkable impact on business life, exploring both legislative and judicial elements of European business law, trade law and corporate law. The English language LLM program is open for lawyers from Hungary as well as from other countries of the world. The duration of program is 2 semesters (10 months). English language proficiency is Intermediate level language exam or equivalent (IELTS 6.0).

There are full-time program (the regular full-time education with classes hold every weekday) and part-time program (with classes only in the weekends) [11].

Another country of Central Europe whose universities are represented in the international rankings is Czech Republic [12]. The international rankings hit two Czech universities: the Masaryk University and the Charles University. Other universities are not represented.

The beginning of the history of the Law Faculty adheres to the year of Masaryk university foundation, 1919. After two breaks of development by force, since 1969 it runs Bachelor's, long-cycle Master's, Master's and Doctoral degree programs (such as Law and Legal Science, Theory and Practice of Criminal Procedure, Public Administration, Real Property Law, Law and Business and International Commercial and Banking Law etc.). Currently the faculty has an enrolment of over 3,700 students. The Faculty has such graduate programs as "European context of the development of Czech law", "ICT law", "Legal comparison of Czech and Polish law", "Tax law from the perspective of European and Czech law", "Customs law within the globalization", "Torts from the perspective of the private international law" and "Collaborative foreign entities".

For example in program "European context of the development of Czech law" the research is focused on the new situation of the Czech legal order, connected with the Czech Republic's accession to the European Union which has brought new assignments for the Czech legal order resulting from the needs and requirements of the further development of European integration. Research activities are realized on two levels. The first one is the level of legal order as a complex, the second is the level of particular legal fields.

The program "ICT law" covers many fields of law and legal issues such as theory of cyber law, cyber security and cybercrimes, intellectual property, privacy and personal data protection, internet international law, e-Government or e-Justice etc. from the perspective of using of information and communication technologies. In program "Legal comparison of Czech and Polish law" the research is realized in the field of comparative law. It is focused on the comparison of selected branches of Polish and Czech law and of the solution problems used in these legal systems. In program "Tax law from the perspective of European and Czech law" The research is oriented on the tax systems within the EU member states, from the Czech law perspective it is focused on the complex analysis of the contemporary tax incomes of the municipalities emphatically on their own local taxes with the goal to suggest models for the legislative practice.

In program "Customs law within the globalization" the research is focused on the system and regulation of the customs law both on the functional and organizational point of view, using the comparison of traditional models in EU member states as well the regulation enacted by the WTO, WCO and other international institutions. Finally, in program "Torts from the perspective of the private international law" the research is focused on solving question of tort acts concerning collision, procedural and substantive issues. It should be noted that the Masaryk university has an extremely wide range of international Collaborative foreign entities partners in many countries of Europe [13].

Another Czech university, which is part of the international rankings is Charles University in Prague which takes place in the QS ranking (the 233d in the world and 110th in Europe. In the Shanghai ranking Charles University occupies the 204 th place, Masaryk University

The Faculty of Law of the Charles University has gained much experience in pedagogical and scientific work in the area of Europeization and internationalization of studies. This holds true not only with respect to the education of Czech students but also with respect to the education of foreign students on the international level. It is especially important to note the successive creation of the study program "Czech Legal System in European Context", which is taught solely in English and is predominantly designed for LLP-Erasmus students from the European Union. This program has been facilitated at the Faculty by the fact that has been offered programs for international students for more than 10 years already. In particular, the 22th Session of Summer Law School with University of San Francisco was held in 2012 and the 9th year of Summer Law School with South Texas College of Law was held in Prague the same year. In addition, exchange programs with foreign universities make it possible for student exchanges with

universities outside of the EU, especially with NOVA Southeastern University, University of San Francisco, University of Miami and others. At the end of 2008 all Ph.D. study programs carried out at the Law Faculty were accredited also for the English language.

By introducing its own LL.M. program, the Faculty of Law of the Charles University seeks to join the ranks of the world's leading academic institutions in the field of law. However, implementation of such a program cannot be seen as a purely technical issue. Students of the LL.M. program become clients of the Faculty and are not students in the classical meaning. The content of courses will not be purely theoretical, but quite to the contrary – they will be highlighted by an interactive approach focused on practical skills and knowledge. It will therefore be undertaken to offer to the prospective students' activities like case studies, moot courts, clinics, excursions etc. Prominent international scholars will also be invited to participate in the program, either by way of individual lectures or whole courses. The program was opened for the third time in the academic year 2013/2014 [14].

Three branches of study in English for Ph.D. are opened in the academic year of 2014/2015: International Law, European Law and Environmental Law [15]. Department of International Law of the Faculty of Law of Charles University in Prague offers a Ph.D. program in Public International Law. The program is oriented on theoretical questions of international legal doctrine, as well as selected topical issues of contemporary International Law, inclusive human rights, International Criminal Law and protection of international investments.

Department of European Law of the Faculty of Law offers a Ph.D. program in European Law. The program is oriented on theoretical questions of European Union and European Union Law including impacts on international trade or economic, monetary and financial issues. The program offers also focus on human rights issues in European context including a position of individuals in the EU Law.

Department of Environmental Law of the Faculty of Law offers a new Ph.D. program in Environmental Law. The program is oriented on theoretical and practical questions of the International, European Union and Czech Environmental Law and Policy, including overlaps to the Land Law, Agriculture Law, Natural Resources Law, Energetic Law and Territorial Planning Law. The program offers also focus on constitutional, criminal, administrative, civil and financial law relations and consequences of environmental matters. The applicant must submit his/her curriculum vitae in English, containing information on his/her professional activities (experience in legal practice) along with a list of publications. The applicant must submit an outline of his/her dissertation in English (approx. 7 - 8 pages) and attach his/her signature and signature of the expected advisor. The basic requirements for the admission to the doctoral study program are the completion of a Master's or similar study program and taking the admission interview. The entrance examination is oral, English is the language of the interview in the case of application for the doctoral program taught in English. The Decision 2/97 of the EU Council became the basic legal act that promoted the idea of free movement of university students, teachers and educationalists between the EU Member States and the Czech Republic respectively. Since then the LLP-Erasmus Program has evolved into the flagship of student academic mobility at the Charles University. Each academic year around 130 of Czech students leave Prague and approximately an equal number of foreign students receive a welcome at the Faculty.

The Faculty of Law offers to its incoming Erasmus student the Program "Czech Legal System in European Context", which is taught completely in English. Foreign students coming to the Faculty of Law in the framework of other exchange programs than LLP-Erasmus can participate in the same program alongside the Erasmus students.

CONCLUSIONS

Therefore, our analysis of foreign language training for law students in Poland, Czech Republic and Hungary has revealed the following features:

- 1) Courses for law students taught in foreign languages (and often by native speakers) are given in all the universities;
- 2) All studied higher education institutions implement international programs in Law (from one to five), in which undergraduate, graduate and postgraduate students may participate, that is the best incentive for them to learn a foreign language (usually English).

REFERENCES

1. Faculty of Law and Administration. http://www.uj.edu.pl/en_GB/wydzialy/wpia
2. History – Faculty of Law and Administration. <http://en.wpia.uw.edu.pl/102,History.html>
3. Institutes – Faculty of Law and Administration. <http://en.wpia.uw.edu.pl/47,Institutes.html>
4. Info – Faculty of Law and Administration. <http://en.wpia.uw.edu.pl/91,Info.html>
5. American Law Center – Faculty of Law and Administration.
http://en.wpia.uw.edu.pl/40,American_Law_Centre.html
6. English and European Law Center – Faculty of Law and Administration.
http://en.wpia.uw.edu.pl/41,English_and_European_Law_Centre.html
7. Faculty of Law and Political Sciences. http://www.elte.hu/de/law_and_political_sciences
8. Academic Programs. www.felvi.hu
9. University of Debrecen. <http://jog.unideb.hu/at-the-university-of-debrecen>
10. Doctoral Studies. <http://jog.unideb.hu/doktori/doctoral-studies>
11. European and International Business Law LL.M.

- <http://jog.unideb.hu/kepzeseink/european-and-international-business-law-llm>
12. Top Universities in Europe. <http://www.topuniversities.com/where-to-study/region/europe/top-universities-europe>
13. Masaryk University. The Spectrum of Research and Development. <http://www.muni.cz/law/research/spectrum/law>
14. Faculty of Law – LLM Programs. <http://www.prf.cuni.cz/en/ll-m-programmes-1404045370.html>
15. PhD in English. <http://www.prf.cuni.cz/en/ph-d-in-english-1404042229.html>

ДИНАМИКА ИЗМЕНЕНИЙ ПОЛОВОЗРАСТНОЙ СТРУКТУРЫ НАСЕЛЕНИЯ КИЕВСКОЙ ОБЛАСТИ В НАЧАЛЕ XXI в.

Деркач Светлана Сергеевна
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченка, аспирантка 3 года учебы кафедры этнологии и
краеведения (Киев, Украина)
e-mail SvitlankaDe@gmail.com

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются изменения половозрастного состава населения Киевской области по данным переписи населения 1989 и 2001 г., предоставленным Главным управлением статистики в Киевской области. Исследуется проблема соотношения между различными возрастными группами людей, а также повышение нагрузки на население трудоспособного возраста. Кроме того, исследование основывается на результатах опроса жителей Киево-Святошинского, Макаровского, Васильковского районов Киевской области.

Ключевые слова: половозрастная структура, пенсионный возраст, старение населения, Киевская область.

РЕЗЮМЕ

У статті розглядаються зміни статево-вікового складу населення Київщини за даними переписів населення 1989 та 2001 р., наданими Головним управлінням статистики у Київській області. Досліджується проблема співвідношення між різними віковими групами людей, а також зростання рівня навантаження на населення працездатного віку. Крім того, дослідження ґрунтується на результатах опитування жителів Києво-Святошинського, Макарівського, Васильківського районів Київської області.

Ключові слова: статево-вікова структура, пенсійний вік, старіння населення, Київська область.

ABSTRACT

In the following article the author analyses is changes in gender and age characteristics of Kyiv region population using and comparing the information of 1989 and 2001 censuses that was given by Chief Statistics Office in Kyiv region. It is also researched the problem of correlation between different age groups and increasing of workload for the fit to work population. Besides, the research is based on the results of survey that was held in Kyiv-Sviatoshyntsiy and Makarivskiy and Vasylykivskiy districts of Kyiv region.

Keywords: gender and age structure, pension age, ageing of the population, Kyiv region.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Важную роль в демографических процессах играет половозрастной состав населения. Половозрастная структура в значительной мере отражает состояние населения, его работоспособность, непосредственно влияет на общий прирост населения, трудовые ресурсы и тому подобное. Состав населения по половому признаку формируется под влиянием демографических, социально-экономических и политических факторов. Естественное движение населения постоянно вносит изменения в соотношение состава населения по полу. Кроме естественного движения, на возрастную структуру населения влияют миграции. Изменения, которые произошли в рождаемости, смертности и естественном приросте населения Украины, непосредственно повлияли на возрастную структуру.

Половозрастной состав населения Украины исследовали многие ученые. Среди современных исследователей: С. Пирожков [1], Е. Либанова [2], О. Рудницкий [3], В. Стешенко [4], В. Джаман [5], К. Якуба [6], В. Хвист [7] и другие. Однако, половозрастная структура населения Киевской области остается малоизученной, поэтому это тема требует комплексного исследования.

Целью проведенного исследования было обнаружить особенности и динамику изменений половозрастного состава населения Киевской области.

В течение 2012–2014 гг. был проведен опрос сельских жителей Киевской области, которые в основном работают в городе Киеве. В ходе полевых исследований было опрошено 152 человека в возрасте от 17 до 65 лет из Киево-Святошинского района (Музычи, Лука, Гореничи, Неграши, Княжичи, Личанка, Шпитьки, Горбовичи, Петрушки, Жорновка), Макаровского района (Новоселки, Мостище, Калиновка), Васильковского района (Даниловка) Киевской области. Кроме того, были использованы данные Главного управления статистики в Киевской области.

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА ИССЛЕДОВАНИЯ

Численность наличного сельского населения Киевской области по данным Всеукраинской переписи состоянием на 5 декабря 2001 г. 1 млн. 827 тыс. 894 чел. Из них 1 млн. 53 тыс. 486 чел. – это жители городских поселений и 774 тыс. 408 чел. – жители сельской местности.

Численность наличного сельского населения Киевской области по данным Главного управления статистики в Киевской области на 1 января 2013 г. составляла 1 млн. 722 тыс. 52 чел. Из них 1 млн. 64 тыс.

773 чел. – жители городских поселений и 657 тыс. 279 чел. – жители сельской местности. С 2001 по 2013 гг. численность наличного сельского населения Киевской области сократилась на 105 тыс. 842 чел. Тенденция к уменьшению численности населения сохраняется в целом по Украине [8].

Таблица 1

Сравнительные данные по количеству мужчин и женщин в Киевской области по данным 1989, 2001, 2013 гг.*

Год	Общее количество населения	В том числе		доля, %	
		мужчины	женщины	мужчины	женщины
1989	1934369	883461	1050908	46	54
2001	1785921	827528	958393	46	54
2013	1719699	795631	924068	46	54

***Источник:** данные Главного управления статистики в Киевской области. (Динамические ряды по Киевской области по итогам переписей населения 1959, 1970, 1979, 1989, 2001 гг.).

В структуре населения Киевской области преобладает женский пол. По данным Всесоюзной переписи 1989 г., женщины составляют 54% (1 млн. 50 тыс. 908 человек) и мужчины – 46% (883 тыс. 461 человек). За период между переписями в 1989 г. и 2001 г. соотношение в половой структуре мужчин и женщин не изменилось. По-прежнему из общего количества населения мужчин было 827 тыс. 528 чел. – 46%, а женщин 958 тыс. 393 чел., то есть 54%.

По последним данным, предоставленным Главным управлением статистики в Киевской области, в 2013 г. из общего количества населения 1 млн. 719 тыс. 699 чел. мужчины составляют 795 тыс. 631 чел. – (46%) и женщины 924 тыс. 68 чел. – (54%). По данным переписи, разница между количеством мужчин и женщин составляет 8% [8]. Следует отметить, что такая же ситуация наблюдается в целом по Украине, начиная с периода 1979–2009 гг. [9, с. 158].

Таблица 2

Сравнительные данные по количеству мужчин на 1000 женщин за 1989, 2001, 2013 гг. по Киевской области*

Возрастная группа	1989 г.		2001 г.		2013 г.	
	город	село	город	село	город	село
0–14	1044	934	1055	1058	1067	1080
15–59	927	990	937	999	923	1001
60+	525	408	605	487	572	496

***Источник:** по данным Главного управления статистики в Киевской области. (Динамические ряды по Киевской области по итогам переписей населения 1959, 1970, 1979, 1989, 2001 гг.).

Половой состав населения Киевской области характеризуется преобладанием женщин. По данным Всесоюзной переписи 1989 г., в городских поселениях в возрасте от 0 до 14 лет на 1000 женщин приходится 1044 мужчин. В сельской местности половой дисбаланс меньше: на 1000 женщин всего 934 мужчины. В возрастной категории от 15–59 лет в городах на 1000 женщин 927 мужчин, тогда как в сельской местности мужчин несколько больше – на 1000 женщин 990. Что касается возрастной группы 60 лет и старше, то в городских поселениях на 1000 женщин 525 мужчин, а в сельской местности мужчин еще меньше – только 408.

По данным Всеукраинской переписи 2001 г., в городах в возрасте от 0 до 14 лет на 1000 женщин приходится 1055 мужчин, а в сельской местности 1058 мужчин. В возрастной категории от 15 до 59 лет в городах на 1000 женщин 937 мужчин, тогда как в сельской местности мужчин почти одинаково – на 1000 женщин 999. Наблюдается тенденция дальнейшей стабилизации их соотношения. Что касается возрастной группы 60 лет и старше, то в городских поселениях на 1000 женщин 605 мужчин, а в сельской местности мужчин лишь 487.

По материалам Главного управления статистики в Киевской области, в 2013 г. в городских поселениях в возрасте от 0 до 14 лет на 1000 женщин значительно больше мужчин – 1067, тогда как в сельской местности этот показатель составляет еще больше – 1080 мужчин на 1000 женщин. По возрастной категории 15–59 лет в городах на 1000 женщин было 923 мужчины, а в сельской местности на 1000 женщин 1001 мужчина. Следует отметить, что в возрастной категории 60 лет и старше было 572 мужчин на 1000 женщин, тогда как в сельской местности мужчин было заметно меньше – только 496. В течении многих лет эти показатели не изменились.

По данным, предоставленным автору Главным управлением статистики в Киевской области, в 1995 г. количество рожденных человек составило 18 тыс. 300 чел., а количество умерших – 31 тыс. 495 чел. С 2000 г. количество рождений уменьшилось и составило 13 тыс. 487 чел., а количество умерших по сравнению с 1995 г.

осталось на том же уровне. Хотя в 2002–2004 гг. наблюдается некоторый рост рождаемости. Это явление связано с началом активного репродуктивного периода относительно численности группы женщин, которые родились в 80-х годах [8].

Особое беспокойство вызывает высокая заболеваемость и смертность среди детей. Уместно привести данные для сравнения.

Таблица 3

Сравнительные данные по распределению умерших детей в возрасте до 1 года по полу по Киевской области*

Годы	Оба пола	мальчики	девочки
1995	211	131	80
1996	182	105	77
1997	202	120	82
1998	163	95	68
1999	168	117	69
2000	122	79	43
2001	151	87	64
2002	137	87	50
2003	115	66	49
2004	139	83	56
2005	123	71	52
2006	162	87	75
2007	162	90	72
2008	144	83	61
2009	146	87	59
2010	140	83	57
2011	143	85	58
2012	119	66	53
2013	122	70	52

***Источник:** по данным Главного управления статистики, предоставленных автору согласно официального запроса от 5 ноября 2014 г.

Как видно из приведенной таблицы, мальчиков традиционно рождается больше, чем девочек, однако в Киевской области смертность детей в возрасте до 1 года имеет половые различия. Среди новорожденных и младенцев до 1 года выросла смертность мальчиков. Больше всего умерло мальчиков в возрасте до 1 года в 1995, 1996, 1997, 1999 гг. В частности, в 1995 г. всего умерло 211 детей, из них 131 мальчик и 80 девочек.

Однако самый низкий уровень смертности среди умерших детей в возрасте до 1 года был в 2003 г. В этом году умерло 115 детей, из них 66 мальчиков и 49 девочек. А в 2013 г. умерло 122 младенца соответствующего возраста, из них 70 мальчиков и 52 девочки.

За последние десять лет уровень рождаемости постоянно снижается на фоне значительного роста смертности. С 2008 по 2013 гг. рождаемость несколько возросла и в 2013 г. составляла 20 тыс. 511 чел., тогда как количество умерших составило 27 тыс. 198 чел. То есть количество умерших превышает количество рожденных, а поэтому естественный прирост населения не наблюдается и население сокращается с каждым годом.

По результатам опроса, 57 брачных пар имеет по двое детей. Сегодня сельская семья обычно имеет два ребенка, при этом для молодых семей характерно наличие лишь одного ребенка. Нежелание иметь следующего ребенка резко возрастает с возрастом женщины. Кроме того, респонденты основным препятствием для рождения желаемого количества детей называли занятость и профессиональную нагрузку, из-за которой они не имеют достаточно времени для ухода за детьми и воспитания желаемого количества детей. Также важными причинами нежелания иметь большее количество детей стали неудовлетворительные жилищные условия и плохое состояние здоровья.

Общая численность рожденных в Украине уменьшилось с 630,8 тыс. в 1991 г. до 376,5 тыс. в 2001 г., хотя в городах это составляло 43,4%, а в селах 34,2%. Рождаемость снизилась во всех возрастных группах, как в городах, так и в селах. В 2001 г. 82,6% всех детей родилось у женщин в возрасте до 30 лет, в том числе 41,5% у женщин в возрасте 20–24 года. Доля детей, рожденных женщинами в возрасте до 20 лет, составляет 14,6% от общей численности [10, с. 9-10].

Уровень рождаемости значительно отличается у матерей разных возрастных групп. Самый высокий уровень рождаемости наблюдается у женщин в возрасте 20–24 года, несколько более низкий у женщин 25–29 лет. Кстати, традиционно высокий уровень рождаемости выявляется именно в молодых возрастных группах 20–

24 года. В Украине в 2000 г. средний возраст матери, родившей детей, составлял 24,4 года. Считается, что это достаточно молодой возраст по сравнению с европейскими странами [5, с. 15].

Сегодня население Украины по показателям состояния здоровья и продолжительности жизни значительно отстает от экономически развитых стран. За последнее десятилетие численность населения значительно уменьшилось. Эти потери обусловлены превышением числа умерших над числом рожденных. В большинстве развитых стран мира процесс старения сопровождается не только снижением рождаемости, но и уменьшением смертности, и как следствие увеличением продолжительности жизни. В Украине одновременно происходит снижение рождаемости и повышение смертности.

Таблица 4

Сравнительные данные по средней ожидаемой продолжительности жизни при рождении мужчин и женщин в Киевской области*

Годы	Оба пола	мужчины	женщины
1995–1996	66,9	61,4	72,7
1996–1997	67,4	61,9	73,0
1997–1998	68,1	62,7	73,5
1998–1999	68,3	63,0	73,7
1999–2000	67,9	62,4	73,6
2000–2001	68,3	62,8	74,1
2001–2002	68,3	62,7	74,1
2002–2003	68,2	62,6	74,1
2003–2004	68,2	62,6	74,1
2004–2005	68,0	62,2	74,0
2005–2006	66,7	60,6	73,5
2006–2007	66,8	60,7	73,5
2007–2008	67,0	60,9	73,6
2008–2009	68,2	62,3	74,4
2009–2010	69,5	64,1	74,9
2011	70,1	64,8	75,4
2012	70,3	65,0	75,6
2013	70,4	65,2	75,4

***Источник:** по данным Главного управления статистики, предоставленных автору согласно официального запроса от 5 ноября 2014 г.

Статистические данные свидетельствуют, что в 1995–1996 гг. средняя ожидаемая продолжительность жизни при рождении для мужчин составляла 61,4 года, а для женщин 72,7 года. То есть разница средней ожидаемой продолжительности жизни при рождении между мужчинами и женщинами в Киевской области составляла 11,3 года. Однако, в 1998–1999 гг. средняя ожидаемая продолжительность жизни при рождении несколько возросла, как для мужчин – 63,0 года, так и для женщин – 73,7 года. Женщины имеют значительно более низкую смертность, чем мужчины, особенно в детородном возрасте, который обуславливает значительную разницу в продолжительности жизни.

Стоит отметить, что в 2005–2006 гг. средняя ожидаемая продолжительность жизни при рождении для мужчин заметно уменьшилась до 60,6 лет, тогда как у женщин за последние годы этот показатель был на уровне 73,5–74,1 года. Начиная с 2009–2010 гг. средняя ожидаемая продолжительность жизни при рождении для мужчин значительно увеличилась и составляла 64,1 года, тогда как у женщин это равнялось 74,9 года. Разница в продолжительности жизни между мужчинами и женщинами в 2009–2010 г. составляла 10,8 года.

В 2013 г. состоялись заметные изменения и средняя ожидаемая продолжительность жизни при рождении в Киевской области для мужчин несколько возросла и составляет 65,2 года, а для женщин – 75,4 года. Средняя продолжительность жизни мужчин значительно ниже, чем женщин, что обусловлено высокой смертностью мужчин и социальными факторами, которые негативно влияют на состояние здоровья.

Таблица 5

Сравнительные данные по половозрастной структуре населения Киевской области за 1989 год*

Возрастная группа	1989 год			
	Городские поселения		Сельская местность	
	мужчины	женщины	мужчины	женщины
0–14	6,1%	5,8%	3,8%	4,1%
15–59	17,1%	18,4%	13,1%	13,2%
60+	2,3%	4,3%	3,4%	8,4%

***Источник:** по данным Главного управления статистики в Киевской области. (Динамические ряды по Киевской области по итогам переписей населения 1959, 1970, 1979, 1989, 2001 гг.).

Согласно Всесоюзной переписи 1989 г., в возрасте от 0 до 14 лет в городах количество мужчин 6,1%, а женщин 5,8%. В сельской местности соответственно 3,8% мужчин и 4,1% женщин.

Вторую группу составили лица в возрасте от 15 до 59 лет. В городских поселениях 17,1% мужчины и 18,4% женщины. Приведенные данные свидетельствуют, что в 1989 г. в сельской местности одинаковое количество мужчин и женщин – 13,1% до 13,2%.

Весьма показательной является динамика изменений удельного веса мужчин и женщин по переписи 1989 г., что отображено в таблице. В третью возрастную группу вошли лица в возрасте 60 лет и старше. Для городских поселений здесь показатель у мужчин 2,3%, а у женщин 4,3%. В сельских поселениях мужчин только 3,4%, а женщин больше чем в два раза – 8,4%. Низкий процент мужского населения, объясняется тем, что многие мужчины (водители) в 1986 г. принимали участие в ликвидации последствий Чернобыльской аварии. Как уверяют, жители Киево-Святошинского, Макаровского, Васильковского районов Киевской области, повлияла Чернобыльская катастрофа 1986 г. не только на половозрастную структуру населения, но и на состояние здоровья, повышение показателей смертности.

Рост численности молодежи начался с 1993 г.. Это было связано некоторым повышением рождаемости в начале 70-х годов, в результате чего произошел рост количества молодых людей в возрасте 20–24 года – на 10,3% в течении 1991–1997 гг. Следует отметить, что с 1997 г. произошло увеличение численности подростков в возрасте 14–17 лет на 6,7%, что является результатом некоторого повышения рождаемости в Украине в первой половине 80-х годов.

По данным 2001 г., большинство молодежи Украины, что составляет 70,5%, проживает в городских поселениях. Численность молодых людей в возрасте 14–28 лет, проживающих в городах, с 1991 по 2001 гг. возросла с 7,6 до 7,8 млн., а в сельской местности с 3,1 до 3,3 млн. В 2001 г. 50,8% молодых людей составляли юноши и 49,2% девушки. По результатам Всеукраинской переписи 2001 г., в Украине с 32-летнего возраста наблюдается дефицит мужчин к общему количеству женщин [10, с. 7-8].

Население Украины на 1 января в 2004 г. составляло 47,6 млн. чел. Изменения в возрастном составе населения Украины в течении последнего десятилетия связаны с углублением его старения, основной причиной которого был резкий спад рождаемости в 90-х годах. Удельный вес детей уменьшился на 17,3%, а количество людей до 60 лет увеличилось на 21,3%. Как известно, Украина занимает 11 место среди стран с самым старым населением и находится после Италии, Греции, Германии, Японии, Швеции. Характерной особенностью этого процесса является то, что население старших возрастных групп преимущественно проживает в сельской местности [11, с. 9–10].

Таблица 6

Сравнительные данные по половозрастной структуре населения Киевской области за 2001 год*

Возрастная группа	2001 год			
	Городские поселения		Сельская местность	
	мужчины	женщины	мужчины	женщины
0–14	5,1%	4,8%	3,4%	3,2%
15–59	19%	20,3%	11,3%	11,3%
60+	3,6%	6%	3,9%	8,1%

***Источник:** по данным Главного управления статистики в Киевской области. (Динамические ряды по Киевской области по итогам переписей населения 1959, 1970, 1979, 1989, 2001 гг.).

По материалам 2001 г., в возрасте от 0 до 14 лет в городах, которые преобладают по численности населения, 5,1% мужчин и немного меньше женщин – 4,8%. В сельской местности в указанном ранее возрасте мужчин и женщин почти одинаково – 3,4% и 3,2%. На время переписи 2001 г. в городах в возрастной группе от 15 до 59 лет количество мужчин составляло 19%, тогда как женщин – 20,3%. Изменения возрастной структуры определяют также степень демографической нагрузки на работоспособное население. Негативные демографические процессы последних лет отразились и на показателях демографической нагрузки на население работоспособного возраста.

За годы независимости Украины возросли показатели смертности населения. В работоспособном возрасте женщины имеют более низкую смертность, чем мужчины. Более низкая смертность у женщин по сравнению с мужчинами связана с тем, что они имеют более крепкое здоровье, бережно относятся к своему здоровью, вовремя обращаются к врачам. Разные уровни их смертности объясняются не столько особенностями физического плана, столько разными условиями жизни. К тому же среди женщин меньше распространены вредные привычки, которые усложняют течение любого заболевания. Об этом свидетельствует опрос, проведенный среди жителей Киево-Святошинского, Макаровского, Васильковского районов Киевской области.

В возрастной группе 60 лет и старше количество женщин составляет 6% от общей численности населения, тогда как мужчин почти в два раза меньше – только 3,6%. К тому же, смертность среди мужчин немного больше, чем среди женщин. На это влияет алкоголь, курение, тяжелые условия труда, что негативно отобразилось на формировании уровня жизни в селах.

Особое беспокойство вызывает тот факт, что в сельской местности Киевской области в 2001 г. нагрузка по содержанию людей старше трудоспособного возраста значительно превышает нагрузку по содержанию детей. Это свидетельствует о том, что трудоспособное население вынуждено главным образом направлять свои усилия на содержание людей пенсионного возраста.

С 1989 до 2001 г. количество постоянных жителей Киевской области моложе трудоспособного возраста уменьшилось. Уменьшение доли молодежи приводит к старению населения и негативно сказывается на социально-экономическом развитии государства. За период между переписями увеличилось количество людей, преимущественно женщин, в возрасте 60 лет и старше. Старения в городах и сельской местности происходит неравномерно.

Таблица 7

Сравнительные данные по половозрастной структуре населения Киевской области за 2013 год*

Возрастная группа	2013 год			
	Городские поселения		Сельская местность	
	мужчины	женщины	мужчины	женщины
0–14	5%	4,6%	3%	2,8%
15–59	19,6%	21,2%	11,4%	11,4%
60+	4%	7,1%	3,3%	6,6%

***Источник:** по данным Главного управления статистики, предоставленных автору согласно официального запроса от 5 ноября 2014 г.

По данным, предоставленным Главным управлением статистики в Киевской области, в городах в возрасте от 0 до 14 лет мужчин 5%, а женщин 4,6%. В сельской местности этот показатель почти вдвое меньше – 3% женщин и 2,8% мужчин. Среди возрастной категории 15–59 лет в сельской местности мужчин 19,6% и женщин 21,2%, тогда как в сельской местности мужчин и женщин значительно меньше и показатель одинаков – 11,4%.

В возрастной категории от 60 лет и старше в городах 4% мужчин и 7,1% женщин, тогда как в сельской местности 3,3% мужчин и вдвое больше женщин – 6,6%. По возрастной структуре численность населения характеризуется постоянным увеличением людей пенсионного возраста и уменьшением детей и подростков. Значительное уменьшение количества населения негативно отразилось на его возрастной структуре.

Уменьшение численности сельского населения происходит преимущественно вследствие сокращения количества людей трудоспособного возраста. В результате чего имеет место интенсивное старение сельских жителей, растет демографическая нагрузка трудоспособного населения за счет людей пенсионного возраста.

Процесс «старения населения» является серьезной социально-демографической проблемой для любого общества. Замедление темпов роста численности населения в Украине с середины 70-х годов и переход к депопуляции в 1993 г. стали следствием повышения уровня старения населения. В 1990-х гг. старение населения существенно возрастает. Углубление этого процесса приводит к снижению рождаемости. В следствии неблагоприятных изменений в рождаемости происходит деформация возрастного состава населения, уменьшение его демографического и трудового потенциалов, главной причиной старения населения и тем самым уменьшения доли детей в возрасте 0 до 14 лет. Особенно высокой степень старения оказалась в сельской местности.

Необходимо отметить, что в Украине уровень старения сельского населения выше, чем в городе. В городах доля женщин свыше 60 лет составляет 22,3%, а в сельской местности – 31,7%. К числу наиболее «старых» принадлежит население Черниговской и центральных областей, но кроме Киевской. Относительно молодыми являются жители западных и южных регионов. Самый низкий уровень старения наблюдается среди населения Закарпатской и Ровенской области, а также г. Киева. По западным областям это связано с высокой рождаемостью, а что касается Киева, то основным фактором является постоянный миграционный поток молодежи в столицу [12, с. 12].

В Украине довольно высокий уровень смертности, основными причинами которой являются болезни системы кровообращения, злокачественные новообразования, несчастные случаи, отравления и травмы. Смертность сельского населения значительно выше, чем у жителей городов. Показатели смертности населения трудоспособного возраста в Киевской области и в целом по Украине в течение многих лет остаются на одном уровне.

ВЫВОДЫ

Таким образом, естественное движение населения постоянно вносит изменения в соотношение состава населения по полу и возрасту. Изучение анализа динамики половозрастной структуры населения

Киевской области свидетельствует о преобладании количества женщин над мужчинами в общей численности населения, и это преимущество характерно для большинства возрастных групп.

В ходе исследования половозрастной структуры населения Киевской области были выявленные значительные диспропорции как в возрастном, так и в половом составе населения. Высокая смертность мужчин в трудоспособном возрасте привела к повышению численности женщин репродуктивного возраста, и с возрастом эта диспропорция растет. Для Киевской области характерен также процесс старения населения. Изменения численности сельского населения напрямую связано с естественным и миграционным движением населения, а также с преобразованием сельских местностей в городские.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Пирожков С. И. Демографические процессы и возрастная структура населения / С. И. Пирожков. – М. : Статистика, 1976. – 136 с.
2. Либанова Е. М. Особенности современных демографических процессов в УССР/ Е. М. Либанова. – К. : Общество Знание, 1984. – 48 с.
3. Стешенко В. Демографические перспективы до 2026 года / Стешенко В., Рудницкий А., Хомра А., Стефановский А. ; [отв. ред. д.е.н. В. Стешенко]. – К. : НАН Украины, Институт экономики, 1999. – 56 с.
4. Демографический кризис в Украине. Проблемы исследования, истоки, составляющие, направления противодействия / [под ред. В. Стешенко]. – К. : НАН Украины, Институт экономики, 2001. – 560 с.
5. Джаман В. А. Демографическая ситуация в Украине : Конспект лекций / В. А. Джаман. – Черновцы : Рута, 2005. – 24 с.
6. Якуба К. И. Жизненный и трудовой потенциал сельского населения Украины. Теория, методология, практика / К. И. Якуба. – К. : ННЦ ИАЭ, 2007. – 362 с.
7. Хвист В. А. Демографические изменения в составе населения независимой Украины / В. А. Хвист. – Киев-Нежин : Издатель П. П. Лисенко М. М., 2011. – 207 с.
8. Данные Главного управления статистики, предоставленные автору согласно официального запроса от 5 ноября 2014 г.
9. Заставный Ф. Д. Украина. Природа, население, экономика / Ф. Д. Заставный. – Львов : Априори, 2011. – 504 с.
10. Новое поколение независимой Украины (1991–2001) : Ежегодный доклад Украины, Верховной Раде Украины, Кабинету министров Украины о положении молодежи в Украине (по итогам 2001 г.) – К. : Государственный институт проблем семьи и молодежи, 2002. – 211 с.
11. Основные пути дальнейшего развития системы здравоохранения в Украине / [под ред. В. М. Лехан, В. М. Рудого]. – К., 2005. – 168 с.
12. Демографический кризис в Украине : причины и ее последствия (коллектив авторов) / [под ред. академика НАН Украины С. И. Пирожкова]. – К. : Государственный комитет статистики Украины, 2003. – 231 с.

УКРАЇНЬСЬКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА У ПЕРШИХ ДЕСЯТИЛІТТЯХ ПІСЛЯ ЇЇ ЛІКВІДАЦІЇ НА ЛЬВІСЬКОМУ СОБОРІ 1946 р. В ПРАЦЯХ УКРАЇНЬСЬКОЇ НАУКОВОЇ ЕМІГРАЦІЇ

Пшеничний Тарас Юрійович

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, молодший науковий співробітник історичного факультету, кандидат історичних наук (Україна)

e-mail: taras-2@ukr.net

РЕЗЮМЕ

На основі історичної спадщини української еміграції, у статті представлено аналіз праць, присвячених висвітленню перших десятиліть підпілля Української греко-католицької церкви в радянському Союзі. Продемонстровано погляди вчених на її місце в суспільно-політичних і церковних процесах 1940-х – 1960-х рр.

Ключові слова: Українська греко-католицька церква, українська наукова еміграція, історична наука, історіографія, українська діаспора, підпілля УГКЦ.

РЕЗЮМЕ

На основании исторических исследований украинской эмиграции, в статье представлен анализ трудов, посвященных освещению первых десятилетий подполья Украинской греко-католической церкви в Советском Союзе. Продемонстрированы взгляды ученых на ее место в общественно-политических и церковных процессах 1940-х – 1960-х гг.

Ключевые слова: Украинская греко-католическая церковь, украинская научная эмиграция, историческая наука, историография, украинская диаспора, подполье УГКЦ.

ABSTRACT

On the basis of historical heritage of Ukrainian emigration, the analysis of the labours sanctified to illumination of the first decades of underground of the Ukrainian Greco-catholic church in soviet Union is presented in the article. The looks of scientists are shown to her place in social and political and church processes 1960th – 1940th.

Keywords: the Ukrainian Greco-catholic church, Ukrainian scientific emigration, historical science, historiography, Ukrainian Diaspora, underground of УГКЦ.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Роль і значення української греко-католицької еміграції в радянську добу у вітчизняній історіографії представлено позитивними відгуками. Її умовно можна поділити на дві категорії: до першої відноситься те середовище, яке було сформоване на початку ХХ ст., в якому існував усталений побут, культура, церковна традиція; друга частина представлена новітньою хвилею греко-католицької еміграції, яка розпочалася після 1939 р. і погасла після 1946 р. Актуальність даної роботи полягає в акумулюванні наукових здобутків вітчизняної наукової еміграції, у середовищі якої вперше появились розвідки про перше десятиліття „катакомбного періоду” Української греко-католицької церкви.

В контексті актуальності такого дослідження постає його мета. Насамперед вона полягає у висвітленні двох аспектів: по-перше, різних поглядів на історію УГКЦ у другій половині 1940-х – 1960-х рр.; по-друге, у представленні можливого алгоритму зміни урядової політики в Радянському Союзі щодо феномену „національна церква”.

У вітчизняній історіографії це проблема практично не досліджена. Найбільш ґрунтовно про неї згадується в дисертаційних дослідженнях з історії різних аспектів УГКЦ в радянську добу. Зокрема їхніми авторами є Концур-Карабінович Н. [4], Сердюк Н. [11], Недужко Ю. [8]. Частково, у світлі післявоєнної історіографії, про дану проблему йдеться у праці Я. Калакури [3, с. 307 – 360].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В період юридичної заборони УГКЦ в Радянському Союзі після Львівського собору 1946 р., у середовищі греко-католицької еміграції в Європі та за її межами, відбувся процес акумулювання і ретрансляції національних та духовних здобутків у новому форматі. У такому середовищі вибудовувався новітній науковий потенціал, який сьогодні називають „українською науковою еміграцією”. О. Уткін надає їй велике значення, однак схильний називаючи її „українською церковною діаспорою” [14, с. 3], оскільки вона складалася із значної кількості представників західноукраїнського греко-католицького середовища.

Перші праці у середовищі української еміграції, присвячені оцінкам Львівського собору та катакомбного життя у перше десятиліття після нього, почали виходити у світ на початку 1950-х рр. Проте необхідно зауважити, що в історіографії існує неоднозначне, а інколи й діаметрально-протилежне висвітлення ситуації, у якій перебувала Українська греко-католицька церква після 1946 р. Переважно в наукових розвідках, які виходили в еміграції, їй приписувалась роль „мучениці”. Тому дослідники максималізують її трагізм, викликаний переслідуванням. Однак це не є домінуюча думка в усіх дослідженнях. Існує і об’єктивний та емоційно

незаангажований підхід до висвітлення підпілля. Власне така поляризація думок серед дослідників еміграції дозволяє класифікувати їхні праці за змістом, ефективністю і реальністю висвітлювального матеріалу.

Одним з перших, хто фахово підійшов до висвітлення „катакомбного” періоду греко-католицької церкви в західних областях УРСР був священник І. Нагаєвському. Він чітко виділяє тривалий процес підготовки до ліквідації УГКЦ в СРСР, „як спосіб поневолення українського народу, а ніколи не ... створення якоїсь дійсної, нехай і православної церкви...” [7, с. 67].

Аналізуючи обставини існування греко-католицького підпілля І. Нагаєвський критично підходить і до оцінки дій духовенства. Після 1946 р. він його поділяє на те, що „хоче торгувати своєю совістю”, а також на завзяте, яке виступило на захист вітчизни у лавах УПА [7, с. 68].

У праці вченого зустрічаємо й поверхневий аналіз відображення факту допомоги Апостольської Столиці у домовленості з радянським урядом про припинення масових арештів греко-католицького духовенства після собору у Львові. Однак причини, чому Папа не зміг втрутитися в арешт єпископа Й. Сліпого та інших владик, дослідник не коментує. Зрештою і не простежуються наслідки втручання Ватикану у вирішенні греко-католицького питання в УРСР [7, с. 85–86].

Підсумовуючи реалії, у яких опинилася УГКЦ та її вірні після 1946 р. І. Нагаєвський говорить про „релігійне розбиття” українського суспільства, наслідки якого виходили за межі території Патріаршої Церкви. У даному випадку він має на увазі й серйозний дисонанс у церковному житті вітчизняної еміграції, зокрема в Сполучених Штатах, який призвів до міжконфесійних протистоянь і розколу.

Про ситуацію в греко-католицькому підпіллі у перші десятиліття його існування зустрічаємо у В. Ленцика. Він наголошує на неофіційному існуванні УГКЦ в „катакомбах”, її подальшому переслідуванні протягом 1960-х рр. і арешті таємного єпископа Й. Коциловського у 1969 р. Власне з кінця 1960-х рр. він пов’язує з інтенсифікацією репресивно-каральних органів щодо церкви зокрема і релігії загалом. Таким чином, аналіз фактів дозволяє йому вважати, що „переслідування наших братів за віру і народ триває далі” [5, с. 10].

Актуальним щодо висвітлення підпілля УГКЦ у перші десятиліття після Львівського собору є праця М. Маркуся. У нього ми вперше зустрічаємося з чітким виділенням того середовища, яке починаючи другої половини 1940-х рр. у більшій чи меншій мірі входило в опозицію до УГКЦ і намагалося остаточно поставити крапку в її існуванні. В. Маркусь виділяє чотири антигреко-католицькі табори, які існували в період підпілля УГКЦ. На перше місце дослідник ставить окремих представників ватиканської Курії, а особливо Конгрегації Східних Церков. На друге – радянський уряд, „... що для своїх антиукраїнських цілей вміло використовує Московський патріархат” [6, с. 5]. Наступний табір складався з окремих католицьких ієрархів, які в принципі не сприймали факт існування УГКЦ. Останній, четвертий, дослідник називає ще „своїм власним”, який формували особи, що перебували на службі у спецслужб СРСР [6, с. 5, 6].

У своєму дослідженні автор пише й про потужний тиск на Апостольську Столицю з боку Московської Патріархії. В. Маркусь вважає, що заради толерування Ватиканом радянської політики щодо УГКЦ, уряд СРСР готовий забезпечити „толерантне існування Римо-Католицької Церкви в країнах Східної Європи” [6, с. 11]. Проте історик не вважає, що виключно питання римо-католицьких дієцезій в СРСР ставилося на перше місце, а намагається побачити значно глобальніші аспекти радянсько-ватиканського діалогу. Він припускає зацікавленість у ньому Радянського Союзу, який бажав забезпечити себе на Заході підтримкою і захистом у умовах складних геополітичних процесів. Вчений також відзначає реальні факти того, що в багатьох інститутах РКЦ знаходилися особи, які йшли на співробітництво з радянськими спецслужбами [6, с. 10].

Серйозні аналітичні думки щодо підпілля УГКЦ знаходимо в А. Жуковського. Він пропонує власну періодизацію цього періоду. У ній він виділяє 1956 – 1968 рр., з якими пов’язує водночас і загостренням і тимчасову лібералізацію церковно-державних відносин в СРСР. А також відзначає період після 1969 р., який називає „поверненням до церковного НЕПУ” [2, с. 72 – 74]. Власне тут його думка перегукується з думкою В. Ленцика. Обидва дослідники відзначають певну лояльність до „катакомбної” церкви у другій половині 1950-х – 1960-х рр. Однак відзначають і помірковану жорсткість режиму, який що протягом 12 років своєю атеїстичною доктриною зруйнував „від 1/3 до 1/2 релігійно-церковних та культурних інституцій” [2, с. 72].

Разом з тим А. Жуковський категорично не згоден з твердженням про ліквідацію УГКЦ на Львівському соборі. Щоб аргументувати свою позицію він посилається на дослідження радянської історіографії, у якій ще в 1980-х рр. відзначали про існування опору з боку цієї церкви владі, а також її таємну діяльність. А. Жуковський посилається на наукові доробки фахівця в галузі антирелігійної діяльності в УРСР, професора В. К. Танчера. Останній в принципі не говорить про не існування УГКЦ після березня 1946 р., навпаки „частина уніатського духовенства намагалася відновити уніатство... . Закордонна агентура уніатської церкви веде підривну роботу серед віруючих західних областей України” [13, с. 201].

У контексті нашого дослідження окреме місце займає ґрунтовна публікація греко-католицького священника І. Дацька в 1988 р. у віснику „Богословія”. Власне у ній він намагається показати процес боротьби за легальне існування УГКЦ в Радянському Союзі. Вчений характеризує причетність Й. Сліпого до нього після його повернення з ув’язнення, та при цьому зосереджує увагу на одному з мало висвітлених в історіографії аспектів. Так, він намагається простежити змагання Й. Сліпого за законне право відновлення діяльності греко-католицької церкви в короткотривалий період правління Л. Берії. У даному випадку мова йде про певні відносини Й. Сліпого з генералом Жуковим про спроби досягнення консенсусу у справі легалізації УГКЦ. Вчений відзначає встановлення певних домовленостей між сторонами, які базувалися на деяких пунктах-договорах між обома сторонами [1, с. 11–12].

Ще один етап спроби легалізувати УГКЦ І. Дацько пов'язує з перебуванням Й. Сліпого у Римі після ув'язнення. У 1963 р., під час активної роботи сесій Другого Ватиканського Собору, він представляє усьому Католицькому світу реальну ситуацію становища УГКЦ в Радянському Союзі. Дослідник відзначає, що 9 вересня 1982 р. ним безпосередньо була створена „Ініціативна Група захисту прав віруючих і Церкви в Україні”. І. Дацько вважає, що попри реалії часу у дев'яти пунктах Меморандуму групи містилися „доволі максималістичні умови для відновлення нашої Церкви на рідних територіях” [1, с. 13].

Своє місце у висвітленні перших десятиліть греко-католицького підпілля займає невелика праця Р. Рахманного, яка побачила світ у 1977 р. Вчений, на підставі гострих дискусій про християнське самовизначення українців, які залишалися актуальними у середовищі української еміграції, вказує на те, що ліквідація УГКЦ в 1946 р. – це все ж таки не припинення її існування, а лише заборона. Вчений відзначає доволі тривалі спроби московської патріархії переконати і саму Апостольську Столицю у вичерпаності Берестейської унії. На думку вченого, курія РПЦ після Львівського Собору намагалася нав'язати „нову” дипломатію з Апостольською Столицею. Про це може свідчити той факт, що Православна церква визнає Українську греко-католицьку церкву, як „частиною Ватиканської „духовної держави”” [10, с. 12 – 13]. При цьому Р. Рахманний відзначає, що з позиції російського православ'я „український католицизм не сміє іти власним шляхом до Бога, якщо той веде не через Москву” [10, с. 13].

Вчений визнає й існування „різнонаціонального протиукраїнського фронту”, який намагався через релігійні переконання підірвати духовну платформу українського суспільства у 1960-х – 1970-х рр. Відзначає потужну силу українців у підпіллі, і таким чином, визнає її, як повноцінну і функціональну [10, с. 19 – 20, 26]. Сама робота дослідника написана в певному ейфорійно-синтементальному дусі, який притаманні науковим розвідкам, що писалися в еміграції. Тому при сприйнятті цього дослідження потрібно, все ж таки, застосовувати критичний підхід.

Значно конструктивнішою є думка І. Ортинського, який окрім загальних речей, пов'язаних з підпіллям УГКЦ, відзначає конкретні факти. Так, він не погоджується з думкою про пом'якшення держаної політики щодо релігії і церкви наприкінці 1950-х – початку 1960-х рр.: „... московська політика супроти релігії, а зокрема супроти Української Церкви залишилася та сама” [9, с. 148]. Суть її зводилася до традиційно-стереотипного усвідомлення неефективності релігії, якщо та „не могла формувати радянський патріотизм, який немає нічого спільного з релігійною ідеологією” [12, с. 13].

Що стосується безпосередньо УГКЦ, то дослідник висловлюється наступним чином: „Хоч офіційно Української Католицької Церкви не існує, її існування безпосередньо потверджують постійні атаки преси” [9, с. 149]. Отже, на думку дослідника, це свідчить про подальше активне таємне функціонування ключових органів греко-католицької церкви після 1946 р. Політична еліта СРСР цього факту в принципі не сприймала, тому актуалізація питання УГКЦ пояснюється виключно з позиції її компрометування, виявлення і остаточного усунення з суспільної арени.

Автор у роботі також звертає увагу на тимчасове звільнення з-під ув'язнення єпископа М. Чернецького і окремих священників після 1953 р. Проте цей факт, на його думку, не свідчить про лояльність влади до греко-католицьких єпископів і духовенства. Середина 1960-х рр. стала фазою змін церковної політики по відношенню до УГКЦ. Саме у 1965 – 1966 рр. дослідник бачить початок чергової хвилі арештів, а також активізацію мирянського руху спротиву цьому явищу. Щодо останнього, то до останнього то він стверджує схильний вважати, що наприкінці 1950-х – 1960-х рр. відбулося формування „груп інакодумців за охорону свободи прав людини, ... за свободу релігії тощо” [9, с. 150].

Метою таємних осередків вірних УГКЦ, до яких належало і багато духовенства, вважає І. Ортинський, було змагання про надання можливості греко-католицьким священникам та вірним безпечно вести літургійне життя. Вчений відзначає цілу сітку таких активодіючих осередків, які функціонували у Львові, Тернополі, Івано-Франківську, а також у районних центрах [9, с. 150–151].

Підсумовуючи вищезазначене, констатуємо в І. Ортинського те, що він вважає принципову несумісність між УГКЦ та державним режимом. Тому приборкання першої було прерогативою для політичної еліти держави загалом та республіки зокрема.

На початку 1990-х рр. в еміграції продовжували виходили праці, присвячені підпіллю УГКЦ. Автором однієї з них є історик УГКЦ, священник І. Хома. Дослідник частково доповнює дослідження І. Дацька, проте намагається значно ширше поглянути на спроби перетягування греко-католицьких єпископів на бік РПЦ. У своїй публікації автор зосереджується, зокрема, на Патріархові Й. Сліпому і спробах його вербування урядом Радянського Союзу та заслання у Красноярський край. Дослідник зосереджує свою увагу на 1953 р., коли після смерті Й. Сталіна в державі розпочалася хвиля змагань за місце Генерального Секретаря, а в суспільстві поширювалися настрої очікування лібералізації. У контексті зазначених подій історик виділяє прибуття Й. Сліпого до Москви на виклик генерала Жукова при безпосередньому розпорядженні Л. Берії. Причин для його прибуття, вважає І. Хома, було дві. По-перше, за допомогою Глави УГКЦ уряд радянської держави намагався „унормувати стосунки між СРСР і Ватиканом” [15, с. 69]. По-друге, написати повноцінну історію української греко-католицької церкви. Що стосується останнього, то така мотивація у дослідника не має широкого обґрунтування. Лише відомо, що у тому ж 1953 р. рукопис праці було вилучено органами КДБ і приєднано до особової справи Й. Сліпого. При її черговому вивченні висновки експертизи вказали, що матою замовників праці було з'ясування засадничих принципів українського греко-католицизму, які без історичного екскурсу зрозуміти не можливо [15, с. 70 – 71].

Продовжуючи далі аналізувати суспільно-політичну ситуацію в СРСР після 1953 р. дослідник схильний вважати, що вивезення Патріарха Йосипа у настільки віддалені регіони СРСР не було випадковим. Очевидно,

цим самим влада ставила за мету „загубити” його. З другим арештом і вивезенням Глави УГКЦ до Сибіру дослідник пов'язує створення там таємного середовища греко-католиків. Саме для неї Патріарх у 1957–1958 рр. призначив адміністратора о. І. Блавацького та о. С. Ратича. Отже, другий арешт Патріарха 19 червня 1958 р. був напряду пов'язаний з його активною підпільною діяльністю в Сибірі. На спроби державних органів придушити активність підпілля УГКЦ в цьому регіоні, Глава Церкви ще більше проявляє свою активність.

ВИСНОВКИ

Загалом у середовищі наукової еміграції протягом 1940-х – 1980-х рр. вийшло чимало публікацій та монографій привчених першому десятиліттю „катакомбного” існування Української греко-католицької церкви. Проте їм усім притаманна відмінність у єдиній концепції бачення феномену підпілля. Часто його аналіз подається крізь призму емоційної заангажованості дослідника. Також особливістю праць є той факт, що інколи вони позбавленні системності і ґрунтовного аналізу. Однак в контексті загальної історіографічної картини дослідження греко-католицького підпілля, наукові розвідки, які вийшли у середовищі української діаспори, складають фундаментальну базу вивчення історії УГКЦ в радянський період.

Таким чином, при висвітленні стану наукових розвідок, присвячених першим десятиліттям підпілля Української греко-католицької церкви, стикаємося з різноманітністю поглядів на нього. Таку відсутність чіткої парадигми можна пов'язати з браком тенденційності і методології у поглядах серед істориків на дану проблему. Часто це призводить до розпорошеності думок на певні закономірні речі, які не потребують глибокого аналізу.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Дацько І. Папа Іван-Павло II і Українська Католицька Церква / Іван Дацько // Богословія. – Рим : Вид-во НБТУ, 1988. – Т. LII. – Кн. 1–4. – С. 5 – 20.
2. Жуковський А. Сучасний стан церкви і релігії в Україні / Аркадій Жуковський // Церква і релігія в Україні. 50 літ після жовтневої революції (1917–1967) // Збірник доп. наук. конф. Укр. вільного ун-ту в Мюнхені (5-7 липня 1968 р.) / Ред. В. Янів. – Мюнхен : [б.в.], 1984. – XXXII. – 253 с.
3. Калакура Я. С. Українська історіографія: Курс лекцій / Я. С. Калакура. – К. : Генеза, 2012. – 496 с.
4. Концур-Карабінович Н. Львівський собор 1946 р. в антиунійній політиці радянського тоталітарного режиму: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07. 00. 01 / Наталія Коцур-Карабінович. – Івано-Франківськ, 2010. – 22 с.
5. Ленцик В. Важніші факти з історії Української Католицької Церкви / Василь Ленцик. – Нью-Йорк : Луна, 1971. – 32 с.
6. Маркусь В. Синод і пост синодальна дійсність в Українській Католицькій Церкві (у першу річницю IV Архиепископського Синоду Української Католицької Церкви) / В. Маркусь. – Чикаго : Вид-во Братства Св. Андрія Первозванного, 1970. – 40 с.
7. Нагаєвський І. Католицька Церква в минулому і сучасному України / Іван Нагаєвський. – Філадельфія : б. в., 1950. – 88 с.
8. Недужко Ю. Діяльність української діаспори по відзначенню тисячоліття хрещення Руси-України (кін. 70-х – 80-ті роки XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.02 / Юрій Недужко. – Чернівці, 2002. – 25 с.
9. Ортинський І. Хрищення, Хрест та харизма України / Іван Ортинський. – Рим-Мюнхен-Фрайбург, 1988. – 201 с.
10. Рахманний Р. Самовизначення християнської України / Роман Рахманний. – Торонто : Новий шлях, 1977. – 63 с.
11. Сердюк Н. Репресії радянських органів державної безпеки щодо української греко-католицької церкви в 1944–1949 рр. : автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Наталія Сердюк. – К., 2006. – 19 с.
12. Степанов П. Я. Релігія і війна / П. Я. Степанов, А. М. Слободенко. – К. : Знання, 1963. – 31 с.
13. Танчер В.К. Основи атеїзму : підручник для вищих учбових закладів УРСР / В. К. Танчер. – К. : Вид-во Київського ун-ту, 1961. – 340 с.
14. Уткін О. І. Церква і громадсько-політичні формування, як фактори утвердження національної самобутності українців. Конспект лекцій / О. І. Уткін. – К. : б.в., 1995. – 52 с.
15. Хома І. Другий період каторги Патрарха Йосифа / І. Хома // Богословія. – Рим : б. в., 1993. – Т. 60. – С. 67–119.

РОЛЬ ПОЛТАВСЬКОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ДОСЛІДНОГО ПОЛЯ У СТАНОВЛЕННІ ВІТЧИЗНЯНОЇ АГРОНОМІЧНОЇ НАУКИ

Татарчук Людмила Михайлівна

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук України, заступник
директора з науково-інформаційної та бібліотечної роботи (м. Київ, Україна)
e-mail: tatarchuk59@mail.ru

РЕЗЮМЕ

На основі проведеного історико-наукового аналізу висвітлено діяльність Полтавського дослідного поля щодо накопичення й впровадження агрономічних знань та їх впливу на подальший розвиток агрономічної думки. Представлено основні напрями науково-дослідної роботи установи у контексті функцій дослідного поля та потреб сільськогосподарської галузі, результати багаторічних досліджень і методику їх проведення.

Ключові слова: дослідна справа, дослідне поле, агрономія, наукова думка, агрономічний досвід.

РЕЗЮМЕ

На основании проведенного историко-научного анализа отражена деятельность Полтавского опытного поля относительно накопления и внедрения агрономических знаний и их влияния на дальнейшее развитие агрономической мысли. Представлены основные направления научно-исследовательской работы учреждения в контексте функций опытного поля и потребностей сельскохозяйственной отрасли, результаты многолетних исследований и методику их проведения.

Ключевые слова: исследовательское дело, опытное поле, агрономия, научная мысль, агрономический опыт.

ABSTRACT

On the base of historical and scientific analysis of the activities of Poltava experimental field as for store and application of agronomic knowledge and its impact on the further development of agronomic science has been highlighted. The basic directions of institution's research in the context of experimental field functions and needs of agricultural sector, the results long-period research and methods of their realization has been presented.

Key words: research, experimental field, agronomy, science, agronomic practice.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Відтворюючи історію в сучасних умовах, є потреба проаналізувати й об'єктивно оцінити внесок дослідних установ у розвиток наукової дослідної справи, зокрема сільськогосподарської. Нині ця провідна галузь економічного життя перебуває у полі зору різних науково-дослідних установ. І це цілком зрозуміло, адже без наукового забезпечення розвиток аграрного сектора будь-якої країни неможливий.

Кінець XIX – початок XX ст. виявилися знаковими для розвитку сільськогосподарської дослідної справи – складової культури агрономії, яку вважали основою основ сільського господарства. Ніхто не стане заперечувати, що Україна – аграрна країна з унікальними ґрунтово-кліматичними умовами і глибокими історичними традиціями землеробства. Весь світ вивчає Трипільську культуру як ази землеробства, проте разом з цими загальновідомими цінностями існують маловідомі “перлини” аграрної науки, які свого часу визначили розвиток землеробства не лише в Україні, але і в інших європейських країнах. До таких унікальних історичних явищ відноситься і Полтавське сільськогосподарське дослідне поле. Підтверджує це і вітчизняна галузева енциклопедія, де наголошується, що “історично дослідна справа пов'язана з практикою землеробства і розвитком наукових знань з агрономії”. Вона ж дає роз'яснення поняття “сільськогосподарська дослідна справа”, початок еволюції якої належить саме Полтавському дослідному полю, і тлумачить його як: “... організація, форми і методи експериментального вивчення різних питань теорії і практики сільськогосподарського виробництва”[1].

Перші узагальнюючі огляди про створення та діяльність Полтавського дослідного поля належать науковцям дореволюційної доби, які працювали в стінах даного закладу і залишили вагомий внесок у її розвитку та діяльності [2-4]. У сучасній історіографії діяльність Полтавського дослідного поля висвітлена у публікаціях В.А. Вергунова, Н.П. Коваленка, І.О. Чекрізова, О.В. Сайка тощо[5-8].

Мета даної публікації обумовлена відсутністю комплексного дослідження історії становлення дослідного поля, як організації, наукових напрямків його діяльності та результатів внеску у розвиток вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи в галузі агрономії.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Уявляючи агрономію як науку про сільське господарство або, головним чином, ту її частину, яка вивчала культуру рослин, утверджувалося розуміння важливості накопичення агрономічного досвіду, зокрема – розвитку сільськогосподарської дослідної справи.

Вітчизняна сільськогосподарська дослідна справа як організація веде свій поступ з появи першої постійно діючої казенної інституції – Полтавського дослідного поля, створеного за ініціативи Полтавського губернського земства та Полтавського товариства сільського господарства (1884), якому наразі виповнюється 130 років.

На невеликій площі темно-сірого лісного суглинку, розміром у 23 гектара (21 десятина 325 кв. сажнів) поблизу Полтави дослідне поле розпочало свою діяльність. Знайомлячись з матеріалами стає зрозумілим, що з самого початку навколо дослідного поля не було атмосфери розуміння, яке б допомагало в роботі. Ті, для кого воно працювало, відносилися з недовірям, сумнівалися, що на маленькій ділянці можна було вирішувати питання практичного господарства, отримати корисні вказівки ведення сільського господарства й іронічно називали дослідне поле „моделлю господарства”[9], а тому не довіряли як моделі якої-небудь нової машини.

У першому параграфі його статуту зазначалося: „... научно разработать практические вопросы сельского хозяйства и дать ответы по тем вопросам сельскохозяйственной культуры, в разрешении которых наиболее нуждались местные хозяева”[10]. Важкими були перші кроки дослідного поля. Не маючи прикладу інших дослідних установ йому довелося керуватися більше чуттям та інтуїцією і приймати на себе всю тяжкість “піонерської” справи. Виходячи з цих принципів була розроблена перша програма робіт, яка передбачала вирішення найбільш важливих і актуальних питань, спрямованих на допомогу місцевому сільському господарству і якій, як зазначав В.В. Вінер (1872 — 1930): “... саме Полтавській програмі судилося відіграти найважливішу роль у розвитку російської дослідної справи”[11].

Таким чином, вирішуючи завдання, дослідне поле, так званий “український Ротамстед”[12] почало використовувати пріоритетний польовий метод, над вегетаційним і лабораторним, поширеним насамперед у Східній Європі. Більшість вчених агрономів того часу зневажливо відносилися до польового методу, вважаючи його грубим, “ненаучним” й наполягали за краще користуватися аналогічними методами лабораторії і вегетаційного будинку. Однак перший директор (1885–1891 рр.) дослідного поля Б. П. Черепакін у своєму першому звіті, якому передував епіграф: “Слова і ілюзії проходять, справи ж залишаються” говорив, що “... главная задача в накоплении фактического материала, точно наблюдаемого и точно записанного”, тобто на перший план висувається факт, а далі вже його аналіз і пояснення.

Було запроваджено новий підхід, а саме – надання рекомендацій щодо ведення сільського господарства, якими передбачено на основі спеціально відпрацьованих методик спочатку проводити польовий експеримент у часі. Важливість і необхідність його належним чином оцінила згодом радянська влада з її великомасштабним колективним веденням аграрного виробництва. Першими роботами, проведеними дослідним полем з використанням польового методу як основного, було встановлено роль і значення парового обробітку ґрунту. Було визначено, що ускорення підйому пару в травні дає прибавку в пуд зерна з гектара, з’ясовано, що головною перевагою чорного пару перед весняним є краще зберігання ґрунтової вологи в період випаровування, коли не орані зелені пари втрачають велику кількість вологи і швидко висихають. З наближення періоду посіву озимини умови зволоження чорного пару погіршуються, особливо це позначається на верхньому шарі ґрунту. Переваги чорного пару помітні в посушливі роки. Тому вони більш поширені в сухих районах Степової зони і майже не використовувалися у більш вологих областях. Було встановлено, що ранні чисті пари і пожнивне лущення із зяблевою оранкою на чорноземах збільшує врожай зернових не менш як на 30—50%. Що стосується глибини оранки, то у звітах Полтавського дослідного поля за перші 20 років досліджень [13-16], з’ясувався вплив глибини оранки на врожайність зернових культур і наголошувалося на перевазі більш глибокого обробітку ґрунту. У залежності від погодних умов і ґрунту, від періоду оранки змінюється вплив глибини оранки пару на урожай озимих. Коли обробіток запізнюється, то глибина може бути не лише безкорислива, а навіть шкідлива. Тому при необхідності вибору – обробляти мілко і раніше чи більш поглиблено і не поспішати. У звітах рекомендувалося перевагу віддавати більш мілкій оранці, але завчасній. Таким чином, Полтавське дослідне поле шляхом багатолітніх дослідів довело, що підвищення врожаю озимини і ярих зернових культур залежить не від глибини, а від часу проведення оранки.

Суттєві висновки, отримані Полтавським дослідним полем щодо вмісту вологи у ґрунті залежно від способу його обробітку:

- для накопичення вологи у ґрунті дуже важливою є оранка поля за допомогою простих або багатолемішних плугів;
- рання парова оранка поля, тобто чим швидше така оранка буде зроблена після збирання хлібних культур, тим реальніше і швидше можна очікувати кращих урожаїв і на озимих та ярих посівах;
- відносно озимих хлібів чорний пар виявився не завжди кращим попередником, ніж ранній весняний. Середня за літо вологість аршинного шару і в чорному і в ранньому парах була однаковою, але зі значною різницею вологості ґрунту, а тому це позначалося на врожаєх озимих культур;
- вологість ґрунту, зайнятого рослинами, залежить від їх розвитку: чим він активніший, тим витрата вологи більша, і відповідно вміст її в ґрунті має якнайшвидше зменшуватися. Цим обумовлювалося вирівнювання вмісту вологи в ґрунті після озимих хлібів, висіяних на різних парах, хоча первісна вологість ґрунту в них була неоднаковою;
- розпушування полів боронами і ралом забезпечувало зменшення втрати вологості ґрунтом через випаровування і тим помітно збільшувало вологість ґрунту, переважно в глибших його шарах;
- глибина обробітку ґрунту певною мірою впливала на вміст вологи в ньому, однак різним чином залежно від того, коли його проводили. Своєчасний глибокий обробіток ґрунту взагалі підвищує вміст вологи в ньому. Для

покращеного обробітку і максимального збереження запасу вологи в ґрунті був сконструйований культиватор, що отримав назву "культиватор Полтавського дослідного поля".

Значимість його полягала у тому, що він не перегортав вологий ґрунт при обробітку і не потребував подальшого боронування. Збільшення вологості ґрунту досягалося за рахунок покриття його в квітні-травні соломою, створення таким чином мертвого покриву, що сповільнювало висихання і випаровування вологи з ґрунту, а також сприяло більш повному поглинанню ним дощової води. Розроблені Полтавським дослідним полем агротехнічні прийоми обробітку ґрунту стали абеткою агрономії.

Результати діяльності систематично оприлюднювалися у щорічних звітах, широко популяризувалися на сільськогосподарських виставках, різного роду зібрання і вперше почали використовуватися у вітчизняній сільськогосподарській літературі, підручниках тощо.

Подібні висновки часто отримували деякі інші господарства та агрономи і раніше, але тільки Полтавському дослідному полю належить збір достатніх доказів на підтвердження обґрунтованості та доказовості кінцевих висновків і результатів. Більшість позитивних висновків Полтавського дослідного поля підтвердили пізніше засновані на півдні Російської імперії інші дослідні поля, що надавало їм особливої цінності та рекомендаційності до використання.

Щодо важливості зяблевої оранки для ярих хлібів агрономи висловлювали різні зауваження, які не узгоджувалися з результатами, отриманими Полтавським дослідним полем. Через велику кількість опадів у середній смузі Росії, і часто навіть надмірну, розорана з осені рілля виявлялася перенасиченою вологою з осінніх, зимових і ранніх весняних опадів. Крім того, за цієї умови перспектива вилуговування ґрунту й різкого погіршення його фізичних властивостей унеможлиблювала своєчасну, більш ранню сівбу ярих культур і це ставило їх в гірші умови порівняно з культурами без зяблевої оранки, до того ж тільки за одного весняного розпушування поля.

Це було можливим ймовірно і в більш південних губерніях, наприклад Курській, Харківській. Однак на Одеському дослідному полі дійшли висновку, що зяблева оранка на крайньому півдні Росії взагалі шкідлива, адже з поверхні поля зникає стерня, що сприяє затримці снігу і дощової води та захищає ґрунт від висушування вітром. Тому на дослідних полях найближче розташованих до Полтавського району, активно продовжували досліді для з'ясування потреби проведення зяблевої оранки під ярі культури та взагалі осіннього обробітку ґрунту. За результатами вегетаційних дослідів доведено позитивний вплив на ґрунт раннього обробітку. Виявилось, що на ранніх парах і на ранній оранці восени під ярі накопичується більше вологи й азоту.

Чільне місце в роботах Полтавського дослідного поля відводилося різноманітним дослідом із зерновими, кормовими, а також деякими просапними культурами. Доведено, що для Лісостепу України доцільно використовувати пари, зайняті кормовими травами – вико-вівсяною сумішшю, люцерною, еспарцетом, коношиною або ж кукурудзою, картоплею, а також висівати кормовий буряк і багато іншого. На основі сортівивчення відбувався відбір і пропагування сільськогосподарському виробництву кращих сортів кукурудзи, розроблялися основні питання агротехніки вирощування цієї культури.

Впровадження розроблених дослідним полем заходів дало можливість значно підвищити урожайність, зробити її стабільною і надійною. За перші 30 років діяльності поля/станції середні врожаї озимих перевищували 25 центнерів з гектара, врожаї ярої пшениці складали 16 ц/га. На початку його діяльності середній урожай зерна з гектара на Полтавщині складав 7 ц/га, а уже у 1913 р. 13 ц/га. Саме тоді з'явився вислів "полтавський хлібороб" [17], який став синонімом високої агротехнічної культури для всієї Росії.

Перші надруковані "Ітоги работ Полтавского опытного поля (1886–1900 гг.)" [18–19] за п'ятнадцять років діяльності установи охоплюють досліді з озимими і ярими зерновими, кормовими культурами, які вивчали із застосуванням різних сівозмін, способів обробітку ґрунту, внесення добрив тощо. Паралельно ставилися досліді щодо варіантів густоти і часу сівби, а також стосовно значення й властивостей тих чи інших сортів.

Полтавським дослідним полем було досягнуто певних результатів при постановці дослідів щодо вивчення питань внесення добрив за різних способів, густоти і часу висівання зернових культур, сортів жита, пшениці та вівса. Досліді з використанням добрив, зокрема гною довели ефективність його застосування на чорноземних ґрунтах поблизу Полтави. Рівень ефективності змінювався залежно від часу і способу його внесення, кількості вологи в ґрунті. Зокрема, на пізніх парах вплив певного добрива був набагато вагомим, ніж на ранніх, однак за умов бездощової осені спостерігали протилежне явище. Кращі результати одержано за негайного після вивезення на поля заорювання гною, а не тоді, коли він залишався не приоранним тривалий час на поверхні поля. Застосування даного добрива як мертвого покриву могло б бути визнано корисним у накопиченні вологи в ґрунті, що дійсно спостерігалось і при покритті полів однієї соломою, однак, майже не мало впливу після заорювання. Було встановлено, що ефективність від його внесення у ґрунт повинна полягати не в сприятливій для рослинності зміні вологості нею, а навпаки, за умови засухи верхній шар ґрунту на угноєних ділянках висихав навіть швидше, ніж на неугноєних.

На Полтавському дослідному полі було встановлено, що вплив гною на чорнозем триває кілька років, особливо помітно на другий рік, на врожаї ярих хлібів. З останніх краще за інших реагує на його внесення яра пшениця, однак посилюється куціння рослин і переважає розвиток соломи порівняно з колосом. Поряд зі збільшенням кількості недорозвинених рослин помічали погіршення розвитку колосу і зерна, так що середня вага і довжина колоса, кількість зернин і абсолютна вага 1000 зернин на угноєних ділянках були меншими, ніж за відсутності угноєння.

Деякі пізніші досліді Полтавського дослідного поля доводили можливість раціонального використання чилійської селітри і фосфатів із розчином фосфорної кислоти, які містили суперфосфати і томас-шлак. Щодо

зеленого добрива (сидератів) було зроблено категоричний висновок про непридатність його використання в умовах чорноземного півдня. Але згодом все ж було визнано незначний їх вплив на підвищення врожайності культур. У будь-якому разі застосування зеленого добрива на полтавському чорноземі дало підвищення врожайності порівняно з неудобреними ділянками.

Незважаючи на те, що досліди з сортами зернових культур на Полтавському дослідному полі спочатку мали випадковий характер, а більш системно почали проводитися пізніше, проте одразу були отримані висновки, які підтверджували отримані раніше судження, що культура у конкретному місці повинна спиратися переважно на добре випробувані місцеві сорти. Нові ж сорти потрібно вводити поступово і лише після належної акліматизації вони можуть стати предметом більш великої культури.

Підтвердженням цієї думки наочно слугували результати вирощування на Полтавському дослідному полі озимої пшениці, особливо сандомерки і банатки. Оригінальне насіння останньої дали у 1887 р. незначний урожай, який п'ятиразово поступався місцевим сортам. Сандомерка на Полтавському дослідному полі спочатку помітно поступалася місцевим сортам, але згодом висіяна виключно своїм випробуванням насінням, вийшла на одне з перших місць серед найбільш урожайних сортів. Середній її урожай у 1888–1892 рр. становив 105,0 пудів (1 пуд=16,38 кг) зерна і 290 пудів соломи, тоді як червона остиста пшениця, насіння якої було взято у Харківській губернії, дала 122,7 пудів зерна і 322,8 пудів соломи. Пізніше, в середньому вже за 10 років (1895–1905) урожайність сандомерки становила 154,4 пудів зерна та 357,8 пудів соломи.

Відомо, що ще у 1893 році Полтавське дослідне поле купило в селянина місцеве озиме жито, яке постійно покращувалося. З 1908 року отриманий сорт став предметом досліджень у порівняльних посівах озимого жита із закордонними, спочатку на Роменському дослідному полі, а з 1909 року – і Полтавського дослідного поля. Як свідчать одержані за 1909 рік результати досліджень Роменського дослідного поля, врожай озимого жита “Полтавка” становив 116 пудів, іноземні сорти на той рік фактично випали, а місцеві покращені досягли 85 пудів із десятини на неудобреному фоні за загальних несприятливих кліматичних умов. У наступному, більш сприятливому для росту та розвитку врожаю році “Полтавка” дала менший врожай ніж іноземні сорти, але на рівні 200 пудів із десятини. Дослідження Полтавського дослідного поля взагалі довели, що “Полтавка” “...не только очень устойчива, но и очень урожайна”. Обидві дослідні установи також встановили, що “Полтавка” “...обладает ещё одним ценным свойством – малой кустистостью» у порівнянні із місцевим озимим житом “Роменська” та іноземними – “Пробштейнська”, “Шланштедська”.

Усі випробувані Полтавським дослідним полем сорти озимої пшениці, завезені із заходу, спочатку значно поступалися місцевим і акліматизованим сортам за врожайністю і стійкістю. Такий самий висновок довелось зробити і щодо ярої пшениці, де крім західно-європейських було випробувано ще кілька східних сортів. Місцева білоколоска або улька виявилася набагато врожайнішою порівняно із завезеними сортами із Туркестана та Китаю.

Дещо інший висновок отримано при досліді з озимим житом у 1886–1888 рр., коли при випробуванні місцевого і завезених сортів урожай останніх у 1,5 рази був вищий. Проводилися досліді також із вівсом, випробовували сорти шатилівський, ранній сорт, виведений в Немерче Подільської губернії, польський овес і ще кілька іноземних сортів. Найбільш урожайними виявилися ранні сорти вівса, однак зерно (сорт французький, шатилівський, шведський) було дрібне. Крім цих результатів, які не залишалися поза увагою практиків-господарів, були визначені цінні характеристики окремих сортів, які випробовували в досліді (тривалість розвитку, величина стебел і суцвіть, абсолютна і об'ємна вага зерна, ступінь куцїння тощо).

Є ще один унікальний дослід в історії Полтавського дослідного поля, це – беззмінний посів озимого жита на площі 0,4 га на одному полі за “дідівською” технологією вирощування, починаючи з 1885 року. В основі – оранка на глибину 16–20 см, потім – передпосівна культивування на 6 см, а далі сівба 15–20 вересня на цю ж глибину нормою 220 кг/га. І все. Жодних добрив і, практично жодних хімічних засобів захисту, при цьому і врожай майже незмінний – на рівні від 9 до 12,9 ц/га.

Варто зазначити, що у 1900–1902 рр. дослідним полем використовувався унікальний для регіону експеримент, в основі якого покладена розробка І. Овсінського щодо широкомасштабного застосування поверхневого обробітку – на 1 1/2–2 дюйма (до 5 см.) [20] та запроваджувалася ґрунтозахисна система землеробства з контурно-меліоративною організацією території. До розпаду Радянського Союзу вона застосовувалася на площі 1 млн. га і була покладена урядом республіки в основу стратегії розвитку землеробства до 2010 року [21].

На підставі одержаних результатів наводилися характеристики відомих сортів культурних рослин, без чого неможливо було їх належним чином вивчати, що становило на той час одне з найголовніших завдань агрономії. Звідси очевидним є те, наскільки цінними були для сільськогосподарської науки результати багаторічної і наполегливої праці співробітників Полтавського дослідного поля протягом багатьох років його функціонування, які усвідомлювали, що тільки розвиток сільськогосподарських знань може стати основою для покращення організації ведення місцевого сільського господарства. Правильність і життєвість програми дослідного поля, методика робіт свідчили про його значний позитивний внесок у наукове обґрунтування, і особливо практичне впровадження агрономічних знань на українських землях й подальший розвиток агрономічної думки зокрема.

Україм важливим у діяльності дослідного поля є такий факт, як влучно зазначає професор В. І. Онопрієнко : “...готувались тут і кадри для проведення досліджень у галузі сільського господарства” [22]. Дослідне поле з перших років своєї діяльності було кузницею по підготовці спеціалістів-дослідників, їх робота відзначалась обов'язковими умовами правильності проведення дослідів і відповідність отриманих результатів.

Виключна сумлінність, чітке виконання програми досліджень були характерними якостями співробітників дослідного поля. Наукові надбання Полтавського дослідного поля стали практичною основою так званої “суспільної агрономії” для селянства. Тут навчалися і проходили трудову школу практиканти та співробітники, які згодом стали відомими вченими агрономами, селекціонерами, академіками, а саме: М. І. Вавилов, І. В. Якушкін, Б. Н. Лебединський та багато інших.

Слід відмітити внесок авторитетних учених агрономів професора А. Є. Зайкевича (1842–1931, автора першої методики проведення досліджень в агрономії (1892) та розробника способу внесення добрив у рядки під час посіву цукрового буряку, О. О. Ізмаїльського (1851–1914), Д. К. Квітку, професора І. О. Стебута, П. А. Костичева, В. В. Докучаєва, О. М. Шишкіна тощо.

Заслуговують уваги і шани, незалежно від часу перебування на посаді керівники дослідного поля Б. П. Черепакін (1885–1891), В. М. Д’яков (з 1890-го по березень 1891 р.), Ю. Ю. Соколовський (серпень 1899 р. – січень 1905 р.), С. Ф. Третьяков (1905–1918), А. П. Сталинська (1915–1920 рр.), В. І. Сазанов (1920–1930 рр.).

ВИСНОВКИ

Переконання в корисності Полтавського дослідного поля, а згодом станції, віра в те, що лише агрономічні знання, добуті на основі наукового вивчення місцевого господарства, зможуть підвищити врожайність полів і забезпечать господарів знаннями щодо засобів боротьби з недородами й особливостями місцевого землеробства, забезпечили інституції популярність далеко за межами Полтавської губернії, й стати зразком для організації інших йому подібних. Своєю діяльністю Полтавське дослідне поле вирішило завдання створення сільськогосподарського дослідного закладу, яке відрізнялося від дослідних установ Західної Європи з оригінальним відбитком – продуктом національного мистецтва і стало запорукою тісного об’єднання наукових досліджень з практикою та подальшим науковим зростанням значення аграрної науки.

Про його значення для країни фундатор вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи, професор А. Є. Зайкевич у 1924 році з нагоди святкування дослідною станцією 40-річного ювілею зазначав: “... влияние Полтавской станции на развитие опытного дела на Украине и Великороссии оказалось громадным. Говоря без преувеличения, я не знаю ни одного опытного учреждения на континенте Европы и в Америке, которое в области земледельческой культуры проложило бы столько новых путей в жизненных вопросах поднятия производительности своей почвы. Значение Полтавской станции на территории Украины и Великой России часто сравнивали с Ротамстедом Джилльберта и Лооза, но такое сравнение я считаю неверным. Неверно оно по различной постановке самого опытного дела и по тому влиянию, какое они оказали на свою национальную культуру. Труды Ротамстедской станции не нашли себе такого признания в Англии, какое нашла Полтавская станция в своем отечестве...”[23].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Дослідна справа сільськогосподарська // Українська радянська енциклопедія. – К.: Головред. УРЕ, 1961. – Т. 4: Данте-ешелон. – С. 311.
2. Черепакін Б. П. Отчет по опытному полю Полтавского сельскохозяйственного общества за 1885–1887 гг. / Б. П. Черепакін. – Полтава: Типо-литография Л. Фришберга, 1888. – 154 с.: табл.
3. Сазанов В. И. Краткий исторический очерк Полтавской сельско-хозяйственной опытной станции: доклад / В. И. Сазанов // 40-летний юбилей Полтавской с.-х. опытной станции – Полтава, 1925. – С. 19.
4. Дьяков В. М. Отчет по опытному полю Полтавского сельскохозяйственного общества за 1893, 1892 и 1891 годы / В. М. Дьяков. – Полтава, 1894. – 130 с.
5. Вергунов В. А. Полтавське дослідне поле: становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 125 – річчя державного дослідництва в агрономії та тваринництві) / В. А. Вергунов; УААН, ДНСГБ. – К., 2009. – 220 с. – (Іст.-бібліогр. сер. “Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії”); кн. 28.
6. Коваленко Н. П. Організація сільськогосподарської дослідної справи на Полтавщині після скасування кріпосного права / Коваленко Н. П., Сайко О. В. // Зб. наук. праць Ін-ту землеробства УААН. – К., 1998. – Вип. 1. – С. 221–225.
7. Чекрізов І. О. Вивчення обробітку ґрунту на Полтавщині наприкінці XIX століття / І. О. Чекрізов // Матеріали восьмої конференції молодих істориків освіти, науки і техніки. – К., 2003. – С. 225–229.
8. Сайко О. В. Становлення сільськогосподарської освіти Полтавської губернії (кінець XIX – початок XX століття) / О. В. Сайко // Сіверянський літопис. – Чернігівський держ. пед. ун-т. – Чернігів, 1999. – №2. – С. 148–149.
9. Краткий исторический очерк Полтавского опытного поля за 25 лет. 1884–1909 / сост. С. Ф. Третьяков; Полтавское о-во сел. хоз-ва. – Полтава, 1912. – С. 3.
10. 40-летний юбилей Полтавской с.-х. опытной станции. – Полтава, 1925. – С. 97.
11. Сазанов В. И. Краткий исторический очерк Полтавской сельско-хозяйственной опытной станции: доклад / В. И. Сазанов // 40-летний юбилей Полтавской с.-х. опытной станции. – Полтава, 1925. – С. 19.
12. Вергунов В. А. Полтавське дослідне поле: становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 125 – річчя державного дослідництва в агрономії та тваринництві) / В. А. Вергунов; УААН, ДНСГБ. – К., 2009. – 220 с. – (Іст.-бібліогр. сер. “Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії”); кн. 28.

13. Дьяков В. М. Отчет по опытному полю Полтавского сельскохозяйственного общества за 1893, 1892 и 1891 годы / В. М. Дьяков. – Полтава, 1894. – 130 с.
14. Дьяков В. М. Отчет по опытному полю Полтавского сельскохозяйственного общества за 1895 год / В. М. Дьяков. – Полтава, 1896. – 161 с.
15. Дьяков В. М. Отчет по опытному полю Полтавского сельскохозяйственного общества за 1896 год / В. М. Дьяков. – Полтава, 1897. – 207 с.
16. Черепяхин Б. П. Отчет по опытному полю Полтавского сельскохозяйственного общества за 1888 / Б. П. Черепяхин. – Полтава, 1888. – 154 с.
17. Результаты научно-исследовательской работы Полтавской сельскохозяйственной опытной станции : выводы, рекомендации, внедрение достижений науки и передового опыта / Полтав. гос. с.-х. опит. ст., Полтав. обл. упр. НТО сел. хоз-ва. – Х. : Прапор, 1964. – 60 с.
18. Третьяков С. Ф. Итоги работ Полтавского опытного поля за пятнадцать лет (1886-1900 гг.). Вып. 4 : Ячмень, кукуруза, картофель, горох, вика, чечевица, гречиха, лен и яровой рапс / С. Ф. Третьяков ; Полтавское сельскохозяйственное общество. – Полтава : Тип. М.Л. Старожицкого, 1904. – 169.
19. Третьяков С.Ф. Итоги работ Полтавского опытного поля за пятнадцать лет (1886-1900 гг.). Вып. 3 : Кормовые растения / С.Ф.Третьяков ; Полтавское сельскохозяйственное общество. – Полтава : Тип. С. Ф. Старожицкого, 1903. – 196 с. : табл.
20. Овсинский И. Е. Новая система земледелия / И. Е Овсинский. – Вильна : Губернская типография, 1899. – 138 с.
21. Вергунов В. А. Українському Ротамстеду – 125 років / В. А. Вергунов // Дзеркало тижня. – 2009. – № 42 (770), 31 жовтня – 6 листопада.
22. Онопрієнко В. І. Історія української науки ХІХ–ХХ століть : навч. посіб. / В. І. Онопрієнко. – К. : Либідь, 1998. – С. 81.
23. 40-летний юбилей Полтавской с.-х. опытной станции – Полтава, 1925. – С. 97.

УЧЕБНАЯ ИГРА И ПРОБЛЕМНОЕ ОБУЧЕНИЕ: НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ КЛАССИЧЕСКОГО ВУЗА

Жукова Оксана Анатольевна

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, кандидат педагогических наук, доцент, доцент
кафедры педагогики (Украина)
e-mail: edu.pedagogika@gmail.com

РЕЗЮМЕ

На основі аналізу сучасної психолого-педагогічної літератури автором статті: підкреслено місце проблемного навчання в загальній системі навчання у ВНЗ; висвітлено можливості навчальної гри як самостійної форми та елементу проблемного навчання в умовах вищої школи; вказано на оптимальність поєднання традиційного викладу навчального матеріалу у ВНЗ із включенням проблемних ситуацій в його структуру; акцентовано увагу на ролі навчальної гри як одного із способів подання й вирішення проблемних ситуацій в рамках традиційного виду навчання.

Ключові слова: навчальна гра, проблемне навчання, класичний ВУЗ, нетрадиційна лекція у формі гри, нетрадиційна проблемна лекція з елементами гри.

РЕЗЮМЕ

На основе анализа современной психолого-педагогической литературы автором данной статьи: подчеркнута место проблемного обучения в общей системе ВУЗовского обучения; освещены возможности учебной игры как самостоятельной формы и элемента проблемного обучения в условиях высшей школы; указано на оптимальность сочетания традиционного изложения учебного материала в ВУЗе с включением проблемных ситуаций в структуру его изложения; акцентировано внимание на роли учебной игры как одного из способов представления и разрешения проблемных ситуаций в рамках традиционного вида обучения.

Ключевые слова: учебная игра, проблемное обучение, классический ВУЗ, нетрадиционная лекция в форме игры, нетрадиционная проблемная лекция с элементами игры.

ABSTRACT

Based on the analysis of modern literature in the field of psychology and pedagogics the author of the article examines the place of problem based learning in the overall system of higher education; describes the possibilities of using educational games as an independent tool and as part of problem-based education in a higher school; examines combination of traditional presentation of educational materials in the university with problem based situations; focuses on the role of educational games as a means of presenting and resolving problem situations during traditional forms of training.

Key words: educational games, problem based education, classical university, lecture organized as a game, lecture with the elements of problem based education and game techniques.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Обновленная образовательная парадигма, а также смена приоритетов и социальных ценностей, обусловили ряд требований, предъявляемых к современному выпускнику ВУЗа. Среди этих требований - гибкость и неординарность мышления, проявляющаяся в умении принимать верное решение в неоднозначных ситуациях профессионального взаимодействия.

Формированию данных качеств в условиях высшей школы способствует проблемный вид обучения. Данный вид обучения является созвучным требованиям времени, так как он:

- предполагает активную познавательную деятельность обучаемых;
- ориентирован на развитие продуктивного мышления в процессе решения учебных проблем;
- формирует устойчивый интерес к предмету, курсу, теме;
- способствует развитию творческой деятельности как студентов, так и преподавателей.

Характерные особенности проблемного обучения в условиях высшей школы, его преимущества по сравнению с традиционными формами обучения в ВУЗе, различные аспекты его применения рассматривались в трудах современных ученых: Н.Г. Берденниковой, С.С. Витвицкой, З.Н. Курлянд, В.И. Меденцева, Н.И. Панова, Д.В. Чернилевского и др.

Анализ трудов современных исследователей показал, что освещению роли учебной игры в процессе имитации и моделирования реальных условий педагогического процесса за счет создания проблемных ситуаций и управления поиском их решения на занятиях психолого-педагогического цикла в классическом ВУЗе было уделено недостаточное внимание, что и обусловило выбор темы данной статьи.

Для полного освещения темы нами были поставлены следующие задачи: подчеркнуть место проблемного обучения в общей системе ВУЗовского обучения; осветить возможности учебной игры как самостоятельной формы и элемента проблемного обучения в условиях высшей школы; указать на оптимальность сочетания традиционного изложения учебного материала в ВУЗе с включением проблемных ситуаций в структуру его изложения; акцентировать внимание на роли учебной игры как одного из способов представления и разрешения проблемных ситуаций в рамках традиционного вида обучения.

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА ИССЛЕДОВАНИЯ

Проблемно-диалогическое обучение в высшей школе представляет собой тип обучения, обеспечивающий творческое усвоение знаний студентами посредством специально организованного преподавателем диалога.

Данный вид обучения на занятиях психолого-педагогического цикла применяется в зависимости от темы курса, ее содержания, блока целей, которые ставит перед собой педагог.

Организация проблемного обучения при изучении дисциплин указанного цикла предполагает наличие системы проблемных заданий, созданных в рамках каждой конкретной учебной дисциплины по отдельным ее темам. Посредством этих заданий преподаватель ставит учебные проблемы, вызывающие проблемные ситуации у обучаемых. Следует отметить, что постановка учебной проблемы на занятиях психолого-педагогического цикла может производиться как преподавателем, так и непосредственно самими студентами.

В условиях проблемной ситуации студенты вместе с педагогом находят возможные пути решения учебных проблем. Опыт их разрешения в условиях ВУЗовской среды может быть успешно трансформирован на область последующей профессионально-педагогической деятельности.

Одним из способов представления и разрешения проблемных ситуаций может быть учебная игра. В последнем варианте, в условиях, имитирующих реальность, она представляет собой «групповое упражнение по выработке определенного решения» из неоднозначной ситуации [2, с. 56; 5, с. 348].

В контексте рассматриваемой темы следует указать на то, что некоторые ученые [2, с. 57-58; 5, с. 349] полагают, что наиболее благоприятным этапом для применения учебных игр вне зависимости от спектра целевой направленности, является завершающий этап вузовского обучения. Однако, анализ публикаций показывает, что успех проведения учебных игр зависит не только от навыков самоорганизации студентов и определенного уровня, типа и стиля их мышления, в основе которых лежат знания, умения и навыки (именно эти качества обычно берутся за основу характеристики студентов старших курсов). В свете новых образовательных тенденций большая часть объема учебного материала в ВУЗе отведена на самостоятельное изучение студентами. Поэтому, мастерство преподавателя, выбор темы учебного курса, четкая постановка учебной цели педагогом, продуманные шаги по ее реализации, помимо вышеперечисленных характеристик, расширяют горизонт применения учебных игр и контингент пользователей за счет студентов младших курсов. Таким образом, анализ тенденций развития образовательной системы показывает, что применение игровых технологий стало актуальным и необходимым для обучения студентов младших курсов. Условия, темп, интеллектуальные и технические возможности современной жизни, исследовательский характер обучения на разных образовательных уровнях обусловили новый уровень информационного, психолого-педагогического, методического сопровождения игр и их поступательное движение в образовательный процесс высшей школы.

Спектр применения учебных игр, в основе которых лежат процессы имитации и моделирования будущей профессионально-педагогической деятельности учащимися ВУЗа, является достаточно широким. Они могут быть использованы в рамках любого вида обучения: традиционного, проблемного, модульного, программированного, дистанционного. Связь учебных игр с различными видами обучения в условиях высшей школы представлена нами на рис. 1.

Рис. 1. Связь учебной игры с видами обучения

В контексте исследуемой темы следует отметить, что учебная игра может выступать частью проблемного обучения, либо проблемное обучение может выступать частью игры. Данное соотношение представлено нами на рис. 2. В первом случае мы имеем дело с проведением проблемных лекций по предметам психолого-педагогического цикла, включающих метод игровой ситуации (по С.А. Шароновой) [6]. Во втором случае рассмотрение проблемных ситуаций может быть включено в контекст игры.

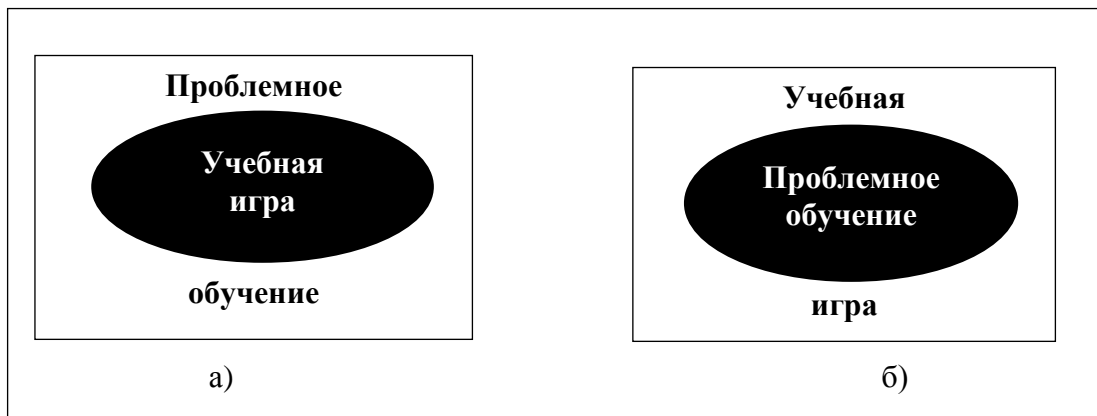

Рис. 2. Проблемное обучение и учебная игра: а) игра как часть проблемного обучения; б) проблемное обучение как часть игры

Приведенные выше два варианта, отражающие связь учебной игры и проблемного обучения, являются возможной, однако не часто встречающейся формой организации проведения занятий в условиях высшей школы. Наиболее приемлемым и распространенным является использование традиционной лекционно-семинарской формы обучения с включением в нее элементов проблемного обучения (проблемной ситуации), способом представления и разрешения которой может выступать учебная игра. Данное соотношение представлено нами на рис. 3

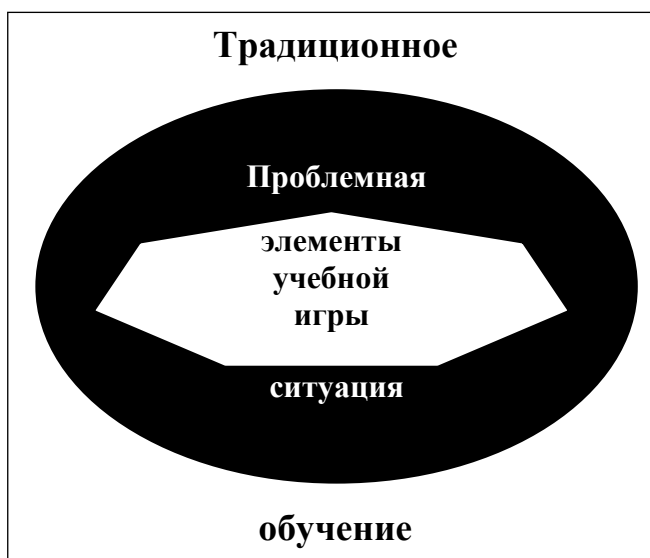

Рис. 3. Наиболее распространенная форма организации обучения в высшей школе с использованием элементов проблемности и учебной игры.

Среди возможных способов предъявления проблемной ситуации, способствующих зрительному, слуховому или комбинированному восприятию информации обучаемыми, могут быть следующие [1, с. 159-160]:

- видеозапись какого-либо реального события;
- киноэпизоды художественных, документальных, хроникальных фильмов;
- работающий сценарий;
- аудиозапись беседы, интервью, обсуждение доклада, речи;

- набор фотодокументов, схем, графиков, отражающих состояние какого-либо факта или педагогического процесса;
- «досье ситуаций» (набор различных деловых бумаг, документов, писем, отчетов, докладных записок, приказов директив, инструкций, рекомендаций, планов, положений и т.п.);
- конференция с участием руководителей, специалистов, экспертов;
- рассказ очевидца (на занятие приглашаются свидетели или участники анализируемого события);
- игровой метод (проигрывание ситуации);
- классический метод, при котором обучаемые получают полный набор материалов (описание самой ситуации, описание истории педагогического или учебного коллектива, данные о профессиональной и общественной деятельности);
- универсальный или комплексный способ, когда одновременно используются несколько из перечисленных выше вариантов предъявления ситуации.

По ходу разрешения проблемной ситуации как педагогом, так и самими студентами может создаваться опорный сигнал. В процессе поиска решений он облегчает учащимся восприятие новых идей и способствует рождению нового знания. Созданный после поиска решения, он служит средством самостоятельного выражения знаний по предмету обучаемыми [3; 4].

Учебная игра может являться отражением определенной стратегии или тактики поведения, принятой или выработанной участниками занятия в ходе разрешения проблемной ситуации (как правило – это ролевое игровое взаимодействие).

ВЫВОДЫ

Таким образом, все, сказанное выше, позволяет прийти к выводу о том, что на занятиях психолого-педагогического цикла в классическом ВУЗе учебная игра может быть рассмотрена в нескольких ракурсах:

- как самостоятельная форма (нетрадиционная лекция в форме игры) с элементами проблемного обучения;
- как элемент проблемного обучения (нетрадиционная проблемная лекция с элементами игры);
- как способ представления и разрешения проблемных ситуаций в рамках традиционного вида обучения.

Учитывая тот факт, что в учебной игре воссоздаются основные закономерности профессионально-педагогической деятельности, раскрываются особенности профессионального мышления на материале учебных ситуаций, разрешаемых совместными усилиями участников педагогического процесса, перспективы дальнейших исследований в рамках данной темы мы видим в рассмотрении различных аспектов комплексного сочетания и использования учебных игр и проблемного обучения, как взаимно обогащающих и дополняющих друг друга.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Берденникова, Н. Г. Организационное и методическое обеспечение учебного процесса в вузе : Учебно-методическое пособие / Н. Г. Берденникова, В. И. Меденцев, Н. И. Панов. – СПб. : Д.А.Р.К., 2006. – 208 с.
2. Бельчиков, Я. М. Деловые игры / Я. М. Бельчиков, М. М. Бирштейн. – Рига : Авотс, 1989. – 304 с.
3. Мельникова, Е. Л. Проблемно-диалогическое обучение : понятие, технология, предметная специфика / Е. Л. Мельникова // Образовательная система «Школа 2100». Сб. программ. Основная школа. Старшая школа. – М. : Баласс, 2008. – С. 272–286.
4. Мельникова, Е. Л. Технология проблемного диалога: методы, формы, средства обучения [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://vml-vologda.ru/metodicheskaya/tehnologiya_problemnogo_dialoga.pdf. - 13.12.2014. – Название с экрана.
5. Трайнев, В. А. Деловые игры в учебном процессе : Методология разработки и практика проведения / В. А. Трайнев. – М. : Издательский Дом «Дашков и К°» : МАН ИПТ, 2002. – 360 с.
6. Шаронова, С. А. Деловые игры : Практикум / С. А. Шаронова. – М. : Изд-во РУДН, 2005. – 90 с.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ДИАГНОСТИКО-КОРРЕКЦИОННОГО ДИАЛОГА КАК РАЗНОВИДНОСТЬ СУПЕРВИЗИИ

Усатенко Оксана Николаевна

Гуманитарно-педагогическая академия «Крымский федеральный университет» (филиал), кандидат психологических наук, доцент кафедры психологии Института педагогики, психологии и инклюзивного образования, руководитель Научно-исследовательского центра глубинной психологии (Россия)
e-mail: usatekoxana@mail.ru

РЕЗЮМЕ

В статье освещает специфический метод научного анализа диагностико-коррекционного диалога – структурно-семантический анализ. Акцентируется внимание на характере подготовки практических психологов в синтезе процессов психологического познания и самопознания. Развитию рефлексивного потенциала будущих практических психологов и целостному анализу ситуации профессионального взаимодействия способствует супервизия как прием профессиональной подготовки.

Ключевые слова: супервизия, глубинная психокоррекция, структурно-семантический анализ, профессиональная подготовка, бессознательное.

РЕЗЮМЕ

У статті висвітлюється специфічний метод наукового аналізу діагностико-корекційного діалогу – структурно-семантичний аналіз. Акцентується увага на характері підготовки практичних психологів у синтезі процесів психологічного пізнання і самопізнання. Розвитку рефлексивного потенціалу майбутніх практичних психологів і цілісному аналізу ситуації професійної взаємодії сприяє супервизія як прийом професійної підготовки.

Ключові слова: супервизія, глибинна психокорекція, структурно-семантичний аналіз, професійна підготовка, несвідоме.

ABSTRACT

In the article deals with a specific method of scientific analysis of diagnostic and corrective dialogue - structural-semantic analysis. Focuses on the nature of the preparation of clinical psychologists in the synthesis processes of psychological cognition and self-cognition. Development of reflective capability of future practical psychologists and holistic analysis of the situation of professional interaction contributes to supervision as a method of training.

Keywords: supervision, deep psychocorrection, structural-semantic analysis, professional training, unconscious.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Для современного этапа развития практической психологии все еще актуальной является проблема профессиональной подготовки практических психологов, что предполагает формирование адекватной методологии профессиональной подготовки практических психологов, разрешающей ряд существующих противоречий. Во-первых, теоретическая (академическая) подготовка психологов представляет в основном знакомство с различными научными подходами к оказанию психологической помощи, что недостаточно интегрируется с коррекционной практикой. Во-вторых, в инструментальном аспекте профессиональная подготовка акцентируется на вооружении психолога «эффективными» техниками и лишь на второй план выносятся понимание сущности феномена психического и индивидуальной неповторимости процесса оказания психологической помощи конкретному субъекту. Зависимость психолога от методического инструментария обуславливает алгоритмизированность психокоррекционного процесса, что свойственно не только начинающим, но и опытным психологам. В-третьих, в процессе подготовки практических психологов до сих пор недостаточное внимание уделяется обеспечению взаимосвязи психологического познания и самопознания, психокоррекции собственных проблем с целью предотвращения искажений социально-психологического восприятия взаимодействия с реципиентом на эмоциональном, когнитивном и поведенческом уровнях.

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА ИССЛЕДОВАНИЯ

Приблизиться к решению указанных выше проблем возможно с позиции психодинамической методологии, разрабатываемой в рамках научной школы академика НАПН Украины Т. С. Яценко. Психодинамическая методология представляет единство теоретических и инструментальных аспектов психологической практики. Теоретический аспект психодинамического подхода реализуется в целостном понимании психики в единстве сознательного и бессознательного. В основу психодинамического подхода положен авторский метод глубинной психокоррекции. Психокоррекцию мы рассматриваем как область практической психологии, ориентированную на целостное и системное познание психики с целью ее согласованности, и соответственно, определение средств адекватных познанию целостной психики. Целью

глубиннопсихологической коррекции является гармонизация личности в ее намерениях, целях и средствах их достижения, нивелирование (ослабление) внутренних противоречий, дезадаптирующих поведение субъекта.

Методологические аспекты глубинного познания включают понимание сущности взаимосвязей между сознательной и бессознательной сферами психики (их структурная симметричность), что проявляется в направленности сознания «к силе», а бессознательного – к инфантильным ценностям (что обуславливает направленность «к слабости»); функциональной целостности сферы сознания и бессознательного (их несуществование одной без другой) и одновременно их автономии, обуславливая отличия между «логикой сознания» и «логикой бессознательного». Интерпретация спонтанного, произвольного поведения субъекта способствует объективному познанию в диагностико-коррекционном процессе детерминант бессознательного, поскольку осуществляется с учетом его особенностей и отличий от сознания: сознание – знаково-вербальное, бессознательное – образно-архетипичное; сознание – рациональное, бессознательное – иррациональное; сознательное существует в половых различиях, времени, пространстве; бессознательное – вне пола, пространства и времени; сознание пытается скрыть свои подлинные мотивы, бессознательное „просится на поверхность”, к проявлению в поведении.

Центральным механизмом, вносящим индивидуальные поправки в процесс социализации человека являются психологические защиты как системное образование. Эта подструктура психики совершает попытки примирить, замаскировать от сознания действие и влияние на активность человека принципа удовольствия и принципа реальности. Система психологической защиты маскирует приоритетность неосознаваемых субъектом инфантильных детерминант над целями сознания, что возможно осуществить лишь через объективирование взаимосвязей сознательной и бессознательной сфер психики. Последнее подчеркивает важность изучения и ослабления в процессе психокоррекции автоматизированных форм психологической защиты, возникшей в период инфантильного развития субъекта под влиянием эдипальных зависимостей. Расширение рефлексивных знаний и социально-перцептивного интеллекта предполагает осознание инфантильных детерминант, деструктурирующих просоциальную активность личности, нейтрализуя тем самым их влияние на ее поведение. Указанное выше обосновывает необходимость личностной психокоррекции, ориентированной на выявление глубинно-психологических предпосылок личностных проблем, деструктурирующих процесс общения с другими людьми, что приобретает особую значимость для профессионального становления практического психолога. Психологическая зрелость психолога связана с умением превращать себя в объект исследования, что способствует осуществлению глубинной рефлексии инфантильных истоков личностной проблематики, анализа собственной жизни и осознания «программ» собственной психики, детерминированных детством.

В области глубинной психокоррекции выделены следующие этапы профессионализма: начальный – прохождение студентом глубинной психокоррекции (в качестве участника) с целью личностной психокоррекции, что способствует развитию навыков самопознания, эмпатии, сенситивности, рефлексии, способности децентрировать внимание с собственной личности на участников группы, достижению высокого уровня самоосознания; следующий этап связан с коррекцией и анализом субъектом собственного поведения, что обусловлено деструктивным влиянием личностных проблем на межличностное взаимодействие; завершающий этап – супервизия как средство профессионального совершенствования. Супервизия как прием профессиональной подготовки соответствует проблемному характеру работы практического психолога, поскольку приближается к реальной модели будущей профессиональной деятельности с ее проблематикой и ситуациями (воссоздание соответствующего контекста). Такая работа способствует активизации поисковой исследовательской деятельности в процессе решения учебных и практических заданий, выдвижению палитры аналитических гипотез, поиску способов их проверки др.

Обозначим особенности супервизии в психодинамическом подходе. Мы придерживаемся такого определения супервизии: Это «... прием психокоррекционной подготовки психолога-практика, способствующий его профессиональному совершенствованию путем анализа собственных профессиональных действий под влиянием информации объективного наблюдения» [5, 182].

Супервизия психокоррекционного процесса предполагает:

- понимание психодинамической теории и соответствующей методологии;
- понимание супервизируемым психологом функциональных особенностей бессознательной сферы психики во взаимосвязях с сознательным;
- обеспечение супервизируемым процессов положительной дезинтеграции и вторичной интеграции психики субъекта на более высоком уровне ее развития;
- умение супервизируемого строить диагностико-коррекционный диалог и понимать палитру диагностических гипотез, среди которых определяется ведущая;
- ослабление, нивелирование психологом сопротивлений протагониста в процессе диагностико-коррекционной работы [4].

Супервизия в психодинамической парадигме основывается на феноменологическом подходе, что позволяет объективировать индивидуальную неповторимость психики субъекта с особенностями внутренней детерминированности его поведения. Понимание личностной проблемы супервизируемым психологом включает знание психических защит, их системности в единстве базальных и ситуативных форм функционирования. В процессе супервизии специалист обращает внимание на возможности супервизируемого объективировать иллюзорность представлений, являющихся основанием субъективной интеграции индивидом собственного поведения.

В контексте исследуемой проблемы важно выделить виды супервизии в глубинной психокоррекции. Супервизия в рамках психодинамического подхода проводится в очной и в заочной форме. В психодинамическом подходе также используется прием интравизии психологом проводимой им психоаналитической работы [3]. В глубинной психокоррекции супервизия процессуальна и базируется на процессуальности психодиагностики (единстве диагностики и коррекции). Супервизор не только наблюдает за психокоррекционной работой супервизируемого, но и периодически дает пояснительные комментарии (приостанавливая психокоррекционный процесс) относительно продуктивности используемых приемов. Супервизор может включаться в ход работы в случае возникновения трудностей у супервизируемого психолога во время ведения диагностико-коррекционного процесса или при появлении угрозы психологической защищенности протагониста, что нарушает положительность дезинтеграции. Такие приемы оправданы исходя из неповторимости текущего момента. Кроме того, важно учитывать, что участниками глубинной психокоррекции являются будущие практические психологи, и такие «зашумления» диагностико-коррекционного процесса ослабляются их собственным профессиональным интересом.

Супервизор анализирует динамику профессионального взаимодействия и при необходимости очерчивает внутренние детерминанты трудностей профессиональной деятельности супервизируемого, деструктурирующие перспективы профессионального становления будущего психолога, развитие рефлексивных способностей и расширение границ сознания.

В научной литературе выделены уровни супервизии: начальный (базовый) и профессиональный (сертифицированный) уровень [1], что зависит от профессиональной подготовки психолога. Супервизия первого (базового) уровня – это помощь и совет более квалифицированного специалиста начинающему психологу (студенту), нацеленная на повышение его профессионализма и уверенности, развитие необходимых личностно-профессиональных качеств, наставничество во время выбора направления и стиля работы. Супервизия второго (профессионального) уровня является формой повышения квалификации психологов-практиков с использованием коррекции стиля их работы. Поскольку практикующие психологи нуждаются в анализе качества их работы более квалифицированным специалистом и в обратной связи, супервизия этого уровня включает преимущественно обсуждение трудностей и ошибок в проведении психокоррекции и рекомендации относительно их устранения. Во время анализа эмпирического материала супервизий диагностико-коррекционной работы будущих психологов-практиков и практикующих психологов было установлено, что на эффективность диагностико-коррекционной работы влияет личностная откорректированность супервизируемого психолога и владение им соответствующей методологией. Выделение базового и профессионального уровня супервизии достаточно условно и связано со способностью супервизируемого психолога проводить психоаналитический сеанс без личностного вовлечения.

В психодинамическом подходе разработан структурно-семантический анализ для осуществления анализа эмпирического материала, полученного в процессе глубинной психокоррекции с целью его научного познания. Необходимость создания метода анализа диагностико-психокоррекционного диалога психолога с протагонистом обусловлена отсутствием методов анализа семантики, учитывающих единство сознательного и бессознательного. Так В. Ф. Петренко указывает, что «...в рамках психосемантического подхода бессознательное рассматривается не как самостоятельная психологическая реальность, противостоящая сознанию, а как нижележащие уровни сознания, характеризующиеся меньшей расчлененностью и рефлексивностью» [2, 7].

В контексте психодинамического подхода структурно-семантический анализ используется для установления взаимосвязей между поведенческими проявлениями (вербальными и невербальными) протагониста и диагностико-коррекционной работой супервизируемого психолога, направленной на выявление глубиннопсихологических истоков поведения субъекта.

Целями структурно-семантического анализа является: адекватное проникновение в процессуально-семантическую сущность процессуальной диагностики в единстве с коррекцией, что предполагает определение критериев анализа семантики коммуникатов; обобщение их смысловой нагрузки; группирование и структурирование согласно поставленной научной задаче; использование диаграмм, схем и таблиц как вспомогательного средства обобщения установленных функционально-семантических параметров стенографического материала; определение системной связанности материала в процессе интерпретации и др. Последующий этап предполагает интеграцию полученных результатов структурно-семантического анализа конкретного стенографического материала с другими эмпирико-аналитическими наработками по исследуемой теме.

Структурно-семантический анализ мы рассматриваем как разновидность супервизии, поскольку способствует раскрытию сущности проводимой психологом диагностико-коррекционной работы. Структурно-семантический анализ стенограмм психоаналитической работы с использованием предметных моделей, неавторских рисунков, комплекса тематических психорисунков, психодраматических приемов осуществляется с позиции психодинамической теории, в основу которой положено понимание функциональных особенностей психики в единстве ее сознательных и бессознательных проявлений. Осуществление такого анализа предполагает выделение аналитико-коррекционных комментариев, реплик и диагностико-коррекционных интерпретаций психолога. Аналитико-коррекционные комментарии психолога акцентируют внимание на способности психолога обеспечивать феноменологическую конкретику материала в его индивидуальной неповторимости познания целостного феномена психики субъекта. Интерпретации психолога, представленные

в текстах стенограмм, направлены на дешифрирование, эксплицирование скрытого (неосознаваемого) содержания психики протагониста, способствующего его осознанию.

Текст стенограмм, в частности отдельные высказывания (коммуникаты протагонистов, психологов), обозначены номерами, относящимися к проявлению исследуемой проблемы. Последнее открывает возможность осуществления структурно-семантического анализа психоаналитических диалогов. Последовательность обозначения коммуникатов (в ходе диалогического взаимодействия) отражают цифры в поле слева, нумерация последовательна. Обобщенный список семантики коммуникатов, обозначенных в стенограммах психоанализа (с учетом последовательности обозначений около П. (психолог) или О. (первая буква имени протагониста)) представлен в таблицах, в приложениях. В тексте использовано такое сокращение: коммуникат протагониста, психолога – к-т.

Проиллюстрируем возможности

структурно-семантического анализа диагностико-коррекционного процесса на примере. Ниже представлен фрагмент психокоррекционного диалога психолога со студентом 4-го курса, будущего практического психолога с использованием психоаналитической работы с камнями.

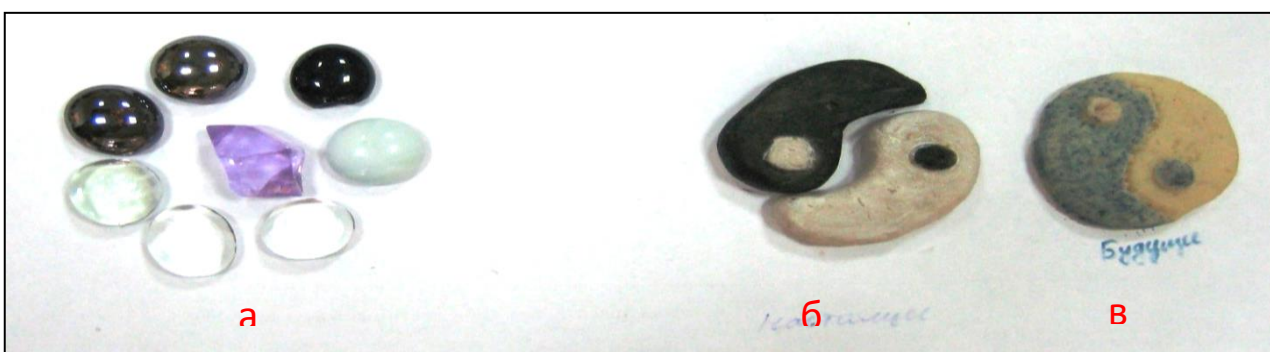

Фото 1. Модель К. «Я в настоящем (а), прошлом (б), будущем (в)»

Стенограмма психоаналитического взаимодействия психолога с протагонистом К.

П.: Какая из созданных тобой композиций наиболее привлекает твое внимание и эмотивно затрагивает?

1_К.: Будущее (справа) – невзрачно, немного блекло, но оно влечет меня больше всего.

2_П.: Почему будущее кажется тебе невзрачным? 3_Привлекают ведь контрастные его тона.

4_К.: Не знаю, я ведь черную часть пытался делать не черной, стусевать то, что разделяет фигуру (б).

5_П.: Может, ему не хватает яркости? В изображении будущего контрастность, которая присутствует в настоящем, как бы стусевана.

6_О чем ты мечтаешь в будущем?

7_К.: Наверное, о постоянстве и самоутверждении.

8_П.: О чем свидетельствует стусевывание контрастности частей Инь-ян между белым и черным в «будущем» (П. сравнивает композиции (б) и (в))? Может, ты бы хотел быть более гармоничным, целостным по сравнению с фото 4.3.1 (б)?

9_К.: Мне хотелось бы разложить все «по полочкам»: знать, чего я хочу, что у меня есть сейчас и чего я могу достичь, я все это пока смутно ощущаю.

10_П.: В изображении настоящего – части фигуры Инь-ян автономны, сложены дискретно – внутри пространство, т. е. пустота (фото 4.3.1, б). Как это сказывается на твоих чувствах?

11_К.: Я ощущаю определенные противоречия на эмотивном уровне, которые и предопределяют мой «0» (ноль) – это и есть ощущение пустоты.

12_П.: Значит, пустота между частями Инь-ян указывает на противоречивость твоих чувств?

К.: Две их стороны так выражены, что приводят мою активность к «0».

14_П.: Как ты относишься к своей противоречивости чувств? 15_Что бы ты ей сказал? Может, «исчезни», или «растворись», или «откуда ты появилась?», или что-то другое?

16_К.: Я хочу, чтобы она исчезла, это мной ощущается и очень мешает... «гвоздь» в душе.

17_П.: Когда ты начал ее ощущать?

18_К.: Еще в школе, в подростковом возрасте.

19_П.: Противоречивость была обусловлена родителями или возникла вне дома в процессе общения с другими людьми?

20_К.: Возникновение противоречивости связано с влиянием школьных факторов, и родители тоже имели на это определенное влияние.

21_П.: То есть родители начали тебя активно формировать?

22_К.: Да, хотя я противился.

23_П.: Они опасались чего-то и предостерегали тебя таким способом?

24_К.: Нет.

- 25_П.: Тогда почему они так активно за тебя «взялись», если все было хорошо?
 26_К.: Возможно, противоречие в том, что я не давал им «взяться за меня». То, что я считал нужным, было более значимым для меня, чем то, что мне навязывали.
 27_П.: Иными словами, была конкуренция между «родителем» в тебе самом и родителями рядом с тобой?
 28_К.: Да, это верно.
 29_П.: Кто побеждал?
 30_К.: Было по-разному: то родители побеждали, то я. Когда я стал подрастать, мы находили компромисс, и отношения становилось лучше, чем прежде.
 31_П.: Как ты думаешь, твое противоречие с родителями могло как-то повлиять на формирование пустоты в «Я-настоящем»?
 32_К.: Да, и сейчас влияет, это основная помеха, которую я ощущаю внутри!

Таблица 1

Семантика коммуникатов, обозначенных цифрами в стенограмме психоаналитической работы с лепкой

№ коммуникат а	Семантика коммуникатов
1	Высказывание констатирует противоречие между тем, что будущее «влечет» и одновременно «блеклое». Комментарий психолога: это противоречие будет обнаружено дальше, когда к темной части он отнесет маму и скажет, что в будущем она посветлела. Гипотеза психолога: к-т 1 – это намек на эдипальную зависимость, потому что есть определенное отчуждение и притяжение.
2	Психолог пытается «снять» нагрузку с будущего с помощью к-та 3.
4	Неопределенное отношение к будущему
5	Уточняющее рассуждение (б) настоящего на основании сравнения настоящего (б) с будущим (в).
6	Проясняет семантику будущего.
7	К. констатирует ценности связанные с будущим «постоянство и самоутверждение».
8	П. возвращается к ступенчатости черного и белого в будущем, уточняет его семантику.
9	К-т свидетельствует о стремлении к четкости самопонимания и прогнозирования будущего.
10	П. обращает внимание на пустоту между частями Инь-ян в настоящем (б), проясняет, как это сказывается на чувствах К.
11	К-т утверждает, что размежевание двух частей Инь-ян свидетельствует об ощущении внутреннего противоречия на эмотивном уровне.
12	П. ставит акцент на противоречии чувств, пользуясь к-том 11
13	К. констатирует, что противоречивость чувств приводит к «нулю» активность (импотирует ее).
14	П. пытается ввести психодраматический прием, чтобы прояснить отношения К. к такому положению вещей (к противоречивости чувств).
15	П., чувствуя затруднения К., катализирует процесс гипотетическими предположениями.
16	К. констатирует, что он хотел бы, чтобы противоречивость чувств исчезла, что она ему мешает.
17	П. пытается развернуть во времени, определить начало ощущений данной противоречивости.
18	К. относит это к подростковому возрасту.
19	П. уточняет, кто больше обусловил противоречивость родители или социум.
20	К. констатирует школьные факторы и родителей.
21	П. пытается зондировать взаимоотношения с родителями.
22	К. констатирует, что он противился их влиянию.
23	П. пытается определить семантику взаимоотношений с родителями через позитив, что «они тревожились, предостерегали»
24	К. отрицает это.
25	П. улавливает противоречие и констатирует: «Почему, если все было так хорошо, они за тебя «взялись»?».
26	К. обнаруживает тот факт, что стремился к самостоятельности и противостоял управлению им со стороны родителей.
27	П. констатирует наличие конкуренции между им и родителями.
28	К. соглашается.
29	П. проясняет, кто побеждал
30	К. отвечает, что бывает по-разному.
31	П. пытается обнаружить причастность противоречий с родителями к образованию пустоты в «Я-настоящем» (а).
32	К. подтверждает истинность гипотезы, высказанной в к-те 31. Комментарий психолога: П. прояснил важный момент семантического наполнения пустоты фигуры б, фото 1.

ВЫВОДЫ

Таким образом, теоретический анализ и практика подготовки студентов к будущей психологической деятельности показывают, что развитию профессионализма в области практической психологии способствует прохождение супервизии, чему предшествует овладение методологическими основами психокоррекционной практики, опыт собственной психокоррекции, усвоение определенного уровня инструментальных навыков работы. Использование различных приемов супервизии, а также возможность осуществлять не только очную, но и заочную супервизию значительно расширяет возможности профессиональной подготовки практических психологов, которая требует специфического методического обеспечения, связанного с психокоррекционной практикой. Характерной особенностью психокоррекционной практики по сравнению с академической психологией является возможность обеспечения рефлексивными знаниями индивидуальной неповторимости личностной проблемы субъекта, ее глубинно-психологических предпосылок.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Кулаков С. А. Практикум по супервизии в консультировании и психотерапии / С. А. Кулаков. – СПб. : Речь, 2002. – 236 с.
2. Петренко В. Ф. Основы психосемантики. – СПб. : Питер, 2005. – 480 с.
3. Усатенко О. Н. «Интривизия-супервизия» в профессиональной подготовке практических психологов / О. Н. Усатенко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: Зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – С. 262–272.
4. Усатенко О. М. Супервізорство у фаховій підготовці психолога-практика : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / О. М. Усатенко – Луцьк, 2010. – 20 с.
5. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції : феноменологія, теорія і практика: навч. посіб. / Т. С. Яценко. – К. : Вища шк., 2006. – 382 с.

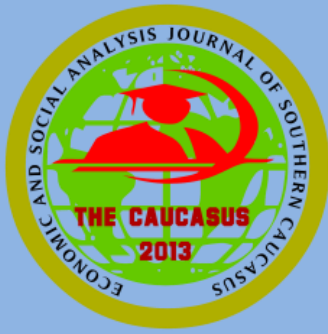
©Publisher: Representation of Azerbaijan International Diaspora Center in Georgia

Georgia, Marneuli municipality. Village Takalo.

©Typography: AZCONCO LLC. R/A Isani Samgory area, Varketili 3, III a m/r, building 342, dep. 65,

©Editorial office: Isani Samgory area, Varketili 3, III a m/r, building 342, dep. 65, 0163 Georgia, Tbilisi.

Questions or comments? E-mail us at gulustan_bssjar@mail.ru, engineer_namik@mail.ru

THE CAUCASUS

ECONOMICAL AND SOCIAL ANALYSIS JOURNAL OF SOUTHERN CAUCASUS

REFERRED JOURNAL

NOVEMBER-DECEMBER 2014 VOLUME 06 ISSUE 05

ISSN: 1987 - 6521; E - ISSN: 2346 - 7541; DOI: 10.15357